

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
KISALTMALAR.....	v
ÖNSÖZ.....	vi

GİRİŞ

ESBAB-I NÜZÛL ve ELMALILI HAMDİ YAZIR.....	1
I. ESBAB-I NÜZÛL.....	1
1.Esbab-1 Nüzûlün Tanımı.....	1
2. Esbab-1 Nüzûlü Bilmenin Önemi.....	2
3. Esbab-1 Nüzûle Bağlı Sınırlılıklar.....	6
4. Esbab-1 Nüzûlün kabul şartları.....	7
5. Esbab-1 Nüzûlün Sunum Şekilleri.....	9
6.Esbab-1 Nüzûlün Umum ve Hasa Delaleti.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

II. ELMALILI ve TEFSİRİ	12
1. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı.....	12
2. İlmi Şahsiyeti.....	14
3. Elmalılı Tefsiri.....	19
a. Elmalılı Tefsirinin Genel Özellikleri.....	19
b. Elmalılı Tefsir Yöntemi.....	21
c. Elmalılı'nın Pozitif İlimlerle İlgili Tefsir Anlayışı.....	24
d. Elmalılı Tefsirinde Rivayetin Önemi.....	25
e. Elmalılı'nın Yararlandığı Kaynaklar.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALILI TEFSİRİNDE ESBAB-I NÜZÛLÜN GENEL TAKDİMİ ve KAYNAKLAR

I. Elmalılı'ya Göre Nüzûl Sebebine Duyulan İhtiyaç ve Önemi.....	28
1. Ayetleri Anlamada Çıkabilecek Güçlükleri Gidermek.....	28
2. Vaz'Edilen Ayetin Teşri Hikmetini Açıklamak.....	30

3. Dilbilgisi ve Kıraat Yönünden Sağladığı Yararlar.....	32
4. İtham Olunan Şahısları Temize Çıkarmak.....	33
5. Ayetin Hüküm Çeşidini Belirlemek.....	34
6. Ayet ve Sûrelerin İniş Dönemini Bildirmek.....	35
7. Hitap Edilenleri Tanımak Açısından.....	37
8. Ayetin İfadesinin Genel veya Özel Olduğunu Belirlemek	39
II. Elmalılı Tefsirinde Esbab-ı Nüzûlün Takdim Tarzları.....	40
1. “Rivayet Edildiğine Göre” Tabiri.....	40
2. “Rivayet Olunduğuna Göre” Tabiri.....	41
3. Ravi Zikrederek Takdim Tarzı.....	43
4. “Rivayetlerin Özeti” ve “Rivayetlere Göre” Tabiri.....	45
5. “İniş Sebebi veya İnmesine Sebep” Tabiri.....	46
6. “Bunun Üzerine veya Bunun Hakkında İndi” Tabiri.....	49
7. “Cevap Olarak” Tabiri.....	50
8. “Sebebi Nüzûl” Tabiri.....	51
9. “Nakledildiğine Göre” Tabiri.....	54
III. Elmalılı Tefsirinde Esbab-ı Nüzûl Rivayetlerinde İsnat.....	55
1. Sahabeye İsnat Edilen Rivayetler.....	55
a. Abdullah b. Abbas.....	56
b. Abdullah b Ömer.....	57
c. Hz. Aişe.....	59
d. Bera b. Azib.....	62
e. Osman b Maz’uni.....	62
f. Ebu Hureyre.....	63
g. Zeyd b. Sabit.....	65
ğ. Zeyd b. Erkam.....	65
h. Abdullah b. Mes’ud.....	67
2. Esbab-ı Nüzûl Rivayeti Sırasında İsnatta Hadis İmamlarının Zikredilmesi.....	67
3. İsnatta Müfessirlerin Zikredilmesi.....	71
a. Müfessir İsmi Zikrederek Rivayetin Aktarılması.....	71
b. Müfessirlerin İcma Ettikleri Rivayetlere Yer Vermesi.....	73
4. İsnat Zikredilmeden Sadece Metnin Aktarılması.....	74
5. İsnatların Tam Olarak Zikredilmesi.....	76
IV. Elmalılı’nın Esbab-ı Nüzûl Kaynakları.....	79

1. Rivayet Tefsirleri.....	79
a. Taberî Tefsiri.....	79
b. el-Cami’u li Ahkami’l-Kur’an.....	80
c. el-Bahru’l-Muhit.....	82
2. Diğer Tefsirler.....	83
b. Mefatihü’l-Ğayb.....	83
b. Ruhu’l-Meanî.....	84
c. İrşadu’l-Aklı’s Selim İla Mezaye’l-Kitabi’l-Kerim.....	85
d. Keşşaf	86
3. Nüzûl Sebepleriyle İlgili Müstakil Eserler.....	87
4. Diğer Eserler.....	88
a. Buharî.....	88
b. Müslim	89
c. Tirmizî.....	89
d. İmam Ahmed.....	90
e. Hakim’in Müstedreki.....	91
f . İbn Mace.....	92
g. Neseî.....	92
h. Beyhakî’nin Süneni.....	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELMALILININ ESBAB-I NÜZÛL RİVAYETLERİNİ KABUL ve TERKİNDE İZLEDİĞİ ESASLAR

I. Bir Ayet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Var Olması.....	94
1. Elmalılı’nın Tercihinde Bulunmadan Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Aktarması.....	94
2. Birden Fazla Nüzûl Sebebi Arasından Tercihini Belirterek Aktarması.....	97
3. Birden Fazla Nüzûl Sebeplerini İçerik ve Senet Yönünden Eleştiriye Tabi Tutması.....	98
II. Elmalılı’nın Rivayetlerin Kabul ve Terkinde Kur’an’ın Metin veya Manası İtibari ile Esas Aldığı Ölçüler.....	102
1. Rivayetleri Kur’an’ın Manası Bakımından Kabul Etmesi.....	102
2. Rivayetleri Kur’an’ın Manası Bakımından Reddetmesi.....	104
3. Rivayetleri Kur’an’ın Metni Bakımından Kabul Etmesi.....	105
4. Rivayetleri Kur’an’ın Metni Bakımından Reddetmesi.....	109

IV. Elmalılı'nın Esbab-ı Nüzûlü Kabul veya Terkinde Tarihî Vakıalara Mutabakat Araması.....	110
SONUÇ.....	114
BİBLİYOGRAFYA.....	117

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı geçen makale/madde
b.	: İbnu
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
(r.a)	: Radyallahu anh veya anha
s.	:Sahife
(s.a.v)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Thk.	: Tahkik Eden
Ty	: Tarih yok
vs.	: Ve Saire

ÖNSÖZ

Allah, insanı yaratıp, onu yeryüzüne göndermiştir. Yeryüzüne eşyaların isimlerini öğrenmiş olarak gönderilmiş olan insan, aynı zamanda peygamberlikle de görevlendirilmiştir. Bu durum onun ilahî rehberliğe olan ihtiyacının bir göstergesidir. İlk insan ve ilk peygamber olan Âdem'den (a.s) sonra da insanların ihtiyacı ve ilahî merhametin tecellisi olarak, zaman ve mekâna uygun sahife ve kitaplar gönderilmiştir. Vahiy yoluyla gelen bu mesajların sonuncu halkası, önceki bütün mesajların özünü ihtiva eden Kur'an-ı Kerim olmuştur. Kıyamete kadar da insanlığa ilahî rehberlik görevini sürdürecektir. Kur'an uyarmak, açıklamak, tebliğ edilmek, amel olunmak için indirildiğinden dolayı, anlaşılması için tefsir çalışmaları yapılmıştır.

Kur'an'ın, her çağa ve her ihtiyaca cevap veren bir yönü vardır. Her asır Kur'an'ın ayetlerinin mucizeliğine delalet etmekle beraber sonsuz hazinelerinden bir kısmının keşfine sahne olmaktadır. Çünkü Kur'an, sonsuz ilim sahibi Allah'ın kelamı olması dolayısıyla bitmez tükenmez bir hazinedir. Bundan ötürü Müslümanlar, Kur'an'ın anlaşılması için asırlardır çok yönlü olarak çalışmışlardır. Bu çalışmalarda herkes kendi kabiliyeti nispetinde Kur'an'dan faydalanmıştır.

Yüce Allah, Kur'an'ı bütün insanları doğru yola iletmesi, kıyamete kadar onun bütün ihtiyaçlarını karşılaması için yüce Peygamberine 23 yıllık bir süre içinde peyderpey indirmiştir. Muhammed (s.a.v) aldığı vahyi ashabına açıklamış, nasıl yaşama geçireceklerini onlara göstermiştir. Bilindiği gibi ayet-i kerimeler, bazen meydana gelen bir olayı aydınlatmak, sorulan sorulara cevap vermek için indirilmiştir. Bu şekildeki ayetlerin nüzûl sebepleri bilinmeden iyi bir şekilde anlaşılamayacağı gibi hatta bazen yanlış anlaşılması da mümkündür. Bundan dolayı İslam âlimleri daha başlangıçtan itibaren nüzûl sebeplerine dair sahabeden gelen rivayetlerin toplanmasına özen göstermişler, bu ilim bilinmeden ayetlerin tam olarak bilinmeyeceği konusunda hemfikir olmuşlardır.

Tefsir ilminde nüzûl sebeplerinin bilinmesi, birçok ayetin doğru anlaşılması bakımından oldukça önemli ve gereklidir. Ayrıca nüzûl sebepleri vasıtasıyla ayetlerin nazil olduğu tarihsel ortamı ve bağlamı tespit edebiliriz. Bu tespit sayesinde de Kur'an'ın vaz' ettiği tikel hükümlerden tümel ilkelere ulaşabiliriz.

Biz bu araştırmamız sırasında ilk olarak sebebi nüzûlle ilgili yazılmış olan klasik eserleri, tefsirleri ve günümüzde bu konuyla ilgili yazılmış çağdaş eseleri inceledik.

Giriş bölümünde Esbab-ı Nüzûlün tanımını yapıp Kur'an'ın anlaşılmasında sebebi nüzulün gerekliliği üzerine örnekler vererek konuyu açıkladık. Ayrıca *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirin yazarı Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verip yazarı kısaca tanıtmaya çalıştık.

Birinci bölümde Elmalılı Hamdi Yazır'a göre Nüzûl Sebebine duyulan ihtiyaç, sebebi nüzûlün önemi, yazarın nüzûl sebeplerini takdim ediş tarzı, bu rivayetlerde dayandığı isnat ve yazarın yararlandığı Esbab-ı Nüzûl kaynaklarını inceledik.

İkinci bölümde Elmalılı Hamdi Yazır'ın esbab-ı nüzûl rivayetlerini kabul ve rette izlemiş olduğu esasları ele aldık. Bunlar; bir ayet hakkında birden fazla rivayetin mevcut olması veya Kur'an'ın metni ve manası yönünden uygun olmaması halleridir.

Bu çalışmam sırasında maddi ve manevi her türlü yardımda bulunan saygı değer hocam Doç. Dr. Hikmet Akdemir'e teşekkür ederim.

Rıfat YILDIZ

GİRİŞ

ESBAB-I NÜZÛL ve ELMALILI HAMDİ YAZIR

I. ESBAB-I NÜZÛL

1. Esbab-ı Nüzûlün Tanımı

Esbab-ı nüzûl ilminin bilinmesi, Kur'an'ın anlaşılması ve açıklanması hususunda önemli bir yer tutmaktadır¹. Ayet ve sûrelerin iniş yeri, zamanı ve kimin hakkında indiği bilindiğinde Kur'an daha kolay anlaşılacak, eğer kapalılık varsa, açıklığa kavuşacaktır.

Muhakkak ki pek çok ayet belli bir sebebe bağlı kalmaksızın indirilmiştir. Yani bütün ayetler için nüzûl sebepleri aramak yanlış olur. Çünkü bir kısım ayetler, ilahî hikmetin gereği olarak bir sebebe bağlı olmaksızın inananları aydınlatmak ve dinlerini kemale erdirmek için indirilmiştir.²

Asr-ı saadette bazı olayların akabinde, olaylarla ilgili olarak ayetler nazil olmuştur. Vuku bulan olaylar, bir bakıma ayetlerin inmesini gerekli kılmıştır. İşte ayetlerin inmesine yol açan bu olaylara tefsir ilminde 'Esbabu'n –Nüzûl' adı verilir.

Nüzûl sebebi; Hz. Peygamber zamanında vuku bulan, Allah'ın hükmünü açıklayıcı, bir veya daha çok ayetin inmesine sebep olan bir olaydan yahut hazır bulunanlardan biri tarafından Hz. Peygambere yöneltilen bir sorudan ibarettir ki, işte bu soruya cevap teşkil etmek üzere bir ya da daha çok ayet nazil olmuştur.³

Esbab-ı nüzûl tefsir ilminin alt başlıklarından bir ilimdir. Bu ilimde ayet veya sûrelerin iniş zamanı, yeri ve bunların dışındaki bazı ayrıntılar açıklanır.⁴

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim'in bütün ayetleri muayyen ve müşahhas sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Âlimler sadece 500 kadar ayetin bu şekilde

¹ Bedruddin ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Thk. M.Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Daru'l-Marife, 1391/1972, I, 28; Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilü'l- İrfan fi Ulumi'l Kur'an*, Thk. Mektebu'l Buhusi ve'd- Diraseti, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1996, I, 76; Suyutî, Celaleddin, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Thk. Said Menduh, Beyrut, Müessesetü'l-Kütubi's-Sekafiyeti, 1424/2004, I, 87-89.

² Abdulfettah el- Kadı, *Esbab-ı Nüzul*, Çev. Salih Akdemir, Ankara 1996, s.13; Muhammed b. Muhammed el-Ğezi, *İtkan ma Yehsunu mine'l-Ahbari'd- Daireti ala'l- Elsine*, Thk. Halil Muhammed Arabiy, Kahire 1415/1996, I, 88.

³ Abdulfettah El- Kadı, a.g.e, s.13; Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, , Ankara 1989.

⁴ Katip Çelebi, *Keşf'uz- Zünun an Esamiyyi'l-Kütüb ve'l Fünun*, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, I, 76; Sıdık b. Hasan Kanuci, *Ebced'ül- Ulumi'l-Veşiyi'l-Merkumi fi Beyani Ahvali'l-Ulum*, Beyrut, Daru'l – Kütübi'l- İlmiye, II, 53.

iniş sebeplerinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. İbn Teymiyye (1263-?), bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile ahirete dair haberlerden oluşan çok sayıdaki ayetin iniş sebeplerini herhangi bir dış olayda değil, doğrudan doğruya bu ayetlerin kendi muhteva ve manalarında aramak gerektiğini belirtir. Buna göre ayetlerin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanları muhtaç oldukları hususlarda bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla vahyedilmiştir. Böylece aslında Kur'an'ın herhangi bir ayetinin sebepsiz şekilde indiği düşünülmezse de esbab-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak inmiş bulunan ayetler için kullanılır.⁵

2.Esbab-ı Nüzûlü Bilmenin Önemi

Esbab-ı nüzûl'ün bilinmesi Kur'an'ın anlaşılması hususunda birçok fayda sağlamaktadır.

1- Ayetin teşri hükmünü gerektiren sebebin hikmet yönünün bilinmesi Ancak nüzul sebebine vakıf olmakla bilinebilir. Bu hikmetin bilinmesi ise, inanan kişilerin, Kur'an'ı yaşama geçirme hususunda daha istekli olmalarını sağlar. Çünkü Mümin kişi bu ayetlere uyulduğunda nasıl bir sonuçla karşılaşacağını ve onun için nasıl bir fayda ve ayrıcalık sağlayacağını kesin olarak anlar. Bu da inanan kişinin imanını sağlamlaştırıp artırır. Ayrıca bu hikmeti bilmek, inanmayanları da Allah'ın indirdiklerine inanmaya teşvik eder. Çünkü inanmayan kişi bu hikmet sayesinde, indirilmiş olan vahyin insanlığa fayda sağlamak ve onun şerefini yükseltmek için olduğunu rahatlıkla anlar.⁶

2-Ayetlerin ifade etmek istedikleri manaları anlamak ve anlaşılmasını önünde olabilecek güçlükleri bertaraf etmek için ayetlerin nüzûl sebeplerine ihtiyaç vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de öyle ayetler bulunmaktadır ki onlardan neler kast edildiği ancak onların nüzûl sebepleri bilinince anlaşılır. Hatta bu sebepler bilinmediği zaman çok farklı ve aksi manaların anlaşılması da mümkündür.

Bununla ilgili birçok örnek mevcuttur. İşte bunlardan birkaç tanesi:

⁵Demirci, Muhsin, "Esbab-ı Nüzûl", DİA, X1, 360.

⁶Suyuti, *el-İtkan*, I,87; Katip Çelebi, *Keşf'uz- Zünun*, I, 76; Abdulfettah el- Kadı, *Esbab-ı Nüzul*, s.15.

1. Örnek: Bakara sûresi'nin 2/115.ayetinde Allah'u Teala şöyle buyurmaktadır: *“Doğu da batı da Allah'ındır, hangi tarafa dönerseniz, orada Allah'a ibadet ciheti vardır. Muhakkak ki Allah'ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmi her şeyi kuşatır.”*

Bu ayetin zahir anlamına göre, insan, namaz kılmak istediğinde kiblenin dışında da herhangi bir yöne yönelebilir. Bu durum, kişi, ister seferi, ister mukim olsun fark etmez. Ancak ayetin iniş sebebi bilinince olay net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu ayetin seferde iken nafile namazı kılan fakat kibleyi bilmediği için içtihadına göre kibleye yönelen kimse hakkında indiği bilinince, ayetin zahir manasının kast edilmediği, ancak seferde iken nafile namazı kılmak isteyen ve kibleyi bilmediği için içtihat etme zorunda kalan kişiye bir kolaylık sağladığı anlaşılır.⁷ Sebep bilinmediğinde ayetin lafzının zahirine göre, ister seferde namaz kılan kimsenin kibleye yönelmesi gibi bir zorunluluğunun olmayacağı anlaşılacaktı. Bu ise icmaya aykırı bir durumdur. Ayetin iniş sebebi bilinince ayetin kibleyi tayin hususunda içtihat eden kişi veyahut seferde nafile namaz kılan kişiyi kast ettiği anlaşılır.⁸

2. Örnek: Bakara sûresi 2/158. ayette Allah Teala şöyle buyuruyor: *“Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim Hac ve Umre niyetiyle Kabey'i ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur. Her kim de, farz olmadığı halde gönülünden koparak bir hayır işlerse, mükâfatını görür. Zira Allah şükürün karşılığını verir. O, az amele çok mükâfat veren Şekûr, her şeyi bilen Alimdir.”* Bu ayette zahir manaya göre hac esnasında, Safa ve Merve arasında say yapmanın farz olmaması gerektiği akla gelmektedir. Hatta Urve gibi bazı kimseler bunun farz olmadığı düşüncesiyle hareket ettiklerinde Hz. Aişe (r.a) ayetin iniş sebebini hatırlatarak Urve'nin bu fikrini reddetmiştir. Çünkü sahabe Safa ve Merve tepelerinde birer put olduğu için; Safa ve Merve arasında cahiliye döneminde say yapılıyor olmasından dolayı cahiliye âdetidir diye endişelenip çekiniyorlardı. İşte bu ayet bu endişeyi gidermiştir.⁹

3.Örnek: Âl-i İmran sûresinin 3/188. ayetinde ise, şöyle buyrulmaktadır: *“Yaptıklarından ötürü sevinen, öbür taraftan yapmadıkları işlerden dolayı övülmek isteyen kimselerin sakın azaptan yakayı kurtaracaklarını sanmayın! Çünkü onlara o can yakıcı azap vardır.”* Mervan b. el-Hakem (2-65) bu ayetin manasını anlamakta güçlük çekerek şöyle diyordu : *“Şayet yaptıklarından hoşlanan ve yapmadıkları ile de övülmek*

⁷Muhammed el-Ğezi, *İtkan*, I, 88; Abdulfettah el- Kadı, *Esbab-ı Nüzul* s.16.

⁸ Muhammed el-Ğezi, a.g.e, I, 88,89; Zerkani, *Menahilü'l- İrfan*, I, 76, ez-Zerkeşi, *Burhan*, I, 29.

⁹Muhammed el-Ğezi, a.g.e, I, 89; Nesai, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, *Sünenü'n-Nesai*, Thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Halep, Mektebu'l-Metbuati'l-İslamiyeti, 1406/1986, V, 238.

isteyen her insan azap görecekse, o zaman, hiç birimiz azaptan kurtulamayacağız demektir.” Bu müşkülü Abdullah b. Abbas(607-687) (r.a) ayetin nüzul sebebini zikrederek çözüme kavuşturmuştur: Ayet, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Ehli Kitap’a bir şey sorması, onların ise hakikati gizleyip O’na başka bir şey söylemeleri, durum böyleyken, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e kendilerini sanki ona doğru cevap vermiş gibi göstermeleri ve bu da yetmiyormuş gibi bir de bunun için Allah elçisinden kendilerini övmesini istemeleri üzerine nazil olmuştur. Ayeti bu rivayete göre anlayınca Mervan’ın kalbi itminan bulmuş ve ayetteki tehdidin müminler için değil Ehl-i Kitap için olduğunu söylemiştir.¹⁰

4.Örnek: Talak sûresinin 65/4. ayetinin meali şöyledir: “*Kadınlarınızdan âdetten kesilenlerin iddetlerinde tereddüt ederseniz, onların iddet süreleri üç aydır. Henüz âdet görmeyenlerin de süreleri böyledir.*” Bazı imamlar, ayette geçen –eğer şüpheye düşerseniz- ifadedeki şarttan neyin kastedildiğini anlamakta zorluk çektiler, hatta bazı Zahiriye mezhebine mensup kimseler hayızdan kesilmiş kadınların, bu konuda şüpheye düşmedikleri takdirde, iddet beklemeyeceği yönünde fikir ileri sürdüler. Ancak ayetin iniş sebebi ayetten neyin kastedildiğini ortaya koyarak şüpheyi gidermiştir. Ayetin iniş sebebi şudur: Kadınların iddetleri ile ilgili “*Boşanmış kadınlar, kendilerini tutup yeni bir nikâh yapmadan önce üç âdet beklesinler*”¹¹ “*Sizden eşlerini geride bırakarak vefat edenlerin eşlerinin evlenebilmek için dört ay on gün iddet beklemeleri gerekir.*”¹² ayetler nazil olduğu zaman, sahabe , “Kadınların iddetlerinden sadece zikredilmeyenler kaldı ki, onlar da yaşlı kadınlar ile küçük kız çocukların iddetleridir” dediler. Bunun üzerine “*Kadınlarınızdan adetten kesilenler ile ...*” ayeti nazil oldu.¹³

Açıkça görülmektedir ki; ayet onların iddetleri ile ilgili hükmü bilmeyen ve dolayısıyla, onların da iddet beklemelerinin gerekli olup olmadığı veya iddetlerinin Bakara suresinde zikredilen kadınların iddetleri gibi olup olmadığı hususunda şüpheye düşen kimseye hitaptan ibarettir. O halde –eğer şüpheye düşerseniz- ibaresinin manası , “Onlarla ilgili hükmü anlamakta zorluk çekiyorsanız ve iddetlerini nasıl bekleyeceklerini bilmiyorsanız, onlarla ilgili hüküm budur.”demektir.¹⁴

¹⁰Muhammed el-Ğezi, *el-İtkan* I, 88; Abdulfettah el- Kadı, *Esbab-ı Nüzul* s.17; Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Cami’u’s-Sahih*, Thk. Mustafa Deybu’l Beğa, Beyrut, Daru’l Fikr, 1407/1987, 4292.hadis.

¹¹ Bakara, 2/228.

¹² Bakara, 2/234.

¹³ Muhammed el- Ğezi, a.g.e, I, 88; Abdulfettah el-Kadı, a.g.e, s.18.

¹⁴ Zerkeşi, *Burhan*, I, 29; Muhammed el-Ğezi, a.g.e, I, 88; Abdulfettah el-Kadı, a.g.e, s.18.

3- Ayetlerin iniş nedenlerini bilmenin faydalarından biri de “Hasr” şüphesini ortadan kaldırmasıdır. Nitekim İmamı Şafî (r.a) “*De ki, bana vahyolunanlar içinde, bu haram dediklerinizin yemek isteyen kimseye haram kıldığını görmüyorum. Ancak leş, yahut akıtılmış kan, yahut pis olduğunda hiç şüphe olmayan domuz eti, veya Allah yolundan çıkararak Allah’tan başkası adına kesilen hayvan olursa başka (bunlar haramdır).*”¹⁵ Ayeti ile ilgili olarak şöyle söyler: “Kâfirler, Allah’ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını ise helal kıldıkları ve böylece ters düşüp O’na muhalefet ettikleri zaman, söz konusu, ayet, onların gayelerine karşı çıkmak üzere nazil olmuştur. Sanki Allah onlara şöyle demiştir: “Bizim haram kıldıklarımızdan başka haram, helal kıldıklarımızdan başka da helal yoktur. Bu durum aynen şuna benzemektedir. Biri sana , “Bugün tatlı yeme” derken sen de ona , “Bugün tatlıdan başka bir şey yemeyeceğim” dersin, burada amaç sadece karşı çıkmaktır, oysa hakikati inkâr veya reddetmek diye bir şey asla söz konusu değildir. Buna göre Allah sanki : “Sizlerin helal kılmış olduğunuz, leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvandan başka haram yoktur” şeklinde buyurmuştur ve böylece bunların dışındakilerin helal olduğunu kastetmemiştir. Çünkü amaç haram kılmayı tespit etmektir. Yoksa helal olanları belirlemek değildir. İmam el-Haremeyn bu konuda şöyle der: Bu son derece güzel bir görüşür. Şayet İmam Şafî çıkıp da daha önceden bu görüşü ortaya koymamış olsaydı. İmam Malik’in, haramların ayette zikrolunanlarla hasredilmesine (sınırlandırılmasına) karşı cevap veremezdik. Buna göre, ayetteki hasr, Allah (c.c) tarafından kastedilmemiş olup, şekli bir hasr’dan başka bir şey değildir. Bundan maksat ise, Allah ve Resulünün kâfirlere muhalefet etmeleri ve amaçlarına zıt bir şekilde onlarla muamelede bulunmalarıdır.¹⁶

4- Hakkında ayet inen kimsenin adının bilinmesi ve böylece başkası ile karıştırılmaması için ayette müphem olanın belirtilmesidir. Çünkü başkası ile karıştırılacak olursa, suçsuz olan kişi itham olunabilir. Suçlu ise af edilebilir. Mesela, Mervan b. el-Hakem “*Bir de öyleleri var ki, kendisin imana davet eden anne ve babasına: “Öf be! Yetti artık! Benden önce nice nesiller ölüp de geri dönmediği halde, siz beni mezarımdan dirilip çıkarılmakla mı korkutuyorsunuz!” derken,...*”¹⁷ Ayetinin Abdurrahman b. Ebu Bekr hakkında nazil olduğunu söylemişti. Bunun üzerine

¹⁵ En’am, 6/145.

¹⁶ Muhammed el-Ğezi, *İtkan*, I, 89; Abdulfettah el- Kadı, *Esbab-ı Nüzûl*, s.19.

¹⁷ Ahkaf, 46/17.

müminlerin annesi Hz. Aişe (r.a.) ona karşı çıkmış ve kendisine ayetin nüzul sebebini açıklayarak şöyle demiştir: “Allah’a yemin ederim ki O, (Abdurrahman b. Ebi Bekr) değildir. Şayet bu ayetin hakkında indiğini söylemek isteseydim, söylerdim. Allah’a yemin ederim ki, Ebu Bekr’in ailesi hakkında benim suçsuz olduğumu gösteren ayetler dışında hiçbir ayet nazil olmamıştır.”¹⁸

5- Kur’an’ın ezberlenmesinin ve anlaşılmasının kolaylaştırılması ve böylece ayeti dinleyen herkesin zihnine vahyin yer etmesidir. Bütün bunlar ayetlerin iniş nedenleri bilinince daha kolay ve pratik olur. Çünkü sebeplerin neticelere, hükümlerin olaylara ve olayların da şahıslara, zamanlara ve mekânlara bağlanması, insan zihninde bir şema olarak uzun süre yer etmesini sağlar. İşte bütün bu işlemler, eşyanın zihinde yer etmesi, oraya nakşedilmesi ve gerektiğinde kolayca hatırlanması için birer sebeptir. Bu çağrışım kanununun bir sonucudur.¹⁹

6- Ayetlerin iniş sebeplerini bilmek, ayetlerin varmak istedikleri amaçları anlamaya, barındırmış oldukları sırrı ve incelikleri kavramaya yardımcı olur. Bu da inananlar için, ayetlerin üzerinde düşünmek, gereğini anlamak ve buna göre hayatını tanzim için önemli bir unsurdur.²⁰ Zaten Kur’an’ın iniş gayesi de budur: “*Biz sana hayrı, feyiz ve bereketi bol bir kitap indirdik ki insanlar onun ayetlerini düşünsünler ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar.*”²¹

3. Esbab-ı Nüzûle Bağlı Sınırlılıklar

Bir ayetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek, ayetin ilahî maksada uygun şekilde yorumlanması, fikhî hükümlerin çıkarılması, teşri’ hikmetinin kavranması, mübhematin, ayet ve sureler arasındaki uygunluğun bilinmesi, ayette hasr veya tahsis bulunup bulunmadığının anlaşılması bakımından önem arz eder. Bundan dolayı konuya ilk dönemlerden beri ilgi gösterilmiştir. Hatta sahabenin ve onlardan sonra gelen ilk nesillerin Kur’an’ı özellikle esbab-ı nüzul ile tefsir etmeleri nedeniyle bazı âlimler tefsir ilminin başlangıçta esbab-ı nüzulü bilmekten ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte bu özel durum ve sebebin de Kur’an-ı Kerim’in bütünlüğü ve genel ilkeleri çerçevesinde

¹⁸Suyuti, *el-İtkan*, I, 89; Muhammed el-Kadı, *Esbab-ı Nüzûl*, s.20.

¹⁹Muhammed el-Kadı, a.g.e, s.20.

²⁰Muhammed el-Kadı, a.g.e, s.20.

²¹Sa’d, 38/29.

değerlendirilmesi gerekir.²² Kur'an ayetlerini bazı şartlarla kayıtlı tutmak, ayetlerin gerektiği gibi anlaşılması önünde engel oluşturabilir. Ayetleri esbab-ı nüzûl kabul edilen özel olay ve tarihî şartlarla sınırlı olarak ele almanın ilahî mesajı genel ve ebedî maksatlarından uzaklaştıracağı, yorum zenginliğine engel olacağı şüphesizdir.

Ayrıca esbab-ı nüzûlle ilgili rivayetlerin hadis tekniği açısından tereddüt doğurması veya rivayetler arasındaki tercihte farklı görüşlerin ortaya çıkması, rivayetlerin bazen senetsiz nakledilmesi, esbab-ı nüzûlle ilgili gibi görünen fakat aslında yorumuyla alakalı olan rivayetlerin esbab-ı nüzûle dair rivayetlerden ayırt edilememesi gibi bazı hususlar esbab-ı nüzûlden faydalanma imkânlarını daraltmıştır. Ayetlerin daha doğru anlaşılmasında esbab-ı nüzûlden yararlanma yolunun açık tutulmasında fayda bulunmakla birlikte İslam âlimlerinin esbab-ı nüzûl meseleleriyle gereğinden fazla meşgul olmalarının mesailerini verimsizleştirebileceği, Kur'an'a bakış ufuklarını daraltacağı, ilahî mesajı daha kapsamlı ve çözüm üretici bir şekilde ele alma imkânlarını kısıtlayacağı, yeni problemleri Kur'an perspektifinden değerlendirme ve çözüme kavuşturma yolunu tıkayabileceği gibi sakıncalar gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim bazı meşhur müfessirler bile her ayetin nüzûlüne muayyen bir hadisenin sebep olduğu vehmine kapılmışlardır. Bundan dolayı hem eserlerine esbab-ı nüzûle dair pek çok zayıf rivayet almışlar, hem de bu rivayetler yüzünden Kur'an'ın mutlak, şümüllü ve evrensel boyuttaki ayetlerini, yer yer kesinliği bile şüpheli olan nüzûl sebepleri ile sınırlama hatasına düşmüşlerdir.²³

4. Esbab-ı Nüzûlün Kabul Şartları

Bir olayın nüzûl sebebi kabul edilebilmesi için onun nakledildiği rivayette hadis usulü açısından aranan şartlar yanında olayın Hz. Peygamber döneminde vuku bulduğunun tespit edilmiş olması ve ilgili ayet veya sûrenin muhtevası ile münasebetinin bulunması gerekir.²⁴ Şunu bilmek gerekir ki, sahabi, Kur'an'dan bir ayet hakkında bir şey söylediği zaman, onun bu sözü, bazen ayetin nüzûl sebebini açıklayıcı, bazen de ayetin manasını tefsir ve şerh edici mahiyette olabilir.²⁵ Şu rivayette bildirilen olay esbab-ı nüzul için bir örnek olarak zikredilebilir. Ashabtan a'mâ bir zat olan İbn Ümmü Mektum bir gün Hz. Peygamber'e gelerek ondan ısrarla kendisini irşat etmesini

²² Demirci, Muhsin, "Esbab-ı Nüzûl", DİA, X1, 361.

²³ Demirci, Muhsin, a.g.m, DİA, X1, 361.

²⁴ Suyuti, *el-İtkan*, I, 92; Demirci, Muhsin, a.g.m, DİA, X1, 360.

²⁵ Muhammed el-Kadı, *Esbab-ı Nüzûl*, s.20.

istemmişti. Resul-i Ekrem o sırada müşriklerin ileri gelenlerinden bazılarına İslam'ı tebliğle meşgul olduğundan kendisiyle ilgilenmemiş, hatta ondan yüz çevirmişti. Bunun üzerine Abese suresinin ilk ayetleri nazil olmuş ve Hz. Peygamber'in bu davranışının Allah katında hoş karşılanmadığı bildirilmiştir.²⁶

Müfessirler nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerin sıhhatini tespit ederken titiz davranmışlardır. Her şeyden önce esbab-ı nüzûl tamamen rivayetle alakalı bir disiplin olduğundan hadis usûlünde hadislerin sıhhati için aranan genel şartlar bu konuda da geçerlidir. Zira herhangi bir ayetin nüzûl sebebi, ayetin iniş hadisesine şahit olmuş ve buna sebep olan durumu tespit etmiş bir sahabe rivayetiyle bilinebilir. Bundan dolayı müfessirler sahih bir rivayete dayanmadan muhakeme, istidlal ve içtihat gibi yollarla nüzûl sebepleri aramaya kalkışmayı doğru bulmamışlardır.²⁷

Nüzûl sebeplerine dair rivayetlerin muteber sayılabilmesi için bunların muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e isnat edilmesi gerekir. Bu da söz konusu haberin ya doğrudan doğruya sahabelerden veya onlardan bizzat işitme yoluyla haberi alan tabiinlerden rivayet edilmesiyle gerçekleşir. Eğer bir ayetin nüzûlüne şahit olan sahabe olayı anlatırken kaynak olarak kendini göstermişse bu haber kabul edilir. Rivayet Tabîîn vasıtasıyla geliyor ve bir sahabeye nispet ediliyorsa bu da sahih sayılır. Ayrıca sebebi nüzûle ait bir haberin senedinde onu rivayet eden sahabe ismi zikredilmemişse, mürsel hadis diye adlandırılan bu rivayet muteber sayılabilmesi için bunun ya Mücahid b. Cebr, İkrime, Said b. Cübeyr gibi sahabelerden hadis rivayet etmekle tanınan müfessir imamlardan olması veya başka bir mürsel rivayetle takviye edilmesi gerekir.²⁸

Bir ayetin nüzûl sebebi hakkında birden fazla rivayet bulunması halinde önce bu rivayetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınır. Sahih rivayet birden fazla olması durumunda ravinin olayı bizzat görmesi veya rivayet daha sahih bir yolla gelmesi gibi hususlar tercih sebebi sayılır. Bu şekilde tercihe elverişli bir sebebin tespit edilememesi halinde anlatılan olayların zaman bakımından birbirine yakın olmaları şartıyla rivayetlerin cem' ve telifi yoluna gidilerek ayetin her iki olaydan sonra ve ikisiyle ilgili olarak nazil olduğu kabul edilir. Bu da mümkün değilse söz konusu

²⁶ Tirmizi, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *Sünenü't-Tirmizi*, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi V, 432, hadis no:3331.

²⁷ el-Vahidi, Ebu Hasan Ali b. Ahmed, *Esbab-ı Nüzûl*, Thk. Kemal Besyoni Zağlul, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, 1411/1991, s.10; Zerkani, *Menahilü'l-irfan*, I, 82; el-Ğezi, İtkan, I, 92.

²⁸ Demirci, Muhsin, "*Esbab-ı Nüzûl*", DİA, XI, 360; Muhammed el-Kadı, *Esbab-ı Nüzûl* s.21, el-Ğezi, İtkan, I, 93; es-Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed Ebu'l-Fadl, *Lübabü'n-Nükul fi Esbab-ı'n-Nüzûl*, Beyrut, Daru İhyai'l-Ulumi, I, 15.

ayetin ayrı ayrı zamanlarda meydana gelen olaylardan sonra mükerrer olarak indiğine hükmedilir.²⁹

5. Esbab-ı Nüzûlün Sunum Şekilleri

Ayetlerin nüzûl sebeplerinin sunumunda değişik tabirler kullanılmaktadır. Ayetlerin nüzûl sebepleri ile ilgili görüşlerin Hz. Peygamber'e ulaşıyor olması gerekir. Çünkü vahye şahit ve sebeplere vakıf olan kişilerin sözleri bu konuda geçerlidir. Bu nedenle ancak sahabelerden gelen rivayetler kabul edilebilir. Zaten bu konu içtihat edilecek konulardan da değildir.³⁰

Nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetlerde bazı hususi lafızlar kullanılmaktadır. Bunlardan bir kısmı o rivayetin nüzûl sebebine ait olduğu hususunda kesinlik ifade eder. "Ayetin nüzûl sebebi şudur" ; "Falan hadise vuku buldu, bundan dolayı şu ayet indi" , "Hz. Peygamber'e falan konuda bir soru yöneltilmişti, bunun üzerine şu ayet nazil oldu" şeklindeki ifadeler böyledir. "Bu ayet şu konuda nazil oldu" vb. ifadeler ise sebep-i nüzûle delalet edebileceği gibi izahı yapılan ayetin tefsiriyle ilgili olup ayetin alakalı görüldüğü durum ve kimselere de işaret edebilmektedir.³¹

Sebeb-i nüzûlün ifadesinde kullanılan tabirler farklılıklar arz etmektedir. Bazen "sebeb" deyimini açık olarak kullanılmaktadır ki, "ayetin sebep-i nüzûlü budur" denmektedir. Bu ifade ayetin nüzûl sebebinin dışında başka bir ifadeyi kapsamamaktadır. Bazen de "sebeb" ifadesi açık olarak geçmez fakat ayetle ilgili olay anlatıldıktan sonra ayetin nüzûl maddesi üzerine fa-ı sebebiye getirilerek ayetin nüzûl sebebi ifade edilir ki, bu da sebebi nüzûl için nas hükmündedir. Bazen de Hz. Peygamber (s.a.v.)'den bir şey sorulur. Bunun üzerine O'na vahiy indirilir ve O'da kendisine indirilen vahiy aktarır, bu gibi ifadelerde "sebeb" tabiri kullanılmaz fakat makam itibarı ile mesele anlaşılır.³²

Eğer sahabe "bu ayetlerden maksat şudur bu ayet şuna delalet etmektedir, bu ayetten şu anlaşılıyor" gibi veya buna benzer ibareler kullanıyorsa ya da ayetin müfredatı ile ilgili şerhler yapıyorsa bütün bunlar, ayetin tefsiri ve medlulünün beyanı

²⁹Demirci, Muhsin, "Esbab-ı Nüzûl", DİA, XI, 361.

³⁰Zerkani, *Menahilü'l-İrfan*, I, 8; Muhammed el-Ğezi, *İtkan*, I, 92.

³¹Demirci, Muhsin, a.g.m, DİA, XI, 361.

³²Zerkani, a.g.e, I, 82; İbn Teymiye, Ahmet b. Abdulhalim b.Teymiye el-Harrani, *Kütubun ve Resailu ve Fetava İbn Teymiyye*, Mektebetu İbn Teymiyye, XIII, 339.

sadedinde açıklamalardır.³³ Eğer “bu ayet falan Şey hakkında nazil oldu” denirse, bu ibare, kendisi ile aynı zamanda hem nüzûl sebebinin hem de ayetin manasının kastedilmesine müsait bir ibaredir.³⁴

Şayet “bu ayet falan kimse, müminlerden, kâfirlerden, ya da Kitap ehlinden bir topluluk veya falan hadise hakkında nazil oldu” denirse, bu sözden kastedilen ayetin nüzûl sebebidir.³⁵ “Falan Şeye teşvik için ya da falan Şeye irşat için indi” denirse, bundan kast olunan ayetin tefsiridir.³⁶

Görüldüğü gibi ayetlerin sebab-i nüzûlünü sunmak için farklı ifadeler kullanılmaktadır. Kullanılan bu ifadelerin bazıısı ayetin iniş sebebine işaret ettiğı gibi bazıısı da ayeti açıklamaya yönelik olabilmektedir.

6. Esbab-ı Nüzûlün Umum veya Hâsa Delaleti

Nüzûl sebebi bilinen ayetin lafzının umum ifade etmesi halinde bu ayetin hükmünün umumi mi, yoksa nüzûl sebebiyle sınırlı mı (has) olduğı hususu özellikle fıkıh usulü âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Büyük çoğunluk, bu hususta sebebe değıl lafzın ifade ettiğı umumi manaya itibar edileceğini, dolayısıyla ayetin hükmünün de özel sebeple sınırlı olmayıp umumi sayılması gerektiğini, yani ayetin hem nüzûlüne sebep olan hadisenin veya Hz. Peygamber’e sorulan sorunun hükmünü açıkladığını, hem de benzer durumlarda uygulanacak hükmü bildirdiğini kabul etmişlerdir. Mesela birbirine yakın tarihlerde hanımlarına zina isnat edip de bunu dört şahitle ispat edemeyen Hilal b. Ümeyye ile Uveymir b. Ebyaz hakkında nazil olduğı rivayet edilen³⁷ lian ayetinin (24.Nûr, 6) lafzı umum olduğı için hükmü de eşine zina isnat eden herkese uygulanacaktır. Zira özel bir sebebe bağılı olarak gelen ilahî hitapta Şer’î delil özel sebep değıl Őari’in lafzıdır ve bu lafzın umum ifade etmesi halinde hükmünün de umuma Őamil olacak Şekilde icrası gerekmektedir. Bazı âlimler nüzûl sebebinin tahsis ifade ettiğini, bu sebeple ayet hangi kişi veya Şey hakkında nazil olmuŐsa hükmünün de onunla sınırlı olduğunu, benzer durumlara uygulamasının ancak

³³ Muhammed el-Kadı, *Esbab-ı Nüzûl*, s.21.

³⁴ Muhammed el-Kadı, a.g.e. s.21.

³⁵ Muhammed el-Kadı, a.g.e, s.21; Zerkani, *Menahilü'l- İrfan*, I, 76.

³⁶ Zerkani, a.g.e, I, 76; Muhammed el- Kadı, *Esbab-ı Nüzul*, s.21.

³⁷ Buhari, IV, 1771, hadis no: 4468.

kıyas yoluyla mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerse de bu görüşe itibar edilmemiştir.³⁸
Zaten sonuç aynıdır ikinci yolu tercih edenler işi biraz daha uzatmaktadırlar.

³⁸ Demirci, Muhsin, “*Esbab-ı Nüzûl*”, DİA, XI, 361; Zerkani, *Menahilü'l- İrfan*, I, 93.

BİRİNCİ BÖLÜM

ELMALILI ve TEFSİRİ

1.Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı

Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsiriyle tanınan son devir İslam âlimlerinden Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, 1878 yılında Antalya'nın Elmalı ilçesinde doğdu. Aslen Burdur'un Gölhisar ilçesine bağlı Yazır köyünden olan babası Numan Efendi Elmalı Şer'iyye Mahkemesi'nde başkâipti. Dedeleri Mehmet, Bekir, Hasan ve Bedreddin Efendiler ilmiye sınıfına mensuptu. Annesi Fatma Hanım Sarılarlı Mehmet Efendi'nin kızıdır. İlk ve orta öğreniminin yanı sıra hafızlığını Elmalı'da tamamlayan Muhammed Hamdi, tahsiline devam temek üzere dayısı Mustafa Efendi ile birlikte İstanbul'a gitti ve Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşti (1895). Beyazıt Camii'ndeki derslerine devam ettiği Kayserili Mahmud Efendi'den icazet aldı. Bundan sonra hocası Büyük Hamdi, kendisi de Küçük Hamdi diye anılmaya başlandı. Yazılarında da bu imzayı kullandı. Soyadı kanunu çıkınca babasının köyünün ismini(Yazır) soyadı olarak aldıysa da daha çok doğum yerine nispetle Elmalılı diye meşhur oldu. Tahsili esnasında Bakkal Arif Efendi ile Sami Efendi'nin hat derslerine devam ederek onlardan da icazet aldı. 1904 yılında girdiği ruus imtihanını kazandı. Bu sırada devam ettiği Mekteb-i Nüvvab'ı birincilikle bitirdi. Bir taraftan da kendi gayretiyle edebiyat, felsefe ve musiki öğrendi. Ülkeyi çağdaş ilim ve medeniyet seviyesine ulaştırmaya vesile olabileceği ümidiyle meşrutiyet idaresini hararetle savunmaya başladı ve bu görüşü temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilmiye şubesine üye oldu. Avrupaî tarzda bir meşrutiyet yerine şeriata uygun bir meşrutiyet modeli geliştirmek için çalışmalar yaptı. Beyazıt Medresesinde iki yıl süren dersiamlık görevinden sonra II. Meşrutiyet'in ilk meclisine Antalya mebusu olarak girdi. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine rıza göstermeyen fetva emini Nuri Efendi'yi ikna edip fetva müsveddesini yazmak suretiyle bu konuda etkili bir rol oynadı.³⁹ Antalya Mebusu Hamdi Efendi, Meşrutiyet Meclisi'nin çok dikkat çeken bir simasıdır. Meclis çalışmalarında, özellikle 1876 Anayasası üzerindeki değişiklikte etkisi büyük olmuştur. Hazırladığı mazbata, derin bilgisini, kapsamlı siyasi görüşünü yansıtır niteliktedir.⁴⁰ Daha sonra Şeyhülislamlık Mektûbi kaleminde görev

³⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", DİA, XI, 57.

⁴⁰ Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır" *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.7.

aldı. Mekteb-i Nüvvab ve Mekteb-i kudat'ta fıkıh, Medresetü'l- mütehasısın'de usul-i fıkıh, Süleymaniye Medresesinde mantık, Mülkiye Mektebinde vakıf hukuku dersleri okuttu. 1915–1917 yıllarında huzur derslerine muhatap olarak katıldı. 1918'de şeyhülislamlık bünyesinde kurulan Darü'l-hikmeti'l İslamiyye azalığına, bir müddet sonra da bu müessesenin reisliğine tayin edildi. Israrlı teklifler üzerine Damad Ferit Paşa'nın birinci ve ikinci hükümetlerinde Evkaf nazırı olarak görev yaptı.⁴¹ Evkaf Nazırlığı görevini ancak padişahın yazılı emri sonucu zorunlu olarak kabul etmiştir. Bu görevdeyken vakıfların müteveli heyetleri ile Bakanlık ilişkilerini düzenlemeye önem verdi. Bu arada ilgililerin yararlanması düşüncesiyle “İrşad'ül-Ahlâf fi Ahkam'il-Evkaf” ismini taşıyan ve geniş ölçüde Mülkiye Mektebi'nde okuttuğu derslerden oluşan eserini bastırdı.⁴² Bu görevde iken ikinci rütbeden Osmanlı nişanı ile ödüllendirildi. 15 Eylül 1919'da ayan heyeti üyeliğine tayin edildi, ilmî rütbesi de Süleymaniye Medresesi müderrisliğine yükseltildi. Cumhuriyetin ilanı üzerine memuriyet yaptığı kurumlar lağvedilince açıktaki kaldı. Milli Mücadele sırasında İstanbul hükümetlerinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesince gıyabında idama mahkûm edilmesi üzerine Fatih'teki evinden alınarak Ankara'ya götürüldü ve kırk gün tutuklu kaldı. Mahkeme sonunda muhtemelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olması sebebiyle suçsuz bulunarak serbest bırakılınca İstanbul'a döndü. Bundan sonra camiye gitme dışında evinden hiç çıkmadı. Bir geliri olmadığından maddî sıkıntı çektiği bu dönemde “Metalib ve Mezahib” adlı tercüme eserini tamamladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkçe bir tefsir hazırlanması kararı alınca Diyanet İşleri Reisliği bu işi kendisine teklif etti. Elmalılı teklifi kabul ederek tefsiri yazmaya başladı. “Hak Dini Kur'an Dili” adını verdiği eserini vefatından önce bitirmeye muvaffak oldu. 27 Mayıs 1942'de uzun müddet müptela olduğu kalp yetmezliğinden Erenköy'de damadının evinde vefat etti ve Sahrayıcedid Mezarlığı'na defnedildi.⁴³

Çağdaşları arasında benzerine az rastlanan geniş kültürlü mütefekkir bir din âlimi olan Elmalılı Muhammed Hamdi aynı zaman da sanatçı bir kişiliğe sahipti. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazmasına rağmen edebî yönüyle pek tanınmamıştır. Eserlerinde kullandığı dil üzerinde yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre Elmalılı yazılarında genellikle sade Türkçe kelimeleri tercih etmiş, ancak Türk dilinin öz malı

⁴¹Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi” DİA, XI, 57.

⁴² Paksüt, Fatma, a.g.m, Hamdi Yazır Sempozyumu, s. 9.

⁴³Yavuz, Yusuf Şevki, a.g.m, DİA, XI, 58.

haline gelen Arapça, Farsça ve Batı kaynaklı kelimeleri de ihmal etmemiştir. Hatta Ruh-i Bağdadi'nin aşağıdaki beytini de Türkçe olarak kabul eder:

Sanma ey hace ki senden zer ü sim isterler

Yevme la yenfeu de kalb-i selim isterler.⁴⁴

İlmî ve dinî konulara ilişkin yazılarında ise oldukça ağır ve ağıdalı bir üslup kullanmış, yer yer secili cümleler kurmuş, mantık örgüsü sağlam uzun cümleler kullanmakta başarılı olmuştur.⁴⁵

Musikiye de aşına olan Elmalılı'nın sanatçı kişiliği daha çok hattatlığında ortaya çıkar. Sülüs, nesih, ta'lik ve celi türünde çeşitli levhalar yazmıştır. Çoğu torunlarına ait koleksiyonlarda bulunan hatlarında arayış psikolojisinin hâkim karakter haline geldiği kabul edilir. Muhammed Hamdi rik'a ve icazet hattında da başarılı görülmüş, böylece son devrin seçkin hattatları arasında sayılmıştır.⁴⁶

2. İlmî Şahsiyeti

Elmalılı, İslam ümmetinin içtimaî vicdanını kaybetmesinin büyük felakete sebep olacağını, Müslümanları Avrupalılaştırmanın bir hata olduğunu ve kurtuluşun Avrupa'yı içimizde eritip kendi değerlerimizi korumakla mümkün olabileceğini yazılarında ısrarla belirtmiştir. Ona göre Batı'nın değerlerinden değil ilminden faydalanmak gerekir. Çünkü insanlar ancak İslamî esaslara bağlı kalmakla mutlu olabilirler. Esasen insanlık kendi türünü devam ettirebilmek için bir gün mutlaka İslamiyet'i benimsemeye mecbur kalacak ve gelecekte İslam dini daha iyi anlaşılıp uygulanacaktır. Muhammed Hamdi, İslamî ilimlerdeki derin vukufunun yanı sıra felsefî düşünce ve pozitif ilimler alanında da sağlam bir anlayışa sahipti. Nitekim dinî endişelerle pozitif ilimlerin önüne engel konulmaması gerektiğini kuvvetle savunmuştur. O dini, kendi arzularıyla iyilik yapacak ve kemale erecek insanlar yetiştiren bir eğitim müessesesi veya insanları kendi istekleriyle tabiatta gözlenen zorunluluk ve baskıların üstüne yükseltecek olan bir hürriyet yolu olarak görmekteydi.⁴⁷

Kendi ifadesine göre içtihat ehliyetini haiz bir âlim olan Elmalılı, fıkıh ve usul-i fıkıh sahasında derin vukuf sahibi idi. Ona göre delillerini ve illetlerini anlamadan

⁴⁴ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul, Şura Yayınları (sadeleştirilmiş baskı), I, 19.

⁴⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", DİA, XI, 57; Subaşı, Hüsrev, "Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri" *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.318,319.

⁴⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", DİA, XI, 57; Subaşı, Hüsrev, a.g.m, s. 321.

⁴⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, a.g.m, DİA, XI, 58; Subaşı, Hüsrev, a.g.m, s.321.

hükümleri ezberleyip nakletmek fıkıh bilmek değildir. Fıkıh bilmenin en aşağı mertebesi “mansus bir illetin tatbikinden ibaret tahkik” tir. Müslümanlar meselelerini çözmek için mucize beklememeli, bunları yetiştirecekleri âlimlerin içtihatlarıyla halletmelidirler.⁴⁸Müslümanların İslamî esaslara dayanmayan kanunlara boyun eğmesi zor olduğundan ihtiyaç duyulan kanunî düzenlemeler, mutlaka İslam hukuk felsefesine göre hazırlanmalı, bunun için uzmanlardan oluşan bir ilim heyeti oluşturulmalı, bu heyet öncelikle Hanefî fıkından başlayıp cem’ ve telif yapmalı, kanun haline dönüştürülmeye uygun hükümler hangi mezhebe ait olursa olsun alınmalı, hiçbir mezhepte hükmü bulunmayan meselelerde ise Avrupa kanunlarından aktarmalar yapmak yerine usul-i fıkıh esasları çerçevesinde içtihatlar yapılmalıdır. Bu şekilde bütün medeniyetlerin takdir edeceği kanunların hazırlanması mümkündür. Bu ameliye mezheplerin telifi olarak da anlaşılmalıdır.⁴⁹Hanefî usul-i fıkıh ekolüne bağlı olan Elmalılı’ya göre icmaa dayalı meselelerin esasını teşkil eden şûra müzakereleri ashap devrinden sonra Kur’an’ın konuya attığı öneme uygun şekilde geliştirilmemiştir. Her ne kadar bir kişinin şaz görüşlerle amel etmesi caizse de icmaî hususlarda ittifak noktaları araştırılmadan şaz görüşlerin dikkate alınması tevhit şiarına aykırıdır. Naslardaki hükümlerin değişmemesi mümkün değildir. Zira bu nevi hükümler insanların değişmeyen özellikleriyle ilgilidir. İctihada dayanan hükümler ise zamana ve fertlere göre değişebilir. Hüküm koymakta kıyasın kullanılmasını Kur’an’ın bir emri olarak gören Elmalılı’nın seferle ilgili görüşleri dikkat çekicidir. Ona göre yolculuk sırasında namazların kısaltılmasından maksat rek’at sayısını azaltmak değildir. Çünkü ilgili ayete bu şekilde bir mana akşam ve sabah namazları için geçerli olmaz. Şu halde namazları kısaltmaktan maksat, “kıyam” yerine “kuud” veya “rükû”, rükû ve sücud yerine de ima ile iktifa ederek namazın keyfiyetinde kısaltma yapılması olmalıdır. Tren gibi vasıtalarla üç günden az bir süre yolculuk yapanlara seferî ruhsatı verilemez. Çünkü yolculuk için kullanılan nakil vasıtası kendi yolu ve kendi hızıyla nazarı itibara alınır. Yolculuk süresi ise asgari üç gündür. İki gün yaya yolculuk yapan kimseye sefer ruhsatı verilemezken bir gün, hatta yarım gün yolculuk yapan tren yolcusuna sefer ruhsatı tanımak şeriata aykırıdır ve dolayısıyla günahtır. Bu görüşünden dolayı dönemin

⁴⁸Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, DİA, XI, 59; Çalışkan, İbrahim, “Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu”, Hamdi Yazır Sempozyumu, s.194.

⁴⁹Yavuz, Yusuf Şevki, a.g.m, DİA, XI, 59.

Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki tarafından tenkit edilen Elmalılı fikrinde ısrar ederek karşı görüşleri eleştirmiştir.⁵⁰

Muhammed Hamdi tasavvufla da ilgilenmiştir. Tefsirini hazırlarken vahdet-i vücud konusunda yer yer tenkit ettiği İbnü'l –Arabî'den bol miktarda iktibaslar yapması ve zaman zaman sufi meşrepli bir üslup kullanması tasavvufî temayülünün işaretleri sayılmalıdır.⁵¹ Nitekim Elmalılı Araf suresi 7/142. ayetin tefsiri sırasında şu tasavvufî açıklamalarda bulunmaktadır: Allah dostu olanların büyük bir subh-i tecelliye ermesi için geceler gibi karanlık ızdırap saatleri ile çile doldurmaları lazımdır. İlahî tenezzüller gecelerde olur. Ve bütün başarı sabahları, ızdıraplı gecelerin seherlerini takip eder. Hz. Musa'nın bu çilesinde kırk, sanki bütün bir gece ve on onun bir seheri mesabesinde demek olup, bazı rivayetlerde de geldiği gibi bu seherin fecr-i sadık saatlerini andıran sonlarında Hz. Musa, Allah'la konuşmuş ve şu tecelliye ermiştir.⁵²

Ayrıca Kehf Suresinde Hz. Musa kıssasını tefsiri sırasında İmam Rabbanî'nin konu ile görüşünü aktarmaktadır: “Kıssanın burada bitmesinden, Musa'nın bu beyana karşı bir söz söylemediği anlaşılmaktadır. O halde bu anlatılanlarda ve yapılan yorumda, reddedilecek bir nokta görmemiştir. Demek ki, Musa'nın görünüşte zararlı ve yasak sandığı şeyler, hakikatte öyle değilmiş. Onun inkâr etmesi kendisine gizli olan sebeplerini ve hikmetini bilmemesinden ileri geliyormuş. Öyle ki o gizli sebepler, açıklanınca, olayın dışyüzü ve içyüzü birleşiyor, hak hükmünde çekişme kalmıyor. O halde bâtının gerektirdikleri, zâhirin gerektirdiklerine aykırı olabilir. Fakat bundan dolayı hakikatle şeriatın birbirine uymaması gerekmez. Zira şeriat Hak hükmüdür. Hak hükmü de, hakikatte ne ise odur. Onun için bâtınla görevlendirilen Hızır, hak emir olan şeriatla amel ettiği gibi, şeriatla görevlendirilen Musa da hakikat açıklandığı zaman şeriatça itiraza yer olmadığını görüyor. Bunun için İmam Rabbanî, “Mektubat”ının birinci cildinde kırk üçüncü mektupta şöyle demiştir. “Bazı kimseler, ilhad ve zındıkaya eğilim göstererek asıl amacın şeriatın ötesinde olduğunu hayal etmişlerdir. Hâşâ ve kellâ sümme hâşâ ve kellâ! Böyle kötü bir itikattan Allah'a sığınırız tarikat ve şeriat birbirinin aynıdır. Aralarında kıl ucu kadar aykırılık yoktur. Şeriata her muhalif olan dinden çıkmıştır. Ve şeriatin reddettiği her hakikat davası, bir zındıklıktır.”

Yine aynı ciltte kırk birinci mektupta, şeriat tarikat, hakikat konusunda şunları söylemiştir: “Örneğin, dilin yalan söylememesi şeriat, kalpten yalan hatırasını atmak

⁵⁰Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, DİA, XI, 59; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II,585 .

⁵¹Yavuz, Yusuf Şevki, a.g.m, DİA, XI, 59; Kara, Mustafa, “*Hak Dini Kur'an Dili'nde Tasavvuf Kültürü Üzerine*”, *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.236.

⁵² M. Hamdi Yazır, a.g.e, IV, 46.

eğer zahmetle ve iyice düşünmekle olursa tarikat ve eğer tekellüfsüz, kolaylıkla olursa hakikattir. Kısacası bâtın olan tarikat ve hakikat, zahir olan şeriatın tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla şeriata aykırı ve zıt işler meydana çıkarsa bunlar hep cezbe halinin sarhoşluğundan ve için dışı üstün gelmesindedir. O makamı geçip ayıldıkları zaman, zıtlıklar bütünüyle ortadan kalkar ve o zıt ilimler tümüyle heder olur.”⁵³

Ayrıca onun Şabaniyye tarikatına mensup olduğu da söylenir. Elmalılı’ya göre insanın ferdî ve içtimaî hayatına ait hazlarını ve fitrî ihtiyaçlarını akamete uğratacak bir hayat tarzı, başka bir ifadeyle insanı beşerî ve cismanî bütün özelliklerinden ayırıp onu sırf ruhanî bir varlık gibi yaşatma eğilimi İslam’da makbul sayılmamıştır. Zühd ve takvanın manası nefse eziyet etmek değil onu itidal çizgisine çekmektir. Her mevcut Allah’tır demek şirktir. Bununla birlikte, “Allah’tan başka mevcut yoktur” tarzında özetlenen vahdet-i vücud nazariyesini, Allah’ı yegâne vacibü’l- vücud, masivayı da ona bağlı olan mümkün ve izafi varlıklar şeklinde anlamakta sakınca yoktur.⁵⁴ Keşfe mazhar olan havas marifetullah konusunda ileri merhalelere ulaşabilir. Ancak bunların görüşleri vahiy gibi telakki edilmemeli, zahir ulemasının her söylediği de mutlak doğru görülmemelidir. “Hakikat-i Muhammediye”nin zuhuru bütün hilkatin gayesidir.⁵⁵

Üç dört yıl aralıksız felsefeyle meşgul olan Muhammed Hamdi, batılı bazı yazarların mantık ve felsefe kitaplarını tercüme ederek; pozivitizm, materyalizm ve tekâmül nazariyesi başta olmak üzere çeşitli felsefî sistemleri eleştirmek suretiyle felsefede söz sahibi bir âlim olduğunu göstermiştir. Bilgiler arasındaki ilişkileri düzenleyerek mutlak senteze varmayı önemli gören Elmalılı, diğer mütefekkir ve âlimlerden bağımsız olarak düşünebilmesi ve onları yer yer eleştirerek farklı görüşler ortaya koyması açısından Müslümanların tefekkür hayatının canlanmasına katkıda bulunmuştur. Elmalılı varlık şuurundan insanın açık seçik bilgisine, oradan da Allah’ın varlığına ve idealist bir âlem anlayışına ulaşabilmiş, nübüvvet konusunu felsefî problemler arasına alarak felsefe-din kavgasına köklü bir çözüm getirmeye çalışmıştır.⁵⁶ O, ilimle din felsefesi arasında şu şekilde bir paralellik kurar: İlmî çalışmaları esnasında ilim adamı, âleme bir takım kanunlar koymaz. O, âlemde zaten mevcut olan kanunları keşfeder. Tıpkı bunun gibi din felsefesi yaparken filozof da yeni bir din icat etmez; ama zaten mevcut olan hak dini bulmaya, tanımaya, başka bir

⁵³ M. Hamdi Yazır, a.g.e, V, 202.

⁵⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, DİA, XI, 59; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 456,457; Kara, Mustafa, “*Hak Dini Kur’an Dili’nde Tasavvuf Kültürü Üzerine*”, s.237.

⁵⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, a.g.m, DİA, XI, 59; M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 450.

⁵⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, a.g.m, DİA, XI, 59.

ifadeyle keşfetmeye çalışır. Bu hususu Yazır, şu şekilde biraz daha açıklar: “İlimler vaz’î olmayıp keşfî bulunduğu gibi din felsefesi de vaz’ı din demek değildir. Hak Dini bulmak ve tanımak demektir.⁵⁷ Ona göre mutlak olarak dinle çatışan filozoflar gerçeğe ulaştıklarından değil gerçeği kavrayamadıklarından bu tavır içine girmişlerdir. Gözlem ve deneycilikte bir taassuba kapılmış ve duyu ötesini inkâr etmek suretiyle aklın ilkelerine, hatta tecrübî verilere aykırı düşmüştür. Zira hiçbir akli ilkeye veya deneye göre “tecrübe sınırlarının ötesi yoktur” denemez; aksine bütün deneylerin verileri bize gözlemlerle deneyin ötesinde bilmediğimiz bazı gerçeklerin bulunduğunu öğretir. Mukaddesatı ortadan kaldırmak isteyen ve sonunda kendi vicdanında mahkûm olarak putperestliğe yakın bir inanca sığınma ihtiyacını duyan Auguste Comte, “üç hal kanunu” teorisini ileri sürerek önce Allah’ın varlığına ilişkin bilginin kendi fitratında bulunduğunu itiraf etmişse de daha sonra bu selim yaratılışının sürekli olarak bozulduğunu ilan etmiş oldu. Ancak Comte, kendisindeki değişikliğin bütün insanlarda mevcut olduğu vehmine kapılmıştır.⁵⁸

Elmalılı’ya göre gerçeği kavramak için akıl tek başına yeterli değildir, onun da ötesinde iman alanı vardır. Akıl bu alanın gerçekliğini kavrayıp doğrulayabilir. Gerçekliğin bütününe felsefî tefekkürüne konu edinen Elmalılı, tekâmül (evrim) nazariyesinin tutarlı olmadığını söyler. Zira canlı varlıkların meydana geliş biçimlerini ortaya koyarken spekülasyon yerine gözlem ve deneye dayanmak gerekir. Ancak hiçbir gözlem ve deney, tekâmül nazariyesinde olduğu gibi bir canlı türünün başka bir canlı türünden meydana geldiğini göstermemiş, aksine her canlının kendi türünden bir canlıdan doğduğunu kanıtlamıştır. Bundan dolayı insanların maymunlardan türediği iddiasının kesinlikle ilmî değeri yoktur. Esasen insanla maymun arasında gerçek fark kıl ve kuyruk farkı değil akıl, mantık ve ahlak farkıdır. Bütün hüneri taklit içgüdüsünden ibaret olan maymun, önünde günlerce ateş yakılsa ve kendisine ateş karşısında ısınma eğitimi verilse bile tek başına terk edildiği soğuk bir ortamda önündeki kibritle ateş yakıp ısınmayı düşünme mantığını yakalayamaz, aklın ürünü olan ahlakî davranışları ise hiçbir zaman gösteremez. Ontolojik delile yönelttiği tenkitlerden ötürü Kant’ı da eleştiren Elmalılı, onun vacibü’l-vücut kavramını tahlil ederken hataya düştüğünü söyler. Elmalılı, gerçeği veya doğru olanı değil sadece faydalı olanı bulmayı amaçlayan pragmatizme de ciddi eleştiriler yöneltmiştir.⁵⁹

⁵⁷ Kılıç, Recep, “Hamdi Yazır’da Din Felsefesi”, *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.291.

⁵⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DİA*, XI, 59.

⁵⁹ Yavuz, Yusuf Şevki, “a.g.m, *DİA*, XI, 59; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, I, 100.

Yazır'a göre, "Din –ahlak ilişkisi" probleminde din insanı "insan-ı kâmil", iyilik-seven ve iyilik- yapan hür bir fail kılmak içindir. Dolayısıyla dinin neticesi, "kendinde iyi olan" eylemdir. Bir eylemin "kendinde iyi olması" ise, eylemde bulunanın kendi zannına ve kendi bakış açısına göre değil, o eylemin "bizatihi kendinde" ve Allah katında iyi ve faydalı olması demektir.⁶⁰

Demek ki din'in gayesi ahlakîdir. Yazır, dini ahlakla temellendiren Kant'ın aksine, ahlakı din ile temellendirmekte, bu yolla da mutlak ahlakî değerler ile evrensel ahlakî prensiplere ulaşmaktadır. Dolayısıyla Yazır'da ahlak dine değil; din neticede ahlaka götürmektedir.⁶¹

Kelamî görüşleri ve itikadî konuları desteklemek maksadıyla felsefeye yönelen Elmalılı aynı zamanda 20. asrın önemli bir kelam âlimidir. Her ne kadar kelam ilmine dair müstakil bir eseri yoksa da tefsirinde kelamî problemlere büyük bir yer ayırmış ve hemen hemen hepsine çözümler getirmeye çalışmıştır. Ona göre bir din felsefesi sayılması gereken Kelam ilmi, İslam felsefesinin asıl temsilcisidir ve varlık problemiyle marifetullah bahsinde büsbütün ayrıldığı Stoacılar'a benzer bir yaklaşım içindedir. Bilgi probleminde ise Kelam ekollerini İkanî (dogmatik) ve tedribî (tecrübî) olmak üzere iki gruba ayırır. Ehl-i sünnet'e bağlı olan Elmalılı, İslam akaidinde aykırı bütün akımları takip ederek bunlar karşısında yeni deliller geliştirmiştir. Vehhabilik gibi, kendi zamanında yeni ortaya çıkan bazı mezhepleri de tenkit etmiştir.⁶²

3. Elmalılı Tefsiri

a. Elmalılı Tefsirinin Genel Özellikleri

Cumhuriyet idaresi kurulup medreseler lağvedildikten sonra, mekteplerde de Arapça tedrisata son verilmişti. Kur'an'ı okuyup anlayabilecek ve anladıklarını diğer dindaşlarına anlatabilecek bir medrese nesli artık yetişmeyecekti. Diğer taraftan Said Cemil Bey, meydanı boş bulup yabancı kaynaklardan faydalanarak meydana getirdiği, tahrif ve yanlışlarla dolu Kur'an-ı Kerim tercümesini piyasaya sürmüştü.

Bu durumları göz önünde tutan Meclis, uzun müzakerelerden sonra, Kur'an-ı Kerim ve Ehadis-i Şerife Türkçe tercüme ve tefsir heyet-i mütehassısı ücret ve masarifi suretinde yirmi bin lira tahsisini kabul etti.

⁶⁰ Kılıç, Recep, "Hamdi Yazır'da Din Felsefesi", *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.296.

⁶¹ Kılıç, Recep, a.g.m, s.296; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, I, 95–100.

⁶² Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *D İA*, XI, 60; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 457.

Diyanet İşleri Riyaseti bu karara uyarak Kur'an-ı Kerim tercüme ve tefsirini Mehmet Akif ile Hamdi Efendi'ye, Buhari'nin tercüme ve şerhini de Ahmet Naim Bey'in uhdesine tevdi etti.

Akif, bu işin kolay olmayacağını iddia ederek bu işten kaçınmaya çalıştıysa da Hamdi Efendi'nin ısrarları üzerine kabul etti. Akif bir süre sonra Mısır'a gitti. Yaptığı tercüme oradan Hamdi Efendiye gönderiyor, Hamdi Efendi de tercüme altına tefsirleri yazıyordu. O sıralarda Türkiye de Kur'an-ı Kerim yerine tercüme ikame etme fırtınası esmeye başlamıştı. Bu işin ilgilileri, diğer tercüme tutmadığını görünce, Akif'in tercümesini devreye sokmak istediler. Bu durumdan haberdar olan Akif, gönderdiği tercüme düzeltmek bahanesiyle geri istedi. Almış olduğu avansı da geri çevirerek bu işten çekildi. Akif çekildikten sonra hem tercüme hem de tefsir yazma işi Hamdi Efendinin sorumluluğunda kaldı.⁶³

Böylece bu kutsal görevi kabul eden Hamdi Efendi ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında tefsir yazımı konusunda anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre tefsirin ana hatları şu şekilde olacaktır:

1-Ayetler arasındaki münasebetler ortaya konacaktır.

2-Nüzul sebepleri nakledilecektir.

3-Kıraet-i aşere'nin dışına çıkılmayacaktır.

4-İcabına göre terkip ve kelimelerin lisanla ilgili izahatı yapılacaktır.

5-İtikatça Ehl-i Sünnet mezhebine ve amelce Hanefi mezhebine riayet olunarak ayetlerin kapsamış oldukları dinî, şer'î, hukukî, içtimaî ve ahlakî hükümler ve işaret ettiği, alakalı bulunduğu felsefî ve ilmî konularla ilgili açıklama; bilhassa öğüt ve hatırlatma ile ilgili ayetlerin mümkün mertebe genişçe izahı; ilgili veya münasebetli olduğu İslam tarihi vakalarına yer verilecektir.

6-Frenk müelliflerince yanlış veya tahrif yolu şeylerin ileri sürüldüğü görülen noktalara dikkat çekmeyi ihtiva eden not konacaktır.

7- Baş tarafa mühim bir mukaddime ile Kur'an'ın hakikatini ve Kur'an'la ilgili bazı önemli meselelerin izahı yapılacak.⁶⁴

Tefsirini bu iskelet üzerine kurmuş olan Elmalılı, tefsirinin baş tarafına gerçekten çok değerli bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimedede, tefsirini yazış tarzını ve

⁶³ Albayrak, Halis, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.174; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 12.

⁶⁴ M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 11-31.

Kur'an'la ilgili bazı terimleri izah etmiş; özellikle tercüme, meal, tefsir ve tevil hakkında fevkalade önem taşıyan bilgiler vermiştir. Elmalılı burada, Kur'an'ın, Allaha başka kimsenin yapamayacağı canlı bir dokuma ile dokunduğunu, lafız mananın, mana lafzın ayinesi halinde sonsuz beyan parıltılarıyla parlatıldığını, dolayısıyla aynen tercümesinin mümkün olmadığını vurgulamaktadır.⁶⁵

Her müfessir gibi o da, tefsirin kaynaklarını dört ana noktada toplamaktadır. Bunlardan ilk üçü, Kur'an, Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde varit olan tefsirler, sahabe ve tabiinden tefsirle alakalı olarak nakledilen görüşler. Dördüncüsü ise onun ifadesiyle "Bu üç esas taharri edildikten sonra ulum-u arabiye ve şeriyye ile makulat-ı ilmiye dairesinde istihraç edilebilen tevil kısmıdır."⁶⁶

Elmalılı, Fatiha ve Bakara surelerinin tefsirlerini çok geniş ve tafsilatlı yazmış, bununla da Türkçe mükemmel bir tefsir meydana getirme gayesini gütmüştür. Orta kısımlarını muhtasar yazması ise, tefsirin bir kısmı yazılırken bir yandan da hemen basımından ileri gelmiştir. Ayrıca, kalp hastası olduğu için işi bitirememesi endişesi bu hususta rol oynamıştır.⁶⁷

Elmalılı'ya asıl ününü kazandıran eseri *Hak Dini Kur'an Dili* adlı meşhur tefsiridir. Ona göre Kur'an-ı Kerim hiçbir dile hakkıyla tercüme edilemez. İhtiva ettiği manaları keşfetmek çok zor olmakla birlikte Kur'an'ı tefsir edebilmek için kelimelerin gerçek anlamını belirlemek, lafız ve mana bakımından ilişkili olan kelimeler arasında bağlantı kurmak, lafızların yer aldığı metnin genel kompozisyonunu dikkate almak ve neticede kastedilen asıl mana ile tali manaları ayırt etmek gerekir.⁶⁸

b. Elmalılı'nın Tefsir Yöntemi

Ayrıca tefsiri baştan sona incelendiğinde gerek Kur'an'ı kavramların açıklanmasında gerek kelimelerin Kur'an'daki manalarının tespitinde gerekse daha büyük Kur'an birimlerinin birbiriyle irtibatlarının kurulmasında onun, Kur'an'ı bir bütün olarak gördüğünü, tefsir ve yorumlarını bu esas çerçevesinde yaptığını söylememiz gerekir.⁶⁹

⁶⁵Albayrak, Halis, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı" , s.174; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 11-31.

⁶⁶Albayrak, Halis, a.g.m, s.153; M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 29.

⁶⁷Albayrak, Halis, a.g.m, s.174; M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 21.

⁶⁸Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", DİA, XI, 58.

⁶⁹Albayrak, Halis, a.g.m, s.163.

O, Kur'an'ın metnini açıklamak yerine, metinden kendisine akseden oradan gerçek hayatla buluşan, son olarak gönül ve akıl imbiğinden geçen fikirler, duygular ve anlamları okuyucuyla paylaşmayı yeğlemiştir. Kur'an'ın metninde çakılıp kalmadan, ama metinle hem ayet çerçevesinde hem de Kur'an bütünlüğü çerçevesinde sıkı sıkıya bağlı bir biçimde vahyi, türünün bir örneği olarak kendisiyle ve gerçek hayatla bütünleştiren bir anlayış sergilemektedir.⁷⁰

Elmalılı, Kur'an'ı tefsir kaynaklarının başında zikrederek, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmekte, başka bir ifade ile Kur'an'ı bir bütün olarak değerlendirmektedir. Bu konuya ne kadar önem verdiğini onun muhkem ve müteşabihle ilgili olarak serrettiği şu metodik tespitlerinde görmekteyiz. Elmalılı şöyle diyor: “Bütün ayat-ı Kur'an'da da bu muhkemat esastır. Hem bunların her biri ayrı ayrı olarak ‘ümmühat-ı kütüb’ değil, nizam-ı tevhit ile mecmuu birden ümmü’l- kitabdır. Her âyât-ı muhkeme, diğer âyât-ı muhkeme ile mukayese edilmek şartıyla manaları, hükümleri yakinen tayin olunur.”⁷¹

Elmalılı'ya göre eski ve yeni ilmî teorilerin hepsi doğru veya yanlış addedilmemeli, Kur'an tefsirini, bir zaman için geçerli görülen belli ilmî ve felsefî görüşlerin sınırlarına çekerek fikirleri ve vicdanları daraltmamalıdır.⁷² Bu bakımdan Hamdi Yazır gününe kadar kaynağı hariçten veya Müslüman bünyenin içinden olsun İslam Dünyasında oluşan mezhebî, tasavvufî, felsefî ve fikrî akımları kendi Kur'an anlayışına göre değerlendirme yoluna gitmiştir.⁷³ Ayrıca batı felsefesini yakından tanınması, onun kendinden önceki müfessirlerden farklı bir bakış açısı yakalaması neticesini vermiştir.⁷⁴ Mesela Elmalılı, Bakara Suresinin 2/165. ayetini tefsir ederken münasebet düştüğü için Panteizm'e ve Müslüman mutasavvıfların “vahdet-i vücud” anlayışına temas ederek bunların, Kur'an'ın öngördüğü Allah anlayışıyla ne ölçüde bağdaşabildiğini incelemiştir.⁷⁵

Tasavvufî konularda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kitaplarından alıntılar yaparak fikirlerini bazen tasvip etmiş bazen eleştirmiş, fikhî konularda genellikle Hanefî kaynakları ile yetinmiştir. Kur'an'ı tefsir ederken döneminin tartışma konularına da yer verip bunlardan Kur'an'a uygun olan görüşleri belirlemeye çalışmıştır. Aklî bir zaruret olmadıkça ayetleri mutlaka zahirî manada anlamayı gerekli görmüş, Muhammed Abduh'un, Fil sûresini tefsir ederken eabil kuşlarının Ebrehe ordusuna attığı taşların

⁷⁰ Albayrak, Halis, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı*”, s.154,155.

⁷¹ Albayrak, Halis, a.g.m, s.162, M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II,272,273.

⁷² Yavuz, Yusuf Şevki, “*Elmalılı Muhammed Hamdî*”, DİA, XI, 58; M. Hamdi Yazır, a.g.e, IX, 48.

⁷³ Albayrak, Halis, a.g.m, s.155.

⁷⁴ Albayrak, Halis, a.g.m, s.154.

⁷⁵ Albayrak, Halis, a.g.m, s.155; M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 456,457.

kızamık veya çiçek mikrobu taşımış olabileceğini ileri sürmesi örneğinde olduğu gibi zorlama tevilleri Kur'an'ı tahrif olarak kabul etmiştir.⁷⁶

Elmalılı, batı dünyasından gelen felsefî telakkileri Kur'an'ın ruhuyla bağdaşmayan bazı fikirleri ele alarak, onların tutarsızlığını ortaya koymaya çalışır. “Gerçekten Batı Dünyası ile ilgili tahlillerinde Batılılığın geçirdiği safhaları, mücadelelerini ve ulaştıkları fikrî, siyasî ve ilmî sonuçları yakından tanıyan bir mütefekkir görüntüsü veriyor” demek zorundayız. Elmalılı'nın felsefî konulardaki farkını ve temayüzünü vurgulamadan geçmek olmaz. O bu yönüyle Fatıha-Nas türü tefsir yazan Kur'an müfessirlerinden oldukça farklıdır. Bu alanda özgün yorum ve tespitlere sahiptir.⁷⁷ Elmalılı Bakara suresi 2/4. ayetin tefsiri sırasında şu tespitlerde bulunmaktadır: “Yakın zamanlara kadar Hıristiyan devletlerin içinde kendilerinden başka bir milleti yaşattığı görülmemiş ve bu sebeple bunlar, başka dinden olan kavimlere hâkim olamamıştı. Son zamanlarda bu vicdan darlığındaki siyasî zararları gören Avrupa devletleri Katolik ve Protestanlık çatışmalarından doğan bir vicdan hürriyeti davasıyla, Fransa büyük ihtilalinden sonra liberallik, laiklik ve hümanizm kelimeleri altında Hıristiyanlık kelimesinden sapmaya ve bozulmaya doğru yürümüş ve o zamandan beri diğer kavimler üzerinde hükümet kurmaya yol bulabilmişlerdir.

Fakat bu kelimeler, olumlu ve merhametli genel bir hak vicdanı kuruluşuna değil, dinsizliğe ve bencillığe doğru olumsuz bir gidiş hedef edindiğinden ilmî ve sınaî gelişmelerini hakka bağlayacak yerde, insanlığı haktan uzaklaşmaya, vicdansızlığa ve ihtiraslara sürüklemiş ve neticesi İslâmiyet'in gösterdiği hakikî ve olumlu hürriyet hukuku ile insanlığa temin ettiği ve genelleştirdiği evrensel uzaklaşmak ve hayatın ızdıraplarını artırmaktan ibaret olmuştur.”⁷⁸

Elmalılı özellikle ahkâma konu olan ayetlerin tefsirinde nüzûl ortamını hesaba katmayan, olayların akışı ve gelişimi gerçeğiyle ilgilenmeyen müfessirlerin tavrını yer yer benzer bir biçimde sürdürmüştür, denebilir. Öte yandan o, Kur'an'da neshin varlığını inkâr etmenin, nassın zahirini inkâr olacağını söylemekle, neshi inkâr edenlerin bir bakıma küfre düşebileceklerine işaret etmiş gibidir.⁷⁹

Elmalılı tefsirinin en başta gelen özelliği, yazarının, birçok müfessirler gibi, sadece nakletmekle yetinmeyip, yerine göre nakiller arasında tercihler yapması, yanlış

⁷⁶Yavuz, Yusuf Şevki, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, DİA, XI, 58; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, IX, 144-155.

⁷⁷Albayrak, Halis, “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı”, s.156; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, I, 179.

⁷⁸M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 179.

⁷⁹Albayrak, Halis, a.g.m, s.160; M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 371,372.

bulduklarını tenkit etmesi ve bazı konulardaki kendi görüşlerini cesaretle ortaya koymasındır.

“Besmele’nin ve Fil sûresinin tefsirlerinde Muhammed Abduh’u; Maide Sûresi’nin 69. ayetinde “es-Saibune” şeklinde merfu’ olarak, Bakara Sûresi’nde ise “es-Saibine” tarzında mensub olarak geçen kelimeleri, ayrı ayrı anlamlara geliyormuş gibi tercümeyle kalkışan Kazımırski’yi ağır bir dille tenkit etmesi bu kabildendir.⁸⁰

Elmalılı’nın, münakaşa ve tepkilere yol açan, kendisine has, kayda değer görüşlerinin başında daha önce değindiğimiz gibi “Sefer” konusu gelir: Bakara Sûresinin 2/184. ayeti olan “ *Kim de hasta olur yahut bir sefer üzerinde bulunursa, o halde başka günlerde, oruç tutmadığı günler sayısınca (orucunu kaza etsin) .*” mealindeki ayet-i kerimenin tefsirinde, şer’an seferin, gidilen yolda mu’tad olan vasat seyri ile üç günlük mesafe kat’edecek kadar huruc-u medid, olduğunu kaydetmekte ve her yolun kendi mutadına göre hesap edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre, demir yolunda trenle, deniz yolunda vapurla üç günlük mesafe kat’ edilmedikçe, kişi, seferî sayılmamaktadır. Elmalılı bunu, kıyasa ve ihtiyata daha uygun bulmaktadır. Bunun, içtihat yapmak ve yeni bir esas vazetmek değil, bilinen esasları iyi ve doğru olarak uygulamaya çalışmak olduğunu, ileri sürmektedir.⁸¹

c. Elmalılı’nın Pozitif İlimlerle İlgili Tefsir Anlayışı

Elmalılı, tefsirini yazarken, o günün gelişen tekniğine ve pozitif ilimlerine karşı ilgisiz kalmamıştır. Çünkü o, fennin imanı takviye edeceğine inanmaktadır. Bu yüzdendir ki, Kur’an’ın her yüz yılda bir tefsir edilmesini, ilim ve fennin ulaşmış olduğu en son bilgilerin nazarı itibara alınmasını istiyordu. Beşerî ilimlerin, bir kişi tarafından bilinmesine imkân olmayacak derecede genişlemiş olmasından bu bilgileri toplayabilmek için 20–30 asistanın kendisine yardım etmesini arzu ediyordu. Belki bu arzusu gerçekleşmedi, ama o, bir hazine kadar ilim serveti ile dolu kafası ile bazı ayetleri tefsir ederken ilmî verilerden faydalanmaktan geri durmadı.

Nitekim bir örnek olmak üzere A’raf Sûresinin 7/57. ayeti olan: “*Nihayet bu rüzgarlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklediklerinde, bakarsınız Biz onları, ekinleri ölmüş bir memlekete sevkeder...*” mealindeki ayeti gösterebiliriz. Bu

⁸⁰ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 63-64, 310, IX, 145-155.

⁸¹ Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*” *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.177; M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 496.

ayetin tefsirinde Elmalılı, bulutların hava boşluğunda muallâkta durmasının bir mesele teşkil ettiğini, bu konuda iki teorinin bulunduğunu, birincisinin çürütüldüğünü; daha hafif olan havanın sırf hareketten aldığı güçle o ağır bulut kütlelerini kaldırıp yüklenmesini savunan görüşün daha dikkat çekici olduğunu vurgulamakta ve işte bu manaya ittıla' sayesinde ki muharrik güç elde etmekle uçaklar yapılmış ve kuş gibi hava üzerinde uçma başarısı elde edilmiştir, dedikten sonra devamla şu hususu vurgular: “Bu üstün kudreti hatırlatan işbu ayet-i kerime, Hz. Muhammed’in Risaletinin en kesin delillerinden birisi olan bir ilmî mucizedir.”⁸²

Ayrıca çiçeklerin rüzgâr vasıtasıyla aşılmasından söz eden “*Aşılayıcı olarak rüzgârlar gönderdik. Derken gökten bir yağmur indirip sizi suladık. Halbuki o suyu hazinelerde depolayan da siz değilsiniz.*”⁸³ Ayetinde çiçeklerin de erkek ve dişilerinin bulunduğuna işaret ettiğini belirtmiş, bu tür bilgileri Kur’an’ın ilahî menşeli bir kitap olduğunu kanıtlayan mucizeler saymıştır. Hak Dinî Kur’an Dili’nin genellikle geleneksel tefsir çizgisinde yer aldığı kabul edilmekle birlikte Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya gelişini, monomer (bir analı) bir hücreden teşekkül etmiş olabileceği şeklinde açıklayan yorumunda olduğu gibi çağdaş ilmî verilerden hareketle Kur’an’a yeni yorumlar getiren Muhammed Hamdi’nin önceki âlimlerin bazı ayetlere verdiği manaları isabetsiz bularak onlara yeni anlamlar vermesi onun orijinal tefsir yapabilen bir âlim olduğunu kanıtlar mahiyettedir.⁸⁴

d. Elmalılı Tefsirinde Rivayetin Önemi

Elmalılı’nın gerek peygamber gerekse sahabe ve tabiinden gelen rivayetlere olması gerekenden fazla yer verdiğini ve onlara Kur’an tefsirindeki gerçek değerlerinin üstünde önem atfettiğini söyleyebiliriz.

Tefsirini baştan sona bu gözle gözden geçirenler, bunu kolaylıkla görebilirler. En azından rivayetlerin hacim itibarıyla tefsirinin bünyesinde işgal ettiği yer bile bu kanaati edinmeğe yeter. Ayrıca onun, sünnetin Kur’an’ı nesh edebileceğine kail olduğunu da söyleyebiliriz.⁸⁵

⁸²Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*”, s.176; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, III, 560,561.

⁸³ 15.el- Hicr, 22.

⁸⁴Yavuz, Yusuf Şevki, “*Elmalılı Muhammed Hamdi*”, DİA, XI, 58; M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 339,343.

⁸⁵, M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 529; Albayrak, Halis, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsir Anlayışı*”, s.165.

Hadis kullanma tarzına gelince, asıl tefsirin, rivayete bağılı olan açıklama olduğunu ifade eden Elmalılı, ayetlerin tefsirinde bazen metin, bazen metinle birlikte anlam, bazen parçalar halinde, bazen da yalnız anlam olarak hadisler kullanılmıştır: Elmalılı, Bakara sûresi 2/4. ayetinin tefsiri sırasında şu rivayeti aktarmaktadır: “Aleyhisselelatu vesselam efendimizden rivayet olduğuna göre şöyle buyurmuştur: ‘Hayret, bütün hayret ona ki Allah’ın yarattıklarını görüp dururken Allah’tan şüphe eder. Şuna şaşılır ki ilk doğuşu ve yaratılışı tanır da ikince defa yeniden yaratılışı, öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkâr eder. Şuna da hayret edilir ki her gün her gece ölüp dirilip dururken, yeniden dirilip yayılmayı inkâr eder. Şuna da hayret edilir ki Cennete ve Cennet nimetlerine iman eder de yine dârü’l-gurûr için çalışır. Şuna da hayret edilir ki öncesinin bulaşık bir meni sonunun pis bir cife olduğunu bilir de yine kibirlenip gururlanır.’”⁸⁶ “Herhalde doğrusunu söylemeye özendim” diyen Elmalılı, rivayet nakli hususunda oldukça titiz davranmış ve her bulduğunu nakletmemiştir. Rivayetleri kritiğe tabi tutmuş, gerektiğinde onlar arasında tercihler yapmıştır. En önemlisi, İsrailiyyat’tan olan rivayetlere itibar etmediği gibi, bazı yerlerde de İsrailiyyat’tan olduğuna işaret etmiştir.⁸⁷

Pozitif bilimlerle çatışan ve bu ilmin kesin sonuçlarıyla çelişen hadislere tefsirinde pek yer vermemiştir. Nitekim Peygamber’den (s.a.v) Ebu Zerr el- Gıfari’nin rivayet ettiği; “Mescitte peygamberin yanında oturuyordum. Güneş battığı zaman Hz. Peygamber bana güneşin nereye gittiğini biliyor musun? Ben Allah ve Resülü daha iyi bilir dedim. O da; ‘güneş gidip Allah’ın huzurunda secde ediyor, sonra dönüş için izin istiyor ve kendisine izin veriliyor. Sanki ona geldiğin gibi dön deniyor ve güneşte doğacağı yerden doğuyor.”, güneşin doğuşu ve batışıyla ilgili dünyanın kendi ekseni etrafında dönüşü gerçeği ile bağdaşmayan hadisi ⁸⁸tartışma konusu yapmadığını görüyoruz.⁸⁹

e. Elmalılı’nın Yararlandığı Kaynaklar

Kaynak gösterme tarzı, modern ilmi anlayışa uygun olmamakla beraber, okuyucuya güven verici niteliktedir. Birçok tefsirlerde meşhur ve yaygın olan her mana ve meselede kaynak göstermeye gerek görmediğini, ifade eden Elmalılı, tefsirinin;

⁸⁶ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I,182,

⁸⁷ Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*”, s.175; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 150.

⁸⁸ Taberi, *Camiu’l-Beyan*, XXIII, 5.

⁸⁹ Kılıç, Recep, “*Önsöz*”, *Hamdi Yazır Sempozyumu*, s.65; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 186.

Arapça muayyen bir tefsir kitabının tercümesi olmadığını, gerektiğinde birçok tefsirlere başvurduğunu vurgulamakta, daima yanından, şu eserleri eksik etmediğini söylemektedir: “Beyzavî, Keşşaf, Razî'nin Tefsir-i kebir'i, Cessas'ın Ahkâm-ı Kur'an'ı, Ebusuud, Ebu Hayyan'nın Bahr-ı Muhit adındaki büyük tefsiri ile Nehr-i Marid namındaki Telhisı, Taberi Tefsiri, Neysaburi Tefsiri, Alusi Tefsiri; hadisten Kütübü's-Sitte ve en-Nihaye.”⁹⁰ Bunlardan başka İstanbul kütüphanelerinde mevcut, çeşitli ilim ve fenlere ait daha pek çok eserlere başvurduğunu; ancak, meşhurun hilafına bir görüş ileri sürdüğü veya bir iddia ortaya attığı zaman, nakil ve rivayete bağlı hususlarda kaynak gösterdiğini kaydetmektedir. Şu hususu belirtmekte fayda vardır ki, Elmalılı, kaynak gösterme konusunda titiz davranmamış, kendisi çapında bir allameden bekleneni ortaya koymamıştır.⁹¹

⁹⁰ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 150.

⁹¹ Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*”, s.175.

İKİNCİ BÖLÜM

ELMALI TEFSİRİNDE ESAB-I NÜZÛLÜN GENEL TAKDİMİ VE KAYNAKLAR

I. Elmalılı'ya Göre Nüzûl Sebebine Duyulan İhtiyaç ve Önemi

Elmalılı Hamdi Yazır da, önceki müfessirlerin yaptığı gibi ayet veya sûreleri tefsir ederken, bir takım nedenlerden dolayı ayet veya sûrelerin nüzûl sebeplerini de zikretmiştir. Böylelikle ayetlerin daha iyi anlaşılması, ayetlerin teşri hikmetlerinin öğrenilmesi, ayetlerin mevcut olan özel ya da genellilik yönlerinin aydınlatılması gibi konular açıklığa kavuşturulmuş olmaktadır. Bu bölümde Elmalılı Hamdi Yazır'ın niçin ve ne amaçla esbab-ı nüzûle yer verdiğini incelemeye çalışacağız.

1. Ayetleri Anlamada Çıkabilecek Güçlükleri Gidermek

Kur'an ayetlerinin bir kısmının manası biraz çaba harcanarak anlaşılabilir nitelikte, bir kısmı ancak ilimde uzmanlaşmış kişiler tarafından anlaşılıp açıklanacak türden, bir kısmının manası da ancak sebebi nüzûlleri bilinince anlaşılabilir cinstendir:

“Bu muazzam kitabı sana indiren Odur. Onun ayetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın anasıdır. Ayetlerin bir kısmı ise müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar. Hâlbuki onların hakikatini, gerçek yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde ileri gidenler: “Biz ona olduğu gibi inandık. Hepsi de Rabbimizin katından gelmiştir” derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri düşünüp anlar ve şöyle yalvarır.”⁹²

Ayette ifade edildiği gibi ayetlerin bir kısmı muhkemdir. Yani murat edilen manaya işaretleri kesin, ibareleri ihtimal ve şüpheden uzak ve sağlamdır.⁹³ Onlardan ne kast edildikleri açık ve nettir. Bu tür ayetlere muhkem ayetler denir.

Şüphesiz ayetlerin iniş sebeplerini bilmenin faydalarından biri de ayetin kapalı veya gizli gibi görünen manalarının açıklığa kavuşturulmasıdır. Hiç şüphe yoktur ki gramer bilgisi, söz sanatları bilgisi gibi ilimler tek başlarına ayetlerin anlaşılmasında

⁹² Al-i İmran, 3 /7.

⁹³ Ebussuud, Muhammed b. Ahmed el-İmalî, *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaye'-Kur'an'ı'l Kerim*, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, II, 7; İbn Kesiri, İsmail b. Ömer İbn Kesiri'd-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'an'ı'l-Azim*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1401/1981, I, 34.

yeterli değildir. Bu yüzden önceki müfessirler ayetlerin daha iyi anlaşılması için nüzûl sebeplerine başvurmuşlardır. Bu da onlara birçok faydalar sağlamıştır.

Bir kısım ayetlerin içerikleri gerçek manada ancak nüzûl sebepleriyle bilinebilir. Nitekim daha önce işaret ettiğimiz gibi, Bakara sûresi 2/158. ayette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Safa ve Merve Allah’ın nişanelerindedir. Kim Hac veya Umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret ederse, oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur. Her kim de, farz olmadığı halde gönülünden koparak bir hayır işlerse, mükâfatını görür. Zira Allah şükürün karşılığını verir. O, az amele çok mükâfat veren Şekûr, her şeyi bilen Alimdir.*” Bu ayetin zahir manasına göre hac veya umre yapmak maksadıyla kutsal topraklarda bulunanlar ibadet kastıyla Safa ve Merve arasında say yapıp yapmamakta serbesttirler. Elmalılı Hamdi Yazır ayette asıl olarak kastedilene açıklamak için şöyle demektedir: “Ayetin görünen anlamına göre bunun farz ve kesin olarak vacip olduğu anlamı çıkmamaktadır. Aynı zamanda anılan hadisler ve gelenek ise vacip olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu tatavvuf, ne kesin farzdır, ne de nafilidir. Belki farz benzeri zanna dayalı bir vaciptir. Farz denemez çünkü “*هـيـلـع حـانـجـال*” (hiçbir günah yoktur.) ifadesi mendup ve mubah oluşunu da kapsamaktadır. Nafile ve tatavvu’dur denemez, çünkü tatavvuun ayrıca anılmış olması, buna engeldir. Bu ikisi arasında da hadisler, vacip olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla delillerin ortak değeri olarak bu tatavvuf, zanna dayalı bir vaciptir. O halde ayette görünüşte isteğe bağlı olduğunu ifade eden “Hiçbir günah yoktur.” İfadesi niçin gelmiştir? Cevap: Bunun sebebi, ayetin iniş sebebindedir. Çünkü rivayet olduğuna göre cahiliye döneminde Safa üzerinde “İsaf” adında bir put, Merve üzerinde de “Naile” adında başka bir put vardı. Cahiliye müşrikleri, bunların arasında tavaf eder ve bunları mesh ederlerdi. İslam gelip putları kırdıktan sonra, Müslümanlar Safa ve Merve arasında tavaf etmekten çekindiler, hoş görmediler. Bunun üzerine bu ayet indi ki korkmayın bunda günah yoktur, bilakis bunlar, Allah’ın işaretlerindedir.” diye bu tavafa teşvik edildi ve bu teşvikin bir tür bunun vacip olduğunu ifade ettiği de hadislerle bildirildi ve tavafa Safa’dan başlamak farz değilse de vacip oldu.”⁹⁴

⁹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 441,442.

2.Vaz Edilen Ayetin Teşri Hikmetini Açıklamak

Ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmenin faydalarında biri de ayetlerin vaz'etmiş olduğu hükmün hikmetini anlayabilmektir. Nitekim içkinin yasaklanması ile ilgili inen ayetlerin iniş sebebi bilinince ayetlerin hangi hikmete binaen indirildikleri ve Kur'an-ı Kerim'in insanlık için ne gibi faydalar içerdiği daha iyi anlaşılır.

İçki toplumların baş düşmanı, toplumları tahrip eden ve nesilleri tehdit eden büyük hastalıklardandır. Günümüzde de trafik kazalarının, cinayetlerin ve aile içi geçimsizliğin baş aktörü içkidir. Bu nedenlerden dolayı toplumlar asayişini sağlamak amacıyla bazı mekân ve zamanlarda içki içme yasağına gitmek zorunda kalmaktadırlar.

Hamdi Yazır, tefsirinde içkinin yasaklanma sürecini, hikmetini ve içkinin zararlarını Bakara, 2/219 ayetin tefsiri sadedinde şöyle ifade etmektedir: "İslam dininde hamrın ve müskiratın yasaklanması, kademe kademe gerçekleşmiştir. İslam'ın ilk zamanlarında hamr, henüz mubahtı. Bu konuda sırasıyla dört ayet inmiştir. Evvela Mekke'de *"Hurma ve üzümünden hem sarhoşluk veren içki, hem de güzel gıdalar elde edersiniz."* (Nahl, 16/67) ayeti inmişti. O zaman Müslümanlarda içerler, Hz. Peygamber (s.a.v.) susardı. İkinci olarak yukarıda olduğu gibi Hz. Ömer, Muaz ve diğer bazı ashab-ı kiramın "Ey Allah'ın Resülü bize hamr (şarap) konusunda fetva ver, muhakkak ki o akli gidericidir." diye fetva istemelerine dayanarak bu ayet (Bakara, 2/219) indi ve ilk haram kılma, bununla başladı. Bunda yasaklama açık olmakla beraber, caiz olması ihtimali de yok değildi. Bunun üzerine hemen terk edenler bulunduğu gibi henüz etmeyenler de vardı.

Sonra bir namaz olayı üzerine *"Sarhoş iken ne söylediğinizi hakkıyla bilmedikçe namaza yaklaşmayın ."* (Nisa, 4/43) ayeti indi. Bunun üzerine içenler pek azaldı ise de, yine vardı. Bir gün İtban b. Malik, Sa'd b. Ebi Vakkas ile beraber birkaç kişiyi davet etmiş, içki de içilmiş. Sarhoş oldukları zaman, övünmeye ve şiirler okumaya başlamışlar. Bu sırada Sa'd, Ensardan birinin hicvini içeren bir şiir okumuş, O da bir çene kemiğiyle vurup başını yarmış. Bundan dolayı Sa'd, Hz. Peygambere (s.a.v.) giderek şikâyet etmiş. Bunun üzerine Resulullah "Allah'ım içki konusunda bizi rahatlatıcı bir açıklama gönder." (Ebu Davud, Eşribe,1, Tirmizi, tefsiri sure, 5,8,9) diye dua etmesi üzerine, Mâide sûresindeki *"Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları Şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız."* (Maide, 5/90) *"Şarap ve kumarla Şeytanın yapmak istediği tek şey, sizin aranızda düşmanlık ve kin salmak, sizi Allah'ı zikretmekten alıkoymaktır. Artık bu*

habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi ?” (Maide, 5/91) ayetleri inmiş ve bununla, hamrın haramlığı son derece şiddetlendirilmiştir. Hz. Ömer bunu dinleyince “*inteheyne ya Rabbi: yani, “tamamen vazgeçtik ya Rabbi” demiştir.*⁹⁵

Görüldüğü gibi içki yasağı bir defada gerçekleşmemiş, bu işlem aşamalı olarak sağlanmıştır. Bu olay Allah’ın toplumları terbiye ederken uygulamış olduğu hikmet metodunu güzel bir şekilde orta koymuştur. Daha sonra Elmalılı Hamdi Yazır konunun devamında içki yasağının hikmetini ve ayetin sunuş tarzını şöyle ifade etmektedir. “Kıscası, neşe ve lezzetleri ferdî ve geçici olduğu halde, zararları ve fesatlıkları hem ferdi, hem sosyaldır, hem bedenî hem ahlakîdir. Salgın hastalıklar gibi herkese geçer. Cezasını önünde çekmeyenler, sonunda çekerler. Hayalî küçük bir kâr için, kesin ve büyük bir ziyana düşmekte akıl karı değildir. Zararları gidermek, menfaat elde etmekten önce gelir. Şu halde bunların aklen haram olması gerekir. Bu ayette böyle ikna edici, susturucu bir delil olmakla, şeran bunların haramlığını ifade etmiş olur. Kur’an’da hamr hakkında başka bir ayet olmasaydı, sadece bununla hamrın haram kılınması sabit olurdu. Ancak bu haram kılma, aynı ile açık bir haram kılma olmazdı. Aklına güvenerek zararlarını sınırlamak ve menfaatlerinden istifade edeceğimiz zannedenler bulunabilirdi. Bunun için ashab-ı kiramda, bu aklen haram kılmadan dinen haram kılmayı anlamayan kişiler olmuş ve daha sonra “*موبنت جاف سحر*” emriyle kesin ve açık bir biçimde dinen haram kılınmıştır.⁹⁶

Ayrıca Nisa sûresinin 4/3. ayetinin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır, ayetin iniş sebebi olan olayı zikrettikten sonra ayetin iniş hikmetini de iniş sebebiyle ilintilemiştir. “Buhari ve Müslim de rivayet olduğuna göre Urvetu’bni’z Zübeyr (r.a) demiştir ki: “Ben Hz. Aişe’den (r.a) *“Himayeniz altında ki yetim kızlar evlenince gözetemeyeceğinizden, adaleti sağlayamayacağımızda endişe ederseniz,”*(Nisa, 4/3) ilahî sözünü sordum. Hz. Aişe şöyle dedi: Kız kardeşimin çocuğu bu O yetimedir(yetim kız, kadın) ki velisinin hicri altında bulunur ve mal hususunda ortak da bulunurlar. Malı ve güzelliği velisinin hoşuna gider, mehrinde adalet yapmayarak onunla evlenmek ister, başkalarının vereceği mehir kadar mehir vermez.” Yetimlerin veliler tarafından mal veya güzelliğine tamah edilerek başkasına nikâhtan yasaklanıp, layık olmayan bir mehirle kendilerine zorla nikâh edilmeleri, nefisçe ve malca zarara sokulmaları ve bu suretle, mal ve güzelliği az olan yetimlere hiç rağbet edilmeyerek bütün bütün sefaletle

⁹⁵ Taberi, Muhammed b. Cerir b.Yezid b. Halid, *Camiu’l-Beyan an Tevili Ayi’l-Kur’an*, Beyrut, Daru’l-Fikr, 1405/1985, VII, 35; Alusi, Mahmut Ebu Fadl, *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ves-Sebi’l-Mesani*, Beyrut, Darul İhyai’t-Türasi’l-Arabiyyi, VII, 17,M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 65.

⁹⁶ M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 67.

düşürülmeleri, ayetin iniş sebebini oluşturmuş ve bunun için ayet, emirden evvel yasaklamayı içermiştir. Genel olarak kadınların adaleti gayesi de inişin hikmeti olmuştur.⁹⁷

3. Dilbilgisi Ve Kıraat Yönünden Sağladığı Yararlar

Ayetlerin iniş nedenlerini bilmek ayet ve ayetlerde geçen kelimelerin kıraat ve gramer yönünden isabetli yorumlanmasına da katkı sağlar.

“(فانهم لا يكذبونك) Çünkü onlar gerçekte seni yalanlamazlar.- Nâf’i ve Kisâî kıraatlerinde “if’al babından” “la yükzibuneke” okunduğuna göre- sana yalancılık isnat etmezler, sana yalancı demezler.(ولكن بايث الله يجحدون) Ancak zalimler Allah’ın ayetlerini inkâr ederler.⁹⁸ Bu ayetin tefsirinde Elmalılı, Nâf’i ve Kisâî kıratlarını açıklamak ve aydınlatmak için ayetin nüzûl sebebini delil olarak sunmaktadır: “Rivayet olunuyor ki, Ebu Cehil “Biz seni yalanlamıyoruz. Sen bizim nazarımızda doğrusun. Biz ancak senin getirdiğini yalanlıyoruz” demiştir. Aynı şekilde Kureyş kabilesinden Haris b. Amir, “Ey Muhammed! Vallahi sen bize hiç yalan söylemedin. Ancak biz sana uyarsak yerimizden olcağız. Bundan dolayı iman etmiyoruz.” demiştir.⁹⁹

Elmalılı, ayrıca Abese sûresi hakkında rivayet edilen nüzûl sebebini aktardıktan sonra birinci ayette geçen fiillerde bulunan zamirlerin, Resulullah’a yönelik olduğunu söyler: “İbn Abbas’tan rivayet olunuyor: Resulullah (s.a.v), Kureyşin ileri gelenlerinden Utbe b. Rabi’a, Ebu Cehil, İbn Hişam, Ümeyye b. Halef ve Abbas b. Abdulmuttalib ile özel bir görüşme yaptığı sırada –ki Resulullah (s.a.v.) onların imana gelmelerine çok özeniyordu- Abdullah b. Mektum adlı kişi geldi. Resulullah (s.a.v.) Ümeyye b. Halef ile fısıltıyla konuşurken, Abdullah Hz. Peygamberin Kur’an’dan bir ayet okumasını istedi. “Ey Allah’ın Resülü! Allah’ın sana öğrettiğinden bana da öğret!” dedi. Bunu tekrarladı. Resulullah ona aldırmadı ve yüzünü buruşturup döndü. Sözüünün kesilmesinden hoşlanmayıp öbürlerine yöneldi. Resulullah, sözü bitirip kalkacağı

⁹⁷Taberi, *Camii’l-Beyan*, IV, 229; Buharî, Sahihi Buharî, IV, 1668; Vahidî Ebu’l-Hsen Ali b. Ahmed, *Esbabü’n-Nüzûl*, Thk. Kemal Besyoni Zağlul, Beyrut, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyyi, 1411/1991, s.147; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 468; Elmalılı, Vahidinin ayetin inişine sebep olarak naklettiği yetim olmayan kadınların haklarına riayet edilmesi ve onlar hakkında adaletli davranılması yönündeki rivayete benzer olarak bir görüşü bildirmektedir.

⁹⁸M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 350.

⁹⁹Vahidî, a.g.e, s. 218,219; M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 350; Vahidî, Elmalılının aktarmadığı Ahnes b. Şerik ve Ebu Cehil arasındaki diyalogu nakletmektedir.

esnada vahiy hali geldi. Gözlerini kapayıp daldı. Abese sûresi nazil oldu. Bu sûrenin inişinden sonra Resulullah O âmâya ikram eder, “Merhaba, Rabbimin beni hakkında azarladığı kimse!” der ve ihtiyacı olup olmadığını sorardı. Bu sebebi nüzul rivayeti, “*Abese ve tevella*” zamirlerinin Resulullah’a yönelik olduğunu anlatır.¹⁰⁰

4. İtham Olunan Şahısları Temize Çıkarmak

Ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmenin faydalarından biri de hakkında yanlış zanlarda bulunulan veya töhmet altında bırakılan kimselerin temize çıkarılmasıdır. Nitekim Ahkaf Suresi, 46/17. ayetin tefsiri sırasında zikredilen nüzûl sebebi bu durum için iyi bir örnektir: *Şöyle bir kimse ki, anasına babasına: “Bir de öyleleri var ki, kendisini imana davet eden anne ve babasına: “Öf be! Yetti artık! Benden önce nice nesiller ölüp de geri dönmediği halde, siz beni mezarımdan dirilip çıkarılmakla mı korkutuyorsunuz!” derken, onlar: Allah’a sığınıp yalvararak oğullarına: “Yazık ediyorsun kendine! derler, imana gel, Allah’ın vâdi elbette gerçektir.” O ise yine de: ‘Bu ahiret inancı eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ diye diretir.”*¹⁰¹ Bu ayetin nüzûl sebebini Elmalılı Hamdi Yazır ilgili bölümde şöyle zikretmektedir:

“Mervan, bunun Abdurrahman b. Ebi Bekr hakkında indiğini iddia etmiş ise de doğru değildir. Anlatıldığına göre: Mervan, bir gün mescidde hutbesinde, “ben müminlerin amiriyim. Yani Muaviye’nin Yezid’i halife edinmesi hakkındaki görüşünü güzel görüyorum. Çünkü Ebu Bekr de halife edildi, Ömer’de” demişti. Bunun üzerine Abdurrahman b. Ebi Bekr, krallık mı? Ebu Bekr (r.a.) vallahi onu ne evladından birisi ne de Ehl-i beytinden birisi hakkında yapmadı. Muaviye ise, sırf oğluna rahmet ve lütufta bulundu” dedi. Mervan: “*Sen “Anne ve babasına: Öf size! Diyen kimse”* (Ahkaf, 46/17) değil misin? Dedi. Abdurrahman da: “Sen, Resulullah’ın lanetlediği melunun oğlu değil misin?” dedi.

Hız. Aişe, bunu işitti ve Mervan’a şöyle dedi: “Sen Abdurrahman’a şöyle şöyle mi dedin, yalan söylemişsin. Vallahi o O’nun hakkında inmedi. İsteseydim kimin hakkında indiğini söyledim.”¹⁰²

¹⁰⁰Beğavî, Hüseyin b. Mesudu’l-Ferra Ebu Muhammed, *Mealimu’t-Tenzil*, Beyrut, Daru’l-Marife, 1987-1407, IV, 446; Beydavî, Nasıruddin Ebu’l-Hayr Abdullah b.Umer, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevil*, Beyrut, Daru’l-Fikr, 1996-1416, V,451; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, 471; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VIII, 251,252.

¹⁰¹ Ahkaf, 46/17.

¹⁰² İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’an’i’l-Azim*, IV; 159, M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 437; İbn Kesir, tefsirinde ayrıca bu ayetin Abdurrahman b. Ebi Bekr’in doğumundan önce indiği de belirtilmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği gibi bu nüzûl sebebiyle Abdurrahman b. Ebi Bekr doğabilecek bir töhmetten temize çıkarılmıştır.

5. Ayetin Hüküm Çeşidini Belirlemek

Ayetlerin nüzûl sebepleri bilinince ayette belirtilen hükmün çeşidi de kolayca anlaşılabilir. Ayette geçen hükmün farz, vacib, sünnet olup olmadığının anlaşılması ayetle ilgili nüzûl sebebi olunca daha kolay olur. Yani Hz. Peygamberin olay karşısındaki tavrı olayı çözüme kavuşturur.

Nitekim Saf sûresinin ikinci ayetinin “*Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyler söylüyorsunuz?*” tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır nüzûl sebebi ile ilgili birkaç rivayet zikrettikten sonra ayetin gramer yapısına uygun rivayeti tespit edip ayette ifade edilen hükmün çeşidini bu rivayete göre belirliyor.

Hâkim ve diğerleri Abdullah b. Selam'dan (r.a) sahih olarak şöyle rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: “Resulullah'ın sahabelerinden birkaç kişi oturmuş müzakere ediyorduk. “Amellerin hangisi Allah'a daha sevgilidir bilsek de onu işlesek” dedik. Allahu Teala da “Saf” sûresi ayetlerini indirdi.¹⁰³

Hamdi Yazır diğer iki rivayeti de zikrettikten sonra şöyle bir sonuca varır: “Fakat bu son iki rivayette “*Yapmayacağınız*” gibi geçmiş zaman anlamı gözetmek gerekeceği için daha doğru olan önceki rivayete göre geleceğe ait adak manasıdır. Onun için bu ayet adağın yerine getirilmesinin vacib olduğuna delil sayılmıştır. Yani aslı meşru ve mubah olmakla beraber bizzat vacib olmayan bir fiil, adak ile vacib olur. O halde yapmayacağınız bir fiili adamayın. Adadınız mı mutlaka yerine getirin. Adağınızda yalancı çıkmaktan son derece sakının.”¹⁰⁴

İnşikak sûresinin 81/21. ayetinin tefsirinde Hamdi Yazır, ayetin ifade ettiği hükmün farklı anlaşılması ile ilgili görüşleri de aktararak şöyle der: “Hz. Peygamber, bir gün “*Rabbine secde et, Ona yaklaş.*” (Alak, 96/19) ayetini okumuş ve secde etmişti. Beraberindeki müminler de secde etmişlerdi. Kureyşliler, başları ucunda el çırpmış ve ıslık çalmışlardı. Akabinde bu ayet nazil oldu.” biçiminde bir rivayet vardır. İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretleri, bununla, burada tilavet secdesinin yapılması gerektiğine hükmetmiştir. Şafii de “Sünnettir” demiştir. İbn Abbas'tan (r.a); Mufassal'da “secde yoktur” diye rivayet edilmişse de Ebu Hureyre (r.a) burada secde etmiş ve “Vallahi,

¹⁰³ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XXVIII, 83; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 279.

¹⁰⁴ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 281.

Peygamber'in (s.a.v.) burada secde ettiğini gördükten sonra secde ettim." demiştir. Hz. Enes de (r.a) şöyle demiştir: "Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin (r.a) arkalarında namaz kıldım. Hepsi de burada secde ettiler." Yani namazda bu sûreyi okudular. Burada bilhassa tilavet secdesi yaptılar. Bununla beraber sûre, sonuna kadar okunup rükûa gidilecek olursa, namazın rükû ve secdeleriyle, tilavet secdesi ortadan kalkar, yapılması gerekmez. "Vacib değildir." diye Hasen'den ulaşan rivayetin dayanağı bu olsa gerektir."¹⁰⁵

Görüldüğü gibi ayetin ifade ettiği hükmün tespiti bazen zor olmaktadır. Hatta birden fazla hüküm ileri sürülebilmektedir. Fakat ayet veya sûrenin nüzûl sebebiyle ilgili sahih rivayetler olduğu zaman konunun anlaşılması daha da kolaylaşmaktadır.

6. Ayet Ve Sûrelerin İniş Dönemini Bildirme

Ayet ve sûrelerin nüzûl sebepleri onların hangi dönemde indirildiklerini de gösterir. Yani ayet ve surelerin Mekkî veya Medenî mi olduklarını bize gösterir. Bu da bize İslam dinini tebliğ ederken Kur'an'ın takip etmiş olduğu metodu anlamamıza yardımcı olur. Çünkü ayetlerin Mekkî veya Medenî oluşlarını bilmek Kur'anî prensiplerin nasıl hayata geçirildiklerini, hangi dönemlerde nelerin vaz edildiği ve ne tür tepkilerle karşılandığını gösterir. Bu da inanan insanlara yaşama metodu sunar.

Ayrıca ayetlerin nüzûl sebepleri bilinince ayetin iniş zamanı da bilinebilir. Bu da ayetlerin nasih ve mensuhunu ayırt etmeye yardımcı olur.

Elmalılı Hamdi Yazır, tefsirinin birçok yerinde bu konu ile ilgili görüşleri sunmaktadır. Kevser sûresinin tefsiri esnasında esbab-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerden yola çıkarak sûrenin dönemini belirlemeye çalışmaktadır. "Sûrenin Mekke veya Medine devrinde indiği hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür:

a) Sûrenin Mekkî olduğunu söyleyenler, Keşşâf, Râzi, Beyzavî, Ebussuud, Ebu Hayyân ve daha birçok müfessir, ayrıca Buharî şerhi Aynî'de, sûrenin cumhurun görüşünde Mekke devrinde indiği belirtilir.

b) Medenî olduğunu savunanlar ise Hasan, İkrime ve Katade gibi meşhur müfessirlerdir.¹⁰⁶

Bu tasnifi yaptıktan sonra Hamdi Yazır, sebab-i nüzûlü zikreder: "Bu konudaki rivayetler, kısmen yukarıda geçtiği üzere Hz. Peygambere, dininden dolayı buğzeden

¹⁰⁵ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 388.

¹⁰⁶ Beydavî, *Mealimu't-Tenzil*, V, 536; Ebussuud, *İrşad*, IX, 205; M.Hamdi Yazır, a.g.e, IX, 181.

bazı düşmanları tarafından “soyu kesik” denilmesi sebebiyle bu sûrenin indiği hususunda ittifak vardır. Ancak bu sözü söyleyen kimdir? Ne şekilde söylemiştir? İşte bu konudaki rivayetler farklılık arz eder. Bu rivayetlerin çoğu İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Mücahit ve Katade’den geldiği üzere bu sözü As b.Vâil’in söylediğini bildirirler.¹⁰⁷ Elmalılı, sûrenin Mekkî olduğu konusundaki cumhurun görüşünü benimsemektedir.¹⁰⁸

Tevbe sûresi 9/38. ayetinin tefsirinde de Hamdi Yazır sebebi nüzûlünü zikrederek ayetin indiği zamanı açıklığa kavuşturarak onun manasını akla yakınlaştırmaktadır.

Ayetin meali şöyledir: *Ey iman edenler! Size ne oldu ki, “Allah yolunda seferber olunuz” emri verilince bulunduğunuz yere yığılıp kaldınız? Yoksa ahiretten vazgeçip, dünya hayatına mı razı oldunuz? Ama iyi bilin ki dünya hayatının zevki ahiretin yanında pek az bir şeydir!*

Elmalılı şöyle der: “Rivayete göre, bu hal hicretin dokuzuncu yılı Tebük seferberliği emredildiği zaman vaki olmuştu. O zaman Huneyn ve Taif savaşlarından yeni dönmüş bulunuyordu. Vakit ise yaz sıcağının pek şiddetli bir sırası ve pek dar bir kıtlık dönemi idi. Bununla beraber Medine’nin meyveleri yetişmiş, gölgeleri güzelleşmişti. Sonra mesafe uzak, düşman çoktu. Rum askeri üzerine gidilecekti. Bundan dolayı diğer gazalarda alışılmış olan hazırlıktan çok fazla bir hazırlığa ihtiyaç vardı.”¹⁰⁹

İkinci bir örnek şudur: Elmalılı, “*Ey Peygamber! Allah sana ve seninle beraber olan müminlere yeter.*”¹¹⁰ meâlindeki ayetin tefsiri sadedinde şunları kaydeder: “Mekke’de otuz üç erkek ve altı kadından sonra kırkinci olarak Hz. Ömer’in Müslüman olması üzerine indiği dahi söylenmişse de çoğunluğun açıklamalarına göre, Bedir’de savaştan önce Beydada, inmiştir.”¹¹¹

¹⁰⁷ Beydavî, Mealimu’t-Tenzil, V, 536; Ebussuud, İrşad, IX,205; Taberi, Camiu’l-Beyan, XXX, 329; M.Hamdi Yazır, a.g.e, IX, 185.

¹⁰⁸ M.Hamdi Yazır, a.g.e, IX, 186.

¹⁰⁹ M.Hamdi Yazır, Hak Dini, IV, 238.

¹¹⁰ 8.Enfal, 64.

¹¹¹ Vahidî, Esbabu’n-Nüzûl, s.241,242; Kurtubi, Muhammed b. Ahmet b.Ebi Bekr b. Ferah, el-Cami’u li’l-Ahkami’l-Kur’an, Kahire, Daru’l-Şa’b, III, 120; M.Hamdi Yazır, Hak Dini, IV, 154; Kurtubi, ayetin Bedir savaşı hakkında indiğini belirtirken Vahidî de Hz. Ömer’in Müslüman olup Müslümanların güç kazanmaları nedeni ile indiğini aktarmaktadır.

7.Hitap Edilenleri Tanıtma Açısından

Ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmenin sağladığı faydalardan biri de ayetin kim hakkında indiği ve kime hitap ettiğinin bilinmesidir. Bu şekilde ayetlerin anlamları somutlaşmış olur ve akılda da daha kolay tutulabilir. Ayrıca hakkında övgü bulunan kişinin kadrinin yüceltilmesi ve yerilen kişinin ise ibret alınması gereken sembol haline gelmesi sağlanır. Bu konu ile ilgili Hamdi Yazır'ın eserinde birçok örnek bulmak mümkündür.

Birinci örnek: *“Eğer siz Peygambere yardımcı olmazsanız, Allah vaktiyle ona yardım ettiği gibi yine yardım eder. Hani kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına “sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir” diyordu. Derken Allah onun üzerine sekinet indirdi ve onu, görmediğiniz ordularla destekledi. Kâfirlerin davasını alçalıttı.. Allah'ın dini ise zaten yücedir. Çünkü Allah Azizdir, Hâkimdir.”*¹¹²

“Rivayetlere göre, müşrikler bu sırada, izleri takip ederek gelmişler, mağaranın üstüne çıkmışlardı. İşte bu anda Ebu Bekr (r.a) üzülmüş “Ya Resulullah ben öldürülürsem nihayet bir adamım, fakat sen öldürülürsen Allah'ın dini gitti” diye üzüntülerini bildirmişti.

*Hani kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına “sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir” diyordu.*¹¹³ buyurmuştur. Mekke'de Resulullah'ı öldürme kastıyla kâfirlerin peygamberimizin evini kuşattıkları ve geceleyin Peygamberimizin onlara görünmeden çıkıp Ebu Bekr'i alarak mağaraya gittiği o hicret günlerinin ne trajik bir vakit olduğu bir tasavvur olunsun. Ve o kadar çok sayıdaki düşmanın her tarafa saldırıp, aramakta buldukları iki zatın ıssız bir mağarada kapandıkları günler, geçirdikleri saatler, ne saatlerdir, bir düşünölsün. O saatler içinde Resulullah'ın arkadaşına *“mahzun olma, şüphesiz Allah bizimle beraber”* dediği an, ne andır! Öyle bir anda Resulullah'ın hiçbir hüznün şaibesini uygun görmeyen o sakinliği, itminanı, ilim ve şuhudu, metanet ve sekineti ne ilahi bir kuvvet, ne mucizevî bir müjdedir! Sonra öyle kutsi bir hüznün ile sızlayan ve bu müjdeyi derhal tasdik ile Allah'ın güven duygusu ve huzur verdiği Ebu Bekir'in kalbindeki sadakat ve iman, ne kadar derin bir sadakat, ne kadar yüksek bir iman! O anda hakk-el yakın tecelli

¹¹²Tevbe, 9/40.

¹¹³Tevbe, 9/40.

eden maiyet-i ilahiye ve indirilen Rabbani güven duygusu ne ezeli bir hakikat, ne bitmez tükenmez bir rahmet ve yardımdır!”¹¹⁴

İkinci örnek: “Yukarıdaki örnekte Allah ve Resülü için sıkıntı ve musibete uğramış ve bu hususta hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan inanan biri canlandırılmıştı. Bir de Allah’a iftira ve Resulüne söz ve davranışlarıyla eziyet eden, inatçı ve hakkı bile bile inkâra kalkışan kimselerin portrelerine gelince:

“De ki: Söyleyin bakalım: Eğer bu Kur’an Allah tarafından geldiği halde siz reddetmişseniz, İsrailoğullarından da bir şahid, tevhid, ahiret vb. iman esasları gibi Kur’an’da bildirilen hakikatlerin benzerine şahitlik edip iman ettiği halde, siz büyüklük taslayarak iman etmezseniz sizden daha şaşkın, daha zalim kimse olabilir mi? Allah böyle zalimleri hidayete erdirmez.”¹¹⁵

Hasen’den(21-110) rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Bana şu ulaştı: Abdullah b. Selam, İslam’a girmek istediği zaman, ey Allah’ın Resülü! dedi: Yahudiler bilir ki, ben onların âlimlerindenim. Babam da onların âlimlerindendi. Hâlbuki şimdi ben şehadet ediyorum ki, sen Allah’ın hak Resulüsün ve onlar seni Tevrat’ta yazılı bulurlar. Şimdi filana filana ve daha Yahudilerden adlarını saydıklarına adam gönder ve beni evinde gizle de, onlara beni ve babamı sor. Çünkü onlar, sana benim kendilerinin en âlimi olduğumu, babamın da en âlimlerinden bulunduğunu şüphesiz söyleyeceklerdir. Ben de o vakit çıkarım, senin Resulullah olduğunu ve onların seni yanlarındaki Tevrat’ta yazılı olarak buluyor olduklarına ve hakikatten senin hidayet ve hak din ile gönderildiğine şahitlik ederim.

Resul-i Ekrem de (s.a.v.) öyle yaptı, onu evinde gizledi. Yahudileri çağırttı, yanına girdiler. Derken Resulullah (s.a.v) buyurdu ki:

-Sizin içinizde Abdullah b. Selam nedir? Bunun üzerine dediler ki:

- Kendisi de bizim en âlimimizdir, babası da öyledir.

-O halde o Müslüman olduysa ne dersiniz?

- “Olmaz” dediler ve üç kere tekrar ettiler. Bunun üzerine çağırdı. O da çıktı sonra (şahadet ederim ki Sen Allah’ın Resulüsün ve onlar, yanlarındaki Tevrat’ta (geleceği) yazılı olarak bulacaklar ve şüphesiz sen Hüda ve hak dinle gönderildin) dedi. Böyle

¹¹⁴Taberi, *Camii’l-Beyan*, X, 135; Suyuti, Abdurrahman b.Ebi Bekri’l-Mehelli+Muhammed b. Ahmet, *Tefsiru’l-Celaleyn*, Kahire, Daru’l-Hedis, I,247; M.Hamdi Yazır, *Hak Dini*, IV, 240.

¹¹⁵ Ahkaf, 46/10.

deyince Yahudiler : “Biz senden bunu beklemezdik ey Abdullah b. Selam” dediler ve küfrederek çıktılar. Allah azze ve celle de bunu indirdi.”¹¹⁶

8. Ayetin İfadesinin Genel Veya Özel Olduğunu Belirlemek

Belirli sebep veya kişiden dolayı inen ayetlerin manası sadece bu sebep veya kişilerle sınırlı mı olacaktır, yoksa genel bir mana mı ifade edecektir. Daha önce de değindiğimiz gibi eğer sadece ayetin manasını bu kişi, olay veya zamanla sınırlı tutarsak ayetin manasını daraltmış hatta ayetin manasını atıl duruma düşürmüş oluruz.¹¹⁷ Elmalılı da tefsirinde bu konu ile ilgili olarak belirli kişi veya olaylar hakkında inmiş ayetlerin nüzûl sebeplerini anlattıktan sonra ayetin kapsamının bu olay ve şahıslarla sınırlı olmadığını ifade eder. Nitekim Nisa Sûresi 4/3. ayetin inişine neden olduğu rivayet edilen birkaç olay anlatıldıktan sonra Elmalılı şöyle der:

“Yukarıda dul kadınlara da yetim denildiğini belirtmiştik. İniş sebebi gerek münhasıran yetimlerin küçükleri olsun ve gerekse mutlak nikâhlanmış kadınlarla da ilgili bulunsun; her halde ayetin mutlaka kadınların adaleti hikmet ve gayesi ile ilgili bulunduğu da açıktır. Dolayısıyla sebebin hususiliği, kavram ve hükmün hususiliğini gerektirmeyeceğinden “Eğer yetim(kız)lar konusunda adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız.”¹¹⁸ Ayetinde “yetama” işaret olarak olsa bile dul kadınları kapsayan genel bir anlamda düşünülürse ayetin hükmü ve hikmeti, daha fazla bir açıklıkla mütalaa olunabilecektir.”¹¹⁹

Ayrıca Bakara Sûresi 2/114. ayetin tefsirinde de Elmalılı ayetin anlamının genel olduğu, nüzûl sebebinde zikredilen kişilerle sınırlı olmadığını ifade eder:

“Çoğu müfessirin bildirdiğine göre ayetin asıl iniş sebebi, Mescid-i Aksa'nın tahribi meselesi olup, ayet Rum ve Hıristiyanlar hakkındadır. Bazı müfessirler, müşrikler hakkında olduğunu da bildirmişlerdir. En doğrusu, her ikisi yani Hıristiyanların müşriklerle ortak buldukları şirk ahlakları hakkındadır. Buhtü'n-Nasr, müşrik Rumlar ve Hıristiyan Rumlar, aynı eylemde birleşmiş ve Arap müşrikleri de Kâbe hakkında kısmen bunlara benzemiştir. Bununla beraber, asıl sorguya çekilme

¹¹⁶Taberi, *Camii'l-Beyan*, XXVI, 10; İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, IV, 157; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 428; İbn kesir ayetin Mekke'de indiği ve bu şahitlerin de beni İsrailin peygamberleri olduğunu aktarmaktadır, ayrıca Taberiye dayandırdığı bir rivayetle de Abdullah b. Selam hakkında indiği yönündeki görüşü aktarmaktadır.

¹¹⁷Demirci, Mustafa, “*Esbab-ı Nüzûl*”, DİA, XI, 361.

¹¹⁸Nisa , 4/3.

¹¹⁹M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 468.

hedefi Rum Hıristiyanlarıdır. İbn Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğuna göre, “Roma Kayserlerinden Titos Kudüs’e hücum edip ahalisini öldürmüş, zürriyetlerini esir almış, Tevrat’ı yakmış, Mescid-i Aksa’yı tahrip etmiş, içinde domuzlar kesmişler, leşler bırakmışlardı vs. ...” İşte bütün bu tarihsel zulümleri özetleyen bu ayeti kerime bilhassa Hıristiyanların müşriklerle ortak oldukları bu zulme işaret ederek inmiş, Yahudiler de sebebiyet vermek ve Mescid-i Aksa’nın hakkını ödememek suretiyle harabına çalışanlar zümresinde yer almışlardır. Dolayısıyla ayetin geliş biçimi, hem Yahudi ve hem Hıristiyanlara ve hem müşriklere temas ederek mescitlerin saygınlık haklarını genelleştirmiştir. Bu şekilde Mekke müşriklerinin Resulullah’ı ve Müslümanları Ka’be ‘den engellemelerine, başta ve sonda mescitler hakkında yapılmış ve yapılacak engelleme ve tahriplerin hepsini kapsamaktadır.¹²⁰

II. Elmalılı Tefsirinde Esbab-ı Nüzûlün Takdim Tarzları

Elmalılı, esbab-ı nüzûlü sunduğu zaman bunu farklı tabirlerle yapmaktadır. Bu sunumu “ayetin veya sûrenin nüzûl sebebi bu olaydır, rivayet olunduğuna göre, rivayet edildiğine göre, rivayet ederler, ayetin inmesine sebep oldu, bunu hakkında nazil oldu” gibi ifadelerle yaptığını müşahede etmekteyiz.. Şimdi bu sunum tarzlarını teker teker inceleyelim.

1.“Rivayet Edildiğine Göre” Tabiri

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûl sunum şekillerinden biri “rivayet edildiğine göre” tabiridir. Bu tabir genelde Mekkî olan ayetlerin iniş nedeni ifade edilirken kullanılır. Örneğin *De ki: “Allah size o Kitabı, içinde hak ile batıl birbirinden ayırt edilmiş tarzda açıklanmış olarak indirmişken sizinle aramızdaki davâyı hükme bağlamak için Allah’tan başka bir hakem mi arayacakmışım? 6.En’am Sûresi 114.* ayetin tefsirinde Elmalılı, nüzûl sebebini zikrederken bu tabiri kullanmaktadır:

“Rivayet edildiğine göre Kureyş müşriklerinin bir problemleri olduğu zaman bir kâhini hakem yapıp onun hüküm vermesini beklemek adetleri olduğu gibi Resulullah’a da “Seninle aramızda Yahudi âlimlerinden veya Hıristiyan papazlarından bir hakem

¹²⁰Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, 39; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, I, 381,382.

seçelim. Bakalım onların kitabında seninle ilgili bir şey varsa bize haber versinler.” Diye bir teklifte bulunmuşlardı ki, bu ayetle buna cevap verilmiştir.”¹²¹

Ayrıca esbab-ı nüzûlün sunum tarzı olarak kullanılan “rivayet edildiğine göre” tabiri Mekke de yaşanmış bir olayla ilgi olan 9.Tövbe Sûresi 111. ayetin tefsirinde de görülmektedir:

“Rivayet edildiğine göre Resul-i Ekrem(s.a.v) Mekke’de Akabe gecesi Ensar yetmiş kişi olarak biat ettikleri zaman- yani ikinci Akabe biatinde Abdullah b. Revaha: “Rabbim için O’na ibadet etmenizi ve O’na hiçbir şey ortak koşmamanızı, kendim için de beni kendinizi ve mallarınızı esirgeyeceğiniz şeylerden esirgemenizi ve savunmanızı şart ederim” buyurdu. Onlar da “bunu yaptığımız takdirde bizim için ne var” dediler. “el- Cennet” buyurdu. “Bu alışveriş kârlıdır, ne bozarız ne de bozmayı kabul ederiz” dediler. Ondandır bu ayet indi.”¹²²

Fakat sunum tarzı olarak kullanılan “rivayet edildiğine göre” tabiri sadece Nur Sûresi 24/33. ayetinde, Medenî olan bir ayetin nüzûl sebebinde kullanılmaktadır. Söz konusu ayetin meali şöyledir:

“Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lütfu ile onların ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetli kalmaya çalışsınlar. Eliniz altındaki köle ve cariyelerinizden mükatebe yapmak isteyenler olursa ve siz de onlarda liyakat görürseniz mükatebe yapınız. Allah’ın size ihsan ettiği maldan siz de onlara veriniz. Dünya hayatının geçici metanını elde etmek için cariyelerinizi fuhşa zorlamayın, hele iffetli olmak isterlerse... Her kim onları fuhşa zorlarsa, bilinmelidir ki zorlanmalarından sonra kendileri hakkında Gafurdur, Rahimdir.”

Elmalılı bu ayetin nüzûl sebebini naklederken şunları kaydeder: “Rivayet edildiğine göre münafık Abdullah b. Übey b. Selul, altı cariyesini zinaya zorluyordu. Cariyelerden ikisi gelip Resulullah’a(s.a.v) şikâyetinde bulununca, bu ayet nazil oldu.”¹²³

2. “Rivayet Olunduğuna Göre” Tabiri

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûlün sunum tarzlarından en fazla kullanılan tabir “rivayet olunduğuna göre” ifadesidir. Kırka yakın yerde bu ifade kullanılmaktadır.

¹²¹ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, III, 439.

¹²² Taberi, *Camîu'l-Beyan*, XI, 35; M. Hamdi Yazır, a.g.e, IV, 296.

¹²³ Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.335; M. Hamdi Yazır, a.g.e, V, 386.

Bazen raviler zikredilerek “rivayet olunduğuna göre”, bazen ravi zikretmeksizin “rivayet olunduğuna göre” tabiri kullanılır. Örneğin,

“Siz, hacca gelenlere su dağıtma ve Mescid-i Haram’ı mamur etme işini,, Allah’a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden müminin işi ile bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah indinde eşit olmazlar. Allah o zalimler güruhunu muvaffak etmez.”¹²⁴ mealindeki ayetin tefsirinde Elmalılı şunları kaydeder:

“Bu ayetlerin iniş sebebinde rivayet olunduğuna göre, müşrikler, Yahudilere: “Biz hacıların su dağıtıcılarıyız ve Mescid-i Haram’ın hizmetçileriyiz. Dolayısıyla biz mi faziletliyiz, yoksa Muhammed ve ashabı mı? demişler. Onlar da: “siz” demiş. Bir de Hz. Ali, Hz. Abbas’a (r.a) Müslüman olduktan sonra, “amca hicret etseniz Resulullah’a katılırsanız” demiş. O da: “Ben hicretten daha faziletli bir halde değil miyim? Beytullahı ziyaret edenlere su veriyorum. Mescid-i Haram’ı imar ediyorum” diye cevap vermiş. Sonra bu ayetler inmiş. Hz. Abbas: “Öyle görüyorum ki herhalde su vermeyi bırakacağım” demiş.”¹²⁵

Elmalılı’nın ravileri zikrederek “rivayet olunduğuna göre” tabirini kullandığı örneklerden birini ise Nisa Sûresi 4/88. ayetin tefsirinde görmekteyiz:

“Hasen ve Mücahit’ten rivayet olunduğuna göre bir kavim, Medine’ye gelip Müslümanlığını açığa vurduktan bir müddet sonra, Medine’den sıkıldıklarını bahane ederek, çöle çıkmak için Resulullah’tan izin istemişler ve çıkınca merhale merhale göçerek gitmişler. Nihayet müşriklere katılmışlar. Müslümanlar da bunların Müslüman olup olmadığında ve harp bakımından haklarında ne muamele yapılması gerekeğinde, ihtilaf etmişlerdi. Bu sebeple, bunların esasen münafık oldukları belirtilerek genelde savaş hukukuyla ilgili bazı hükümler tebliğ olunmak üzere şu ayetler inmiştir.”¹²⁶

Bu tabirle sunum tarzı, şu ayetin tefsirinde olduğu gibi bazen Peygamber (s.a.v) efendimize sorulmuş olan sorular üzerine inen ayetlerin nüzûl sebepleri aktarılırken kullanılır.

Kendi eşlerini zina etmekle suçlayıp da buna dair kendileri dışında şahit bulamayan kocalar ise, kendilerinin doğru söylediklerine dair ayrı ayrı dört kere Allah

¹²⁴ Tevbe, 9/19.

¹²⁵ Vahidî, *Esbabu’n- Nüzûl*, 247,248; Taberi, *Camiu’l-Beyan*, X, 95; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, IV, 194,195.

¹²⁶ Taberi, a.g.e, V, 192; Vahidî, a.g.e,171,172; M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 563; ayrıca Taberi ve Vahidî eserlerinde bu rivayete ilaveten bu ayetin Uhuttan dönen münafıklar hakkında indiği yönünde rivayetler aktarmaktadırlar.

*adına yemin eder, şahitlik eder, beşinci kere ise, yalancı olması halinde, Allah'ın lanetinin kendi üzerine gelmesin ister.*¹²⁷

“Rivayet olunduğu üzere, kazf ile ilgili ayet indirilip okunduğu zaman, Ensar'dan Sa'd b. Übade ve Asım b. Adiy, birisi ayağa kalkıp, “Bir adam karısıyla birisini görse ne olacak? Dava etse, seksen değnek vurulacak ve ebediyen şahitliği kabul edilmeyecek. Fasık damgası yiyecek. Karısını vurup öldürse, kendisi de öldürülecek. Eğer sussa hiddet edilecek bir şeye susmuş olacak. Dört şahit bulup getirmeye kalksa, o zamana kadar kadın zina işini bitirecek. Bir yol göster ey Allah'ım!” dedi. Oradan çıkar çıkmaz damadı Hilal b. Ümeyye veya Uveymir yanına yaklaştı. “Ne var?” diye sordu. O da, “Kötülük var. Karımı amcasının oğlu Şüreyk b. Semha ile zina yaparken gördüm” “vallahı bu konuda soru sormuştum. Ne çabuk, böyle bir olayla karşılaştım” diye söylendi. Bu olay üzerine, Resulullah kadını sorguya çekti. Kadın inkâr etti. Ashab toplanmıştı. Kocasını önceki ayet uyarınca, kazf cezasına mahkûm olacaktı. “Gözlerimle gördüm, kulaklarımla dinledim. Allah biliyor ki ben doğrudum, ancak hakkı söyledim. Herhalde Allah'ın buna bir açıklık bağışlayacağını ümit ederim” diyordu. Nihayet Resulullah'a vahiy gelmeğe başladı. Ashab, bunu belirtilerinden anlıyordu. Hepsisi susup beklediler. O vakit şu “lian” ayetleri nazil olmuştu ki zina iftirasıyla ilgili ayetin bütününden bir istisna niteliğinde ve özellikle kocaların kendi karılarına zina suçu yakıştırmalarıyla ilgilidir.”¹²⁸

3. Ravi Zikrederek Takdim Tarzı

Bu tür sunum tarzına 20 küsur yerde rastlanmaktadır. Elmalılı bu sunum tarzıyla bazen Sahabe ismi anarak, bazen tabii ismini zikrederek, bazen hadis imamlarından ve bazen de tefsir âlimlerinden naklederek esbab-ı nüzulü aktarmaktadır. Rivayetler sahabeden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, İbni Ebi Hatim gibi zatlardan nakledilmektedir. Tabiinden Mücahid, Katade gibi ravilerden, hadis imamlarından Buharî, Tirmizî, İmam Ahmed, Nesaî, Müslim gibi zatlardan ve tefsir âlimlerinden ise Razi, İbn Cerir gibi âlimlerden nakiller yapılmaktadır.

Bu sunum şekliyle esbab-ı nüzûl takdiminde Mekkî veya Medenî olsun değişik konular ve olaylar aktarılmaktadır. İşte örnekler:

¹²⁷ Nur, 24/ 6.

¹²⁸ Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.326-328; Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XVIII, 82,83; Beydavi, *Tefsiru'l-Beydavi*, IV, 175; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 364.

Birinci örnek: “*Ey iman edenler! Şayet Resûlullah ile baş başa görüşmek isterseniz, bu özel görüşmeden önce bir sadaka verin. Böyle yapmak sizin için daha hayırlı, şaibeden daha uzak, günahlarınızı temizleme yönünden daha uygun bir davranış olur. Eğer buna imkan bulamazsanız Allah sizi muaf tutar, çünkü Allah Gafurdur, Rahimdir.*”¹²⁹

İbn Abbas hazretlerinden rivayet olduğuna göre bir takımları Resulullah’ın meclisinde kendilerini göstermek için gerekli- gereksiz fısıltı ile Peygamberin kendisine bir şeyler arz etmeye kalkıyor ve bu gittikçe çoğalıyordu. Peygamber (s.a.v) lütuf ve hoşgörüsü sebebiyle hiçbirini reddetmiyordu. Bu sebeple bu ayet indi. Katade’den rivayet olduğuna göre zenginler Peygamber’in huzuruna geliyorlar ve bu şekilde sık sık gizli konuşarak mecliste fakirlerin önüne geçiyorlardı. Peygamber (s.a.v) çok oturmalarından ve fısıldanmaya kalkmalarından sıkılıyordu. Bu sebeple bu ayet nazil oldu.”¹³⁰

İkinci örnek: *Baksana şu namaz kılan o mükemmel kulu engelleyen kimseye*¹³¹

“Ahmed, Müslim, Nesei ve daha başkaları Ebu Hureyre’den şunu rivayet etmişlerdir. “Ebu Cehil, Resulullah’ı namaz kılarken görürse muhakkak boynunu çiğneyip yüzümü sürteceğine dair iki büyük puta Lat ve Uzza’ya yemin etmiş, sonra da Resulullah (s.a.v) namaz kılarken dediğini yapmak için ona yaklaşmıştı. Fakat birden bire arkasına dönüp elleriyle korunarak çekilmişti. “Sana ne oldu” denildiğinde, “Onunla benim aramda ateşten bir hendek, bir korku ve bir takım kanatlar vardı.” diye cevap vermişti. Resulullah da olayla ilgili olarak, “Eğer bana yaklaşırdı, melekler onu parça parça ederlerdi” buyurmuş. Allah Teala da Alak Suresinin bu son ayetlerini inzal etmiştir.”¹³²

Üçüncü örnek: *Öyle ise sakın yetimi güçsüz bulup hakkını yeme, sakın onu küçümseyip üzme.*¹³³

Razi’nin naklettiği gibi, bu ayet, Hz. Peygamber’in Hz. Hatice’nin çocuğuna bağırdığı sırada nazil olmuştur. Yetime bağırmadan veya bir yüz ekşitmeden dolayı,

¹²⁹Mücadele, 58/12.

¹³⁰Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s.432; Taberi, a.g.e, XXVIII, 20; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VII, 188; Taberi Peygamberin huzurunda fısıldaşmanın cezası sadaka idi, bu sahabelere ağır gelince bu hüküm nesh edildi diye aktarmaktadır.

¹³¹Alak, 96/9–10.

¹³²Taberi, a.g.e, XXX, 254; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VIII, s.553.

¹³³Duha, 93/9.

“Fakat kahretme” diye azarlanırsa, aşağılanır, malı veya hakkı yenilirse azap kim bilir nasıl olur?¹³⁴

4. “Rivayetlerin Özeti” ve ”Rivayetlere Göre” Tabiri

Elmalılı, tefsirinde bazen nüzûl sebebini takdim ederken “müfessirler kıssayı şöyle özetlemişlerdi, rivayetlerin kısa özetine göre, rivayetlere göre veya tefsirlerde olay şöyle özetlenir” gibi ifadeler kullanmaktadır. Bu hususta iki örnekle yetineceğiz.

Birinci örnek: *Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle vuruşursa, onların aralarını bulun. Buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafta, Allah'ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun. Döndüğü takdirde aralarını hakkaniyetle düzeltin ve hep adil olun, çünkü Allah, adil davrananları sever.*¹³⁵

“Rivayetlerin kısaca özetine göre, Resulullah (s.a.v), Sa'd b. Ubade'nin hastalığında ziyaretine giderken, Abdullah b. Übey b. Selul'e de uğraması rica edilmiş ve bir merkebe binerek uğramıştı. Abdullah b. Übey: “Merkebinin kokusu bizi rahatsız etti” demiş mecliste bulunan ensardan Abdullah b. Revaha Hazretleri de: “Vallahi Resulullah'ın merkebinin kokusu, senden daha hoştur” demiş. Bunun üzerine Abdullah b. Übey'in kavminden taraftarları kızmış, Abdullah b. Revaha hazretlerinin arkadaşları da kızmışlar. İbn Revaha, Hazrec kabilesinden; İbn Übeyy, Evs kabilesinden olduklarından, iki kabileden bir takım kimseler, silahsız olarak elleriyle, pabuçlarıyla, sopalarla dövüşmeye başlamışlar. Bunun üzerine bu ayet inmiş.”¹³⁶

İkinci örnek: *Mal ve ailesiz, tek olarak yarattığım, sonra çok çok mal, servet ve etrafında dolaşan oğullar verdiğim, her türlü imkânı önüne serdiğim, o adamın hakkından gelmeyi sen bana bırak. Hâlâ da açgözlülükle imkânlarını daha da artırmama hevesleniyor. Hiç heveslenmesin! Çünkü o Bizim ayetlerimize karşı inatçı kesildi. Ben de onu sarp mı sarp bir yokuşa sardıracağım. O düşündü, ölçtü, biçti... kahrolası, nasıl, nasıl da ölçtü biçti! Sonra baktı....*¹³⁷

“Tefsirlerde olay şöyle rivayet ediliyor: Velid b. Muğire, peygamber hazretlerinin yanına gelmiş, ondan Kur'an dinlemiş ve etkilenmişti. Kalkıp kavmi olan Beni Mahzum'a giderek şunları söylemişti: “Vallahi, Muhammet'ten az önce bir söz

¹³⁴ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VIII, s.510.

¹³⁵ Hucurat, 49/9.

¹³⁶ Vahidî, *Esbab-n-Nüzûl*, s.407; Sealibî, Abdurrahman b. Muhammed b.Mehluf, *el-Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kur'an*, IV, 188; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 527.

¹³⁷ Müddesir, 74/11–25.

dinledim ki, ne insan, ne de cin sözüne benziyor. Onda bir tatlılık, bir şirinlik var ki, üstü faydalı daha tatlı, aşağısı da feyizlidir. O, bütün hallerde üste çıkar; onun üstüne çıkılmaz.” Bunun üzerine Kureyşliler demişler ki: “Velid, atalarının dininden saptı. Vallahi bütün Kureyşliler de sapacaktır.” Bunu işiten Ebu Cehil, “Ben, sizin namınıza onun hakkından gelirim.” Ona demiş ki: “Ey amca! Kavmine mensup insanlar; sana vermek üzere aralarında mal topluyorlar. Çünkü sen Muhammet’ten bir şeyler elde etmek için, onun yanına gidiyormuşsun”. Buna karşılık Velid: “Kureyşliler bilir ki, ben mal bakımından onların en zenginleriyim”. Diye cevap vermiş. Ebû Cehil ise, “O halde onun hakkında kavminin işiteceği şekilde öyle bir söz söyle ki, onlar, senin Muhammed’i sevmeyişini, onu inkâr ettiğini anlasınlar.” demiş. Velid şu cevabı vermiş: “Ne diyebilirim ki? İçinizde şiir, bahire, kaside ve cinn şiirlerini benden iyi bileniniz yoktur. Onun söylediği bunlardan hiçbirine benzemiyor ki! “Buna rağmen Ebu Cehil : “Yok herhalde bir şey söylemelisin...” deyince Velid kalkmış, kavmin toplandığı yere gitmiş, onlara şöyle seslenmiş: “Siz Muhammed deli diyorsunuz, hiç kimseyi boğarken gördünüz mü? Kâhin diyorsunuz, hiç kehanete çalışırken gördünüz mü? Şair diyorsunuz, hiç şiir ile uğraşırken, şiir söylerken gördünüz mü? Yalancı diyorsunuz, deneyerek hiçbir yalanını ortaya çıkardınız mı? Onlar; “Hayır amma, öyle ise Muhammed nedir?” demişler. Velid, “Durun düşünüyüm.” dedikten sonra, düşünmüş düşünmüş ve bu öğretilen bir sihir yahut bir beşer sözüdür” demiş. Bu söz onların hoşuna gitmiş, toplandıkları yerde bir alkıştır kopmuş, onun sözünü alkışlayarak dağılmışlar.”¹³⁸

5. “İniş Sebebi veya İnmesine Sebep” Tabiri

Bu tür takdim tarzına esbab-ı nüzûlün birçok sunumu sırasında rastlamaktayız. Ayetlerin nüzûl sebepleri için kullanıldığı gibi sûrelerin esbab-ı nüzûlleri de zikredilirken bu takdim tarzı kullanılır. Ayrıca bu tür takdim tarzında gelen rivayetlerin Yahudi, Hıristiyan, Ensar, Müşrik ve münafıklar hakkında oldukları görülmektedir. Sorulan sorulara cevap olarak gelen ayetlerin nüzûl sebepleri takdim edilirken de bu tabir kullanılmaktadır. Bazen rivayetin isnadı ve rivayet eden hadis imamları da zikredilmektedir. Burada konu ile ilgili iki örnek vermekle yetineceğiz:

¹³⁸Vahidi, *Esbabü'n-Nüzûl*, s.467; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VIII, 163.

*1-Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanlarınızı dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği reddettikleri halde, siz onlara sevgi sunuyorsunuz. Resûlullahı ve sizi sırf Rabbiniz olan Allaha inandığınız için, vatanınızdan kovuyorlar. Siz benim yolumda cihad etmek ve Benim rızamı kazanmak için yurdunuzdan çıkarılmayı göze aldıysanız, nasıl olur da onlara sevgi gösterip sır verirsiniz? Halbuki Ben sizin gizlediğiniz ve açıkladığınız her şeyi bilmekteyim. Doğrusu içinizden kim bunu yaparsa, artık dümdüz yoldan sapmış olur.*¹³⁹

“Bu ayetin inmesine sebep Hatib b. Ebi Beltea’nın bir mektubu olmuştur. Bu konuda tefsir ve hadis kitaplarında nakledilen rivayetlerin özeti: Resulullah (s.a.v) Mekke fethine hazırlık yaptığı sırada halk arasında Hayber (veya Huneyn)e hazırlık diye yayılmış, ashaptan bazılarına ise gizlice maksadın Mekke olduğu söylenmişti, Hatib b. Ebi Beltea da bunlardan biriydi. Abdulmuttalib oğullarından birinin azatlısı Sare adında bir kadın, Mekke’den Medine’ye Peygambere gelmişti. Resulullah ona “Müslüman olarak mı geldin?” diye buyurunca “hayır” dedi. “O halde ne sebeple geldin?” kadın “Ehil, efendi ve aşiret sizsiniz. Efendiler gidince ben de şiddetli ihtiyaca düştüm.” Bunun üzerine Peygamber kadına yardım etmek üzere Abdulmuttalib oğullarını teşvik etti. Onlar da giydirip kuşandırdılar. Yiyecek temin edip yüklediler. Hatib b. Ebi Beltea da kadına on dinar vermiş ve bir hırka giydirmişti. Mekke ahalisine de onunla beraber bir mektup göndermişti. Kadın yola çıktıktan sonra Cebrail (a.s) gelip Peygambere durumu haber verdi.¹⁴⁰

Buhari, Müslim, Tirmizi ve diğerleri birçok yolla Hz. Ali’den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir. Hazreti Ali demiştir ki:

Resulullah benimle Zübeyr ve Mikdad’i gönderdi: “Hemen gidin Ravza-i Hah’a kadar varın. Orada hevdeç içinde bir yolcu kadın bulacaksınız. Onda bir mektup var. Çabuk o mektubu alıp bana getirin buyurdu. Hemen çıktık, atlarımızı koşturarak Ravzaya vardık. Bir de baktık ki kadının yanındayız. Mektubu çıkar deyince “Bende mektup yok” dedi. “Ya mektubu çıkarırsın ya da elbiselerini çıkartırız” deyince örüklerinden çıkardı. Biz de mektubu alıp Peygamber’e (s.a.v) getirdik. Mektupta “Hatib b. Ebi Beltea’dan Mekke müşriklerine” diyor ve devamla onlara Peygamberin bazı işlerini haber veriyordu. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) “Bu ne ya Hatib!” dedi .”Ya Resulullah, acele etme, ben Kureys’e eklenmiş bir kişiyim, kendilerinden değilim.

¹³⁹Mümtehine, 60/1.

¹⁴⁰ Vahidî, *Esbabü'n-Nüzûl*, 441,442; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII,58; Suyuti, Abdurrahman b.Ebi Bekr b. Muhammed , *Lübabu'n-Nükul fi Esbabü'n-Nüzûl*, Beyrut, Daru İhyai'l-Ulum, I, 210.

Berberinizde bulunan muhacirlerin onlarla akrabalıkları var. Mekke'deki mal ve ailelerini o sebeple koruyabilirler. Benimse içlerinde soy bakımından ilişkim olmadığı için yakınlarımı korumalarına bir vesile olmak üzere onlara bir iyilik yapmak istedim. Yoksa bunu ne küfür, ne dinden dönme, ne de İslam'dan sonra küfre rıza için yapmadım.” dedi. Resulullah da “Doğru söyledi” buyurdu. Hz. Ömer (r.a) “Ya Resulullah bana izin ver, boynunu vurayım” deyince, Peygamber (s.a.v) buyurdu ki:

“O Bedirde bulunmuştur. Ne bilirsin Allahu Teala'nın Bedir ehli hakkında bildiği var ki onlar hakkında “Dilediğinizi yapın Ben size mağfiret ettim” buyurdu. Bunun üzerine bu sûrenin ilk ayetleri nazil oldu.”¹⁴¹

2-Kehf sûresinin tefsirinin başlangıcında Elmalılı, sûre ile ilgili nüzûl sebebini naklettikten sonra tefsire geçmektedir. Burada ve benzeri yerlerde takdim tarzı olarak “iniş sebebi” ifadesini kullanmaktadır.

“Sûrenin iniş sebebi olarak siyer sahibi İbn İshak'ın şöyle bir rivayetinden söz edilir. Nadr b. Haris, Kureyş kâfirlerindendi. Resulullah'a sıkıntı verir, düşmanlık yapardı. Nadr, Hıyre'ye gitmiş orada Rüstem ve İsfendiyar kıssalarını öğrenmişti. Resulullah (s.a.v) bir meclise oturup Allah'ı andığı ve geçmiş ümmetlerin başlarına gelen musibetleri kavmine anlattığı zaman Nadr, onun arkasından derhal o meclise gelir, “Ey Kureyş topluluğu! Vallahi ben Muhammed'den daha güzel söylerim. Geliniz, size onun anlattıklarından daha güzelini anlatayım.” der, sonra onlara Fars hükümdarlarından söz ederdi. Kureyşliler Nadr'ı Utbe b. Müayt ile beraber Medine'deki Yahudi bilginlerine gönderirler ve derler ki: “Onlara Muhammed'den ve sıfatından sorunuz ve kelamını haber veriniz. Çünkü onlar eski kitap ehlidir. Onlarda bizde bulunmayan Peygamber bilgileri vardır.” Bunun üzerine ikisi çıkıp Medine'ye varırlar. Kendilerine söylenenleri Yahudi bilginlerine sorarlar. Yahudi bilginleri de şöyle derler: “Ona şu üç şeyi sorunuz:

1.O fityeler (o genç yiğitler) kimlerdir? Özellikleri nelerdir? Bunların hikâyesi oldukça enteresandır.

2.O recül-i tavvaf (yani o dolaşan adam) yeryüzünün doğu ve batılarına erişen kimdir? Kıssası nedir?

3.Ruh nedir?

Bu üç meseleyi ona sorunuz. Eğer size onları haber verirse nebidir, ona uyunuz. Yoksa boş laf eden biridir. O zaman ne isterseniz yapınız.” Bunun üzerine Nadr ve

¹⁴¹ Buharî, *Sahihî Buharî*, IV,1855; Tirmizi, *Sünenü't-Tirmizi*, V, 409; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VII, 256,257.

arkadaşı Mekke'ye dönüp Kureyşlilere: “Size Muhammed ile aramızı halledecek bir bilgiyle geldik” diyerek Yahudilerin dediklerini haber verirler. Bu üç konuda, Resulullah'a soru sorarlar. Allah Resulü; “Sorduklarınızı yarın haber veririm.” buyurur. Bunu söylerken kesin konuşur, “inşallah(Allah dilerse)” demez. Soru soranlar ayrılıp giderler. Resulullah, on beş gece bekler, fakat vahiy gelmez. Hatta Mekke ahalisi “Muhammed bize, yarın için söz verdi. Hâlbuki bugün on beş gün; sorduğunuza cevap vermiyor.” diye dedikoduya başlamışlardı. Dolayısıyla Resul-i Ekrem çok sıkılır. Nihayet Cebrail, Allah Tealadan “Eshab-ı Kehf” sûresini getirir. Bu sûre, onlara hüznünden dolayı Allah'ın azarlamasını ve sordukları o “Ashab-ı Kehf” ile “Zülkarneyn” kıssalarını içerir. Hem “*Bir de sana ‘ruh’ hakkında soru sorarlar. De ki: ‘Ruh Rabbimin emrindedir, Onun bileceği işlerdendir, Size sadece az bir ilim verilmiştir.*”(17.İsra:85) ayeti de nazil olmuştur.¹⁴²

6. “Bunun Üzerine Veya Bunun Hakkında İndi” Tabiri

Elmalılı bu tür takdim tarzlarında ilk önce ayetin inmesine sebep olan olayı anlatır. Daha sonra bu olayın ayetin nüzûl sebebi olduğunu belirten “bunun üzerine, bunun hakkında veya bunun akabinde ayet nazil oldu” gibi tabirleri kullanır:

*1-Ey iman edenler! “Raina” demeyin, “Ünzurna” deyin ve dinleyip itaat edin. Kâfirler için acı bir azap vardır.*¹⁴³

“Dilimizde riayet, bu anlamda kullanılır. Başlangıçta peygamberlik makamından bir şey öğretilip tebliğ edildiği zaman, ara sıra Müslümanlar “Raina ya Resulullah!” yani bize riayet et ey Allah'ın Resulü” derlerdi. Bununla “Bizi gözet, teenni buyur, müsaade et ki anlayalım” demek isterlerdi. Cenab-ı Allah, bu tabiri yasaklayarak “raina” demeyiniz. Bu tabiri kullanmayınız da “unzurna” bize bak, bizi gözet” deyiniz ve söze de iyi kulak veriniz. Dikkatle dinleyiniz, iyi belleyip iyi tutunuz” buyuruyor. Bunda gayet ince ve önemli bir edep öğretimi bulunmaktadır. Bu ifade gerek ilim öğrenmek ve gerek emir ve nasihat almak ve benzeri hususlarda Allah'ın Resulü ile ümmet arasındaki sosyal durumu ve dolayısıyla İslam'daki velayet-i amme idare münasebetinin özünü, hakikatini ve merasimini ifade etmektedir. “Raina” demeyiniz, acaba niçin?

¹⁴² İbn İshak, Muhammed b. İshak el-Metlebî el-Medenî, *es-Siretu'n-Nebevviyye li İbn İshak*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2004-1424, 240-247; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 164,165.

¹⁴³ Bakara, 2/104.

İlk olarak, Yahudilerin, aralarında birbirine sövme için kullandıkları meşhur bir kelime vardı, “raina” derlerdi. Bu tabir, Arapça “bizim çoban” demek olduğu gibi; İbranice ve Süryanice: “Dinle a dinlenmeyi, dinle a sözü dinlenmez herif” gibi hakaret manası ifade edermiş. Müslümanların peygambere karşı “raina” diye hitap etmelerini Yahudiler fırsat bilerek ve “raina” kelimesini andıracak şekilde, ağızlarını eğerek sövmek ve alay etmek maksadıyla “raina” demeğe başlamışlardı.

Sa’d b. Muaz Hazretleri bunu işitmiş “Ey Allah’ın düşmanları, size lanet olsun. Vallahi hangi biriniz Resulullah’a karşı bunu söylediğini bir daha işitirsem boynunu vururum” demiş. Onlar da buna karşı “siz böyle söylemiyor musunuz” diye kaçamak yapmışlardı. Bunun üzerine bu ayetin indiği rivayet edilmiştir.¹⁴⁴

*İnsanlardan öylesi vardır ki, onun dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. Üstelik sözünün özüne uyduğuna Allah’ı da şahit gösterir. Hâlbuki gerçekte o, düşmanların en yamanıdır. Senin yanından ayrılınca, ülkede fesat çıkarmamaya çalışır, ürünleri, nesilleri mahvetmek için uğraşır. Allah elbette fesadı sevmez. O adama: “Allah’tan kork da fesat çıkarma!” denildiğin de, kendini benlik ve gurur kaplar ve bu, onu daha fazla günaha sürükler. Böylesinin hakkından cehennem gelir. Gerçekten ne fena yataktır o cehennem!*¹⁴⁵

Bu ayetler, Sakif oğullarından Ahnes b. Şerik hakkında inmiştir. Bu münafık, Zühre oğullarının halifi (antlaşması) imiş. Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelmiş Müslümanlığını açıklamış, diller dökerek muhabbetten bahsetmiş, yeminler etmiş, sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v) huzurundan çıkınca, Müslümanların bir tarlasına uğramış, ekinleri yakmış ve hayvanları telef etmiştir. İniş sebebi, bu olmakla beraber, ayetin anlamı ve içeriğinin bu gibi vasıflarla vasıflanmış olan münafıkların hepsini kapsadığını, birçok büyük müfessir açıklamışlardır.¹⁴⁶

7. “Cevap Olarak” Tabiri

Elmalılı tefsirinin birkaç yerinde ayetlerin nüzül sebeplerini takdim ederken bir “soruya cevaptır” veya “cevap olarak” nazil oldu şeklinde ifade kullanmaktadır:

1- “Rabbinin emri olmadıkça biz (meleklerden olan elçileri) inmeyiz. Önümüzde ve arkamızdaki ve gelecek şeyler ve bunların arasındakiler hep ona aittir. Senin Rabbin

¹⁴⁴Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s.36; Taberi, *Camî’ü’l-Beyan*, I, 469; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, I, 366.

¹⁴⁵Bakara, 2/204–206.

¹⁴⁶Taberi, a.g.e, II, 312; Vahidî, a.g.e, s.66; M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 42.

*unutkan değildir, hiçbir şeyi unutmaz. Göklerin, yerin ve o ikisinin arasında olan her şeyin Rabbidir O. Öyleyse yalnız Ona kulluk et. Ona denk ve adaş olacak hiç kimse bilir misin?*¹⁴⁷

“Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz.-Buradaki vav, istinafiyedir. Yani bir soruya cevaptır ki, bu soru nüzûl sebebinden bilinebiliyor. Nitekim İmam Ahmed, Buharî, Tirmizî, Neseî ve daha bir grup şunu rivayet etmişlerdir. Resulullah (s.a.v)

“Ey Cebrail! Bizi ziyarete geldiğinde daha çok buna ne engel oluyor?” demişti “*Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz*” ayeti nazil oldu.¹⁴⁸ Demek ki bu ayet, Cebrail’in o soruya cevabını hikâye ediyor. Nüzûl sebebiyle ayetin anlamının kendisi buna ipucu olabileceği gibi, sûrenin girişinde “Ruhumuzdan” diye Cebrail’in sözü geçmiş olmasından dolayı, yukarıda hatırlattığımız gibi “Tekiyyâ” fasılasının tekrarıyla oraya çekilen dikkati geriye döndürmek de buna ince bir işaret olmuştur.”¹⁴⁹

*2-Onlar diyorlar ki: “Ona Rabbinden ayetler indirilseydi ya!” De ki: Ayetler sadece Allah’ın nezdindedir. Sizin keyfinize göre değil, kendi hikmeti gerektirdiğinde Peygamberine verir. Ben ancak gerçek durumu bildiren, uyarıcı bir elçiyim. Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmiyor mu? Elbette bunda iman edecek kimseler için bir rahmet ve yeterli bir ders vardır.*¹⁵⁰

“Bu ayetin ifade şekline bakılarak “Ona mucize indirilse ya” diyen zalimlere cevap olarak nazil olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber nüzûl sebebinde şu da rivayet olunmuştur: Müslümanların bir kısmı Yahudilerden işittikleri bazı şeyleri yazmış oldukları bir kürekle gelmişlerdi. Resulullah (s.a.v) “Bir kavmin kendi peygamberlerinin getirdiğini bırakıp da, diğer bir peygamberin başkalarına getirdiğine rağbet etmeleri ahmaklık veya sapıklıklarını göstermek için kâfidir.” buyurdu. Bunun üzerine *Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmiyor mu? (Ankebut, 29/51) ayeti nazil oldu.*”¹⁵¹

¹⁴⁷ Meryem, 19/64,65.

¹⁴⁸ Buharî, *Sahihi Buharî*, IV, 1760; Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, V, 316; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.308.

¹⁴⁹ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, II, 312; Vahidî, a.g.e, s.66; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 231,232.

¹⁵⁰ Ankebut, 29/50-51.

¹⁵¹ Taberî, a.g.e, XXI, 7; İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, III, 419; M. Hamdi Yazır, a.g.e, V, 577.

8. “Sebebi Nüzûl” Tabiri

“Nüzûl sebebi” veya “sebebi nüzûl” olarak esbab-ı nüzûl takdim şekli olarak kullanılan bu ifadeler Elmalılı Tefsirinde birkaç yerde geçmektedir. Bu kullanılış bazen ayetin bazen de sûrenin nüzûl sebebi sunulurken kullanılır:

*1-Ey Peygamber! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla ‘iman ettik’ diyen münafıklarla, Yahudilerden kâfirlikte yarışanlar seni üzmesin. Zirâ: Onlar yalancılık etmek için dinlerler. Senin yanında olmayan bir grup hesabına casusluk için, dinlerler. Kelimeleri konuldukları yerlerden çıkarıp tahrif ederler. ‘Size şu fetva verilirse onu kabul edin, o verilmezse onu kabul etmekten geri durun’ derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen onun lehine Allaha karşı hiçbir şey yapamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalblerini arındırmak istememiştir. Onların hakkı dünyada rüsvaylık olduğu gibi, ahirette de müthiş bir cezadır.*¹⁵²

“Sebeb-i nüzûl: Ebu Hüreyre, Bera b. Azib, b. Abbas ve daha birçoklarından gelen rivayetlerin özüne göre, Tevrat’ta İsrail oğullarından zina edenlere recm emredilmişti. Ve bunu uyguluyorlardı. Nihayet bir gün büyüklerinden birisi zina etmiş, recm için toplanmışlardır. Fakat ileri gelen zenginler, soylular ve hatırı sayılır kişiler kalkmışlar recm cezasının uygulanmasına engel olmuşlardır. Sonra aşağı tabakadan birisi zina etmiş, bunu recmetmek için toplanmışlardır. Bu defa da avam ve fakirler topluluğu kalkmış, “Arkadaşınızı recmetmedikçe bunu da etmeyin, ikisini de recmedin” demişlerdir. Bunun üzerine, “Mesele zorlaştı, geliniz bir çaresine bakalım” demişlerdir. Sonuçta recmetmeyi bırakıp “Tahmim”e karar vermişler yani liflerden örülmüş, zifte bulanmış bir kamçı ile kırk kamçı vururlar, yüzünü karalarlar, tersine bir merkebe bindirip dolaştırır teşhir ederlermiş. Resulullah Medine’yi teşrif edinceye kadar böyle yapıyorlarmış.

Bera b. Azib (r.a) dan rivayet olunduğuna göre bir gün Resulullah Medine’de böyle bir Yahudi’nin dolaştırıldığına rast gelmiştir. Âlimlerinden birini çağırıp, “sizde zina edenin cezası böyle midir?” diye sormuş, “Evet” demiştir. Tekrar “Musa’ya Tevrat’ı indiren Allah için söyle kitabınız da zina edenin cezasını böyle mi buluyorsunuz?” deyince, “Böyle yemin vermeseydin söylemezdim, doğrusu kitabımızda zinanın cezası recmdir” demiş ve az önce geçen hikâyeyi anlatmıştır.

¹⁵²Maide, 5/41.

Sonra Yahudilerin eşrafından Yusre adında bir kadın Hayber eşrafından bir Yahudi ile zina etmiştir. Bu olay üzerine Yahudiler tutmuşlar Beni Kureyza'dan bazılarını Resulullah'a göndererek, "Sorunuz bakalım, zina hakkında ona indirilen hüküm nedir? Korkarız ki bizi rezil eder. Şayet belli sayıda sopa vurma derse söylediğini yerine getiriniz. Recim derse onu yapmaktan kaçınınız" demişlerdir. Bunun üzerine o bir gurup Yahudi gelmişler ve sormuşlardır. Ebu Hureyre'nin (r.a) rivayetine göre "Şu adam evliliğinden sonra evli bir kadınla zina etti seni, hakem yapıyoruz hüküm ver" demişlerdir. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) kalkmış, Yahudilerin dersanelerine giderek; "Ey Yahudiler topluluğu, bana içinizden en âlim olanını getiriniz" buyurmuşlardır. Onlarda Abdullah b. Suriya'yı getirmişlerdir. Beni Kureyza'dan bazılarının rivayetine göre o gün İbn Suriya ile beraber Ebu Yasir b. Ahtabi ve Vehb b. Yehuda'yı getirmişler ve "İşte bunlar bizim âlimlerimiz" demişlerdir. Resulullah biraz konuştuktan sonra Yahudiler "Kalanlar içinde Tevrat'ı en iyi bilen budur" diyerek İbn Suriya'yı göstermişler ki, henüz genç ve yaşça diğerlerinden küçük şaşı imiş, Resulullah bununla yalnız kalmış ve konuyu açarak "Ey İbni Suriya! Allah'a, Allah'ın İsrail oğullarına olan nimetlerine yemin vererek söylüyorum, evlilikten sonra zina eden kimse hakkında Allah'ın Tevrat'ta recm ile hüküm verdiğini biliyor musun?" buyurmuşlar; o da "Allah için evet ya Ebe'l Kasım, bunlar senin Allah tarafından gönderilmiş peygamber olduğunu kesinlikle biliyorlar fakat haset ediyorlar" demiştir. Resulullah da oradan çıkmış, gelip hükmünü vererek, zina eden erkek ve kadından her ikisinin de recmedilmesini emretmiştir. Beni Osman b. Galib b. Neccar mescidinin kapısı önünde recmedilmişler. Fakat İbn Süriya böyle dediği halde sonradan ahlaksız, fahişe Yahudilerin saldırısına uğrayınca inkâr etmiştir. İşte "*Küfürde yarışanların durumu seni üzmesin*" ayeti ve tahrif olayı bunları anlatarak nazil olmuştur."¹⁵³

2-Elmalılı, Rahman sûresinin tefsirinde sûrenin nüzûl sebebini takdim ederken "nüzûl sebebi" ibaresini kullanmaktadır:

"Nüzûl Sebebi: Ebu Hayyan'ın Bahr'inde Mukatil'den nakline göre "*O müşrikler 'Rahmana secde edin!' denildiğinde.*" (Furkan, 25/60) ayeti inince, "*Biz, Rahmanı tanımıyoruz. Rahman nedir?*" demişlerdi. "*Errahmanu allemel Kur'an*" ayeti indi. Bir

¹⁵³ Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.197,198; Taberi, *Camii'l-Beyan*, VI, 232; İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, II,59; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, III, 181,182; Taberi ve İbn Kesir, Elmalılı'nın naklettiği rivayetle beraber, öldürülen biri hakkında Yahudinin sorusuna verilen cevapla ilgili rivayet nakledilir.

de “Ona beşer öğretiyor.” (Nahl, 16/103) dedikleri zaman Allahu Teala onları yalanlayarak “Rahman Kur’an’ı indirdi” diye buyurdu, denilmiştir.”¹⁵⁴

9.“Nakledildiğine Göre” Tabiri

“Nakledildiğine göre” ve ravi zikredildikten sonra nakledilmiştir veya naklediliyor tabirleri de esbab-ı nüzûl takdimi sırasında Elmalılı tarafından kullanılan ifadelerdir. Bu tür sunum sırasında bazen isnat belirtilir bazen de belirtilmez. Ayrıca isnadın geçtiği kaynak belirtilerek de bu takdim tarzı kullanılmaktadır:

*1-Ey iman edenler! Allah’a, Resûlüne, gerek Resûlüne indirdiği gerek daha önce indirdiği kitaplara imanınızda sebat edin. Kim Allah’ı meleklerini, kitaplarını, resûllerini ve ahiret gününü inkâr ederse hakikattan iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur.*¹⁵⁵

Nakledildiğine göre Yahudi âlimlerinden bir gurup Resulullah’a gelmişler, “Ey Allah’ın elçisi! Biz sana, kitabına, Musa’ya, Tevrat’a ve Uzeyr’e iman ediyoruz. Ve bunların dışındaki kitapları ve peygamberleri tanımıyoruz” demişlerdi. Resulullah da “Hayır, Allah’a ve bütün peygamberlerine ve Muhammed’e, kitabı Kur’an’a ve ondan önceki her kitaba iman ediniz” buyurmuştur. Onlar “yapmayız” deyince bu ayet indirilmiş ve hepsi bunun üzerine iman etmişlerdir.”¹⁵⁶

*2-Bir de sana “ruh” hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh Rabbimin emrindedir, Onun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir.*¹⁵⁷

“Siyerde İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Kureyşliler, Nadr b. Haris ile Ukbe b. Ebi Muayt’ı Medine’deki Yahudi din adamlarına gönderip “Onlar, ehl-i kitaptırlar, sizde bulunmayan bilgiler onlarda bulunur. Muhammed’e sorun bakalım.” Bunun üzerine ikisi birden Mekke’den çıkıp Medine’ye varırlar ve onlara sorarlar. Yahudiler: “Ona Ashab-ı Kehf’ten, Zülkarneyn’den ve ruhtan soru sorunuz. Eğer hepsine cevap verirse veya hiç birine cevap vermezse nebi değildir. Fakat bazılarını cevaplar, bazılarını karşı susarsa nebidir.” derler. Çünkü ruh, Tevrat’ta anlaşılazmış. Gelirler, bunları Resulullah’tan sorarlar. Allah Resülü Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn konusundaki

¹⁵⁴M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VII, 87.

¹⁵⁵Nisâ, 4/136.

¹⁵⁶Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s.188; Taberi, *Camiu’l-Beyan*, V, 326; M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 40.

¹⁵⁷İsrâ, 17/85.

sorulara cevap verir, Ruh konusunda susar. Dolayısıyla soranlar sorduklarına pişman olurlar.”¹⁵⁸

III. Elmalılı Tefsirinde Esbab-ı Nüzûl Rivayetlerinde İsnat

Esbab-ı nüzûlün kaynağı hiç şüphesiz Peygamber Efendimize dayandırılan rivayetlerdir. Çünkü bu ilim, fikir yürütülerek veya rivayete dayanmayan çalışmalar sonucu ile elde edilemez. Bu nedenle esbab-ı nüzûl rivayetinde isnat önemli bir yer tutmaktadır. Bu rivayetler bizzat sahabe yoluyla Hz. Peygambere ya da sahabelerden bu ilmi almış müfessir tabiinlere dayandırılmalıdır.¹⁵⁹

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûlün isnatları ile ilgili olarak değişik durumlarla karşılaşmaktayız. Elmalılı genellikle esbab-ı nüzûlü sunarken isnadı zikretmez, daha ziyade rivayetin metnini aktarır. Fakat az olsa da esbab-ı nüzûlü aktarıırken metinle beraber isnadı da aktarır.

1.Sahabeye İsnat Edilen Rivayetler

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûl rivayetlerinde isnadın zikrine nadir olarak rastlanır. Sahabe ismi zikredilerek yapılan esbab-ı nüzûl isnatlarında genel olarak kendisinden rivayet edilen zatlar; Abdullah b. Abbas, Bera b. Azib, Zeyd b. Sabit, Osman b. Maz’uni, Aişe (r.a), Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Erkam, Ebu Hureyre, Abdullah b. Mesud (r.anhüm) dir. Kendisinden en çok rivayet edilen zat ise Abdullah b. Abbas (r.a) dir.

Rivayet esnasında bazen rivayetin başında ravi zikredilerek esbab-ı nüzûl takdim edilir ve rivayetin geçtiği kaynak da belirtilmez.¹⁶⁰ Bazen rivayetin geçtiği kaynak söylendikten sonra ravi ismi zikredilerek esbab-ı nüzûl rivayet edilir.¹⁶¹ Bazen sahabe ile sahabeden rivayette bulunan zatın ismi zikredilerek esbab-ı nüzûl rivayet olunur.¹⁶²

¹⁵⁸ İbn İshak, *Siyer*, s. 240-247; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 149,150.

¹⁵⁹ Sabuni, Muhammed Ali, et- *Tıbyan fi Ulumi’l-Kur’an*, İstanbul, Der Saadet, s.34.

¹⁶⁰ Bkz.M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 541.

¹⁶¹ Bkz. M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 363.

¹⁶² Bkz.M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 324.

a. Abdullah b. Abbas

Rivayet isnatlarında en çok ismi geçen zat sahabeden Abdullah b. Abbas'tır. Birçok rivayetin isnadı sırasında zikredilir. Kendisinden rivayet sırasında bazen sadece onun ismi söylenip rivayet aktarılır:

*1-De ki: "Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü Gafur ve Rahimdir: Çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır."*¹⁶³

"İbn Abbas'tan rivayet olduğuna göre de, Mekkeliler şöyle demişler: 'Muhammed zannediyor ki, putlara tapan, Allah ile beraber başka bir ilaha dua eden ve Allah'ın saygın kıldığı nefsi öldüren kimseler bağışlanmaz. O halde biz nasıl hicret eder ve Müslüman oluruz. İlahlara tapmış, adam öldürmüşüz ve şirk ehliyiz.' Bunun üzerine Allah Teala *De ki: "Ey çok günah işleyerek kendi öz canlarına kötülük etmede ileri giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. Allah dilerse bütün günahları mağfiret eder. Çünkü Gafur ve Rahimdir: Çok affedicidir, merhamet ve ihsanı fazladır."* (Zümer, 39/53) ayetini indirdi"¹⁶⁴

2-İbn Abbas'tan yapılan rivayetlerde, bazen kendisinden rivayet eden zatların isimleri de zikredilir.

*Yahudiler: Allah'ın eli bağlıdır' dediler. Hay kendi elleri bağlanasılar! Hay dediklerinden dolayı mel'un olası adamlar! Allah'ın iki eli de açıktır. Dilediği şekilde infak eder. Rabbinden sana indirilen ayetler, mutlaka onlardan birçoğunun azgınlığını ve gâvurluğunu artıracaktır. Bununla beraber, Biz onların aralarına, kıyamete kadar sürüp gidecek bir kin ve nefret bıraktık. Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuşturduklarsa Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafına koşup dururlar. Allah müfsitleri sevmez."*¹⁶⁵

"İbn Abbas, İkrime ve Dahhak demişlerdir ki, önceleri bolluk ve ucuzluk içinde bulunan ve hatta buldukları yerlerde halkın en zengini olan Yahudiler, daha sonra Allah'a isyanları yüzünden darlığa, sıkıntıya düşmüş olmalarından dolayı bu sözü Finhas b. Azura söylemiştir. Bu ayet bu nedenle nazil olmuştur."¹⁶⁶

¹⁶³ Zümer, 39/53.

¹⁶⁴ Vahdî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.384; Taberi, *Camiul-Beyan*, XXIV, 14; İbn Kesir, *Tefsiru İbn Kesir*, IV, 59; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VI, 269.

¹⁶⁵ Maide, 5/64.

¹⁶⁶ Taberi, a.g.e, VI, 300; M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 214.

b. Abdullah b. Ömer

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûl rivayeti sırasında sahabeden yapılan rivayetlerden birkaçı da Abdullah b. Ömer'e aittir. Bu rivayetlerin isnadında bazen sahabeden Abdullah b. Ömer dışında Abdullah b. Abbas ve onlardan rivayetlerde bulunan Mücahid ve Said b. Cübeyr de zikredilir.

Nitekim Elmalılı,Nur Sûresi 24/3.ayetin tefsiri sırasında konu ile ilgili değişik görüş ve açıklamalar verdikten sonra nüzûl sebebini nakleder:

*Zinakâr, ancak bir fahişe veya putperest bir kadınla evlenmek ister. Fahişeyi de ancak bir zinakâr veya putperest nikahlamak ister. Böyle bir evlilik müminlere bu haram kılınmıştır.*¹⁶⁷

“Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Mücahid ve Said b. Cübeyr'den ve yine Said b. Müseyyeb'den ulaşan rivayetlere göre bu ayetin iniş sebebi şudur: Cahiliye döneminde fahişeleri çalıştıran kirahaneler (kerhaneler), kerhaneciler vardı. İslam geldiği vakit Medine'de bunlardan Ümmi Mehzul gibi ünlü kadınlar ve kapıları bayraklı, alametli dokuz kadar kerhane bulunuyordu. Bu kadınlar, bu kerhaneciler hep müşriklerdendi, içlerinde servet edinmiş olanları vardı. İslam'da zina haram olduğundan bu fahişelerden kimisi, yeni Müslüman olan fakirlerden bazısına nikâh teklif etmiş, kabul ederlerse, nafakalarını üstlenmek istemiş, onlarda fakirlikleri ve ihtiyaçları nedeniyle Resulullah'tan (s.a.v.) izin istemişlerdi. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş, o nikâhın müminlerce haram olduğu anlatılmıştır.”¹⁶⁸

Elmalılı esbab-ı nüzûlü bu şekilde aktardıktan sonra, bu sebebe dayalı olarak ortaya çıkan müfessirlerin görüşlerini şöyle değerlendirmektedir: “Bundan dolayı bazı müfessirler, bu haramlığın, nazil oluş sebebi olanlara özgü olduğunu söylemişlerdir ki, ‘elif lâmlar’ ahd için demek olur. Gerçi ipucu geçerli olduğu zaman hüküm, nüzûl sebebine bağlanabilir. Ancak burada hüküm, genelin nitelikleri üzerine gelmiş ve böylece haramlığa sebep olanların şahıslarında değil, ötede zinacılık beride iman nitelikleri arasındaki başkalık da gösterilmiştir. Bu ise, hükmü genelleştirmedeki ipucudur. Öyle ki ‘lam’ ahde yüklense bile, hükmün kıyasla genelleştirilmesi gerekecektir. Dolayısıyla, ‘nazil oluş nedenine özgüdür.’ diyenlerin amacı da, bu

¹⁶⁷ Nur, 24/3.

¹⁶⁸ Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.325,326; Taberi, *Camîu'l-Beyan*, XVIII, 71; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 361.

haramlığın bilhassa genelev fahişeleri hakkında olduğunu söylemektir. Bu fahişelerin belirgin nitelikleri ise, zinayı helal sayma veya hafifsemektir. Bu ise küfürdür.”¹⁶⁹

Elmalılı başka bir esbab-ı nüzûl aktarımı sırasında Abdullah b. Ömer’den (r.a) rivayet nakli esnasında tefsir kaynaklarından değil de hadis kaynaklarından olan Hâkim ve Beyhaki’den faydalanmıştır.

*Bunlardan önce Medineyi yurt edinip imana sarılanlar ise onlara kendi beldelerine hicret edenlere sevgi beslerler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hırsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaktır.*¹⁷⁰

Elmalılı bu ayetin tefsiri sırasında esbab-ı nüzûlle ilgili üç rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerden birini isnatsız olarak, diğer ikisinde isnatla beraber zikreder. Bu isnadı zikredilmiş rivayetlerden biri de Abdullah b. Ömer’in aktarmış olduğu rivayettir:

“Hâkim, İbn Merduye ve Şuab’da Beyhaki, İbn Ömer’den (r.a.) şöyle rivayet etmişlerdir: Resulullah’ın ahabından bir zata bir koyun başı hediye edildi. O da “kardeşim falan ve ailesi buna bizden daha muhtaçtır” diyerek ona gönderdi. O diğerine göndererek bu şekilde tam yedi ev dolaştı. Sonunda evvelkine döndü geldi. Bunun üzerine : “Kendilerinin ihtiyacı olsa da başkalarını tercih ederler.” ayeti indi.”¹⁷¹

Mücadele Sûresi 58/8. ayetin nüzûl sebebini naklederken Elmalılı, Abdullah b. Ömer’den gelen rivayeti hadis imamlarından Ahmet b. Hanbel ve Beyhakiye dayandırarak vermektedir:

Böyle kulis yapmaları menedilmişken, kendilerine yasaklanan bir işi tekrar yapıp günah, zulüm, peygambere isyan hususunda kulis yapan, fısıldeşan kimseleri görmüyor musun? Senin yanına vardıklarında, sana Allah’ın öğrettiği selamdan başka bir şekilde selam verirler. Kendi içlerinden de: “Allah bizi bu söylediklerimizden dolayı cezalandırırsa ya!” diye alay ederler. Onların hakkından ancak cehennem gelir! Muhakkak onlar oraya girecekler. Gidilecek ne fena yerdir orası.

“Ahmed b. Hanbel ve Şü’ab-ı İman’da Beyhaki, Abdullah b. Ömer’den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir:

¹⁶⁹Taberi, *Camii’l-Beyan*, XVIII, 71; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 361.

¹⁷⁰Haşr, 59/9.

¹⁷¹Buharî, *Sahihi Buharî*, IV, 1854; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s.439; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 222.

Yahudiler Resulullah (s.a.v) hazretlerine “samu aleyke” diyorlar ve bununla sövme kastediyorlardı. Sonra kendi kendilerine “Bu sözlerimizden dolayı Allah bizi cezalandırırsa ya...” diyorlardı. Onun üzerine bu ayet indi.”¹⁷²

c. Hz. Aişe

Elmalılı tefsirinde adı esbab-ı nüzûl rivayetlerinde geçen sahabeler arasında Hz. Aişe de (r.a) bulunmaktadır. Hz. Aişe'nin rivayette bulunduğu esbab-ı nüzûl ifk olayı hakkındaki rivayettir. Kendisi bu olayı yaşamış ve olayın merkez şahsı konumunda bulunmuştur bu nedenle rivayet ayrıntılı ve uzuncadır. Bu rivayet 24.Nur Sûresi 11–20 ayetlerinin esbab-ı nüzûlü hakkındadır.

O iftirayı çıkaranlar, içinizden küçük bir gruptur. Siz o iftirayı kendi hakkınızda fena bir şey sanmayın, bilakis o sizin için hayırlıdır. O iftiracılar gelince, onlardan her birinin kazandığı günah nispetinde cezası vardır. Bu yaygaranın elebaşlığını yapan şahsa ise cezasının en büyüğü vardır.

Hz. Aişe (r.a) şunları anlattı: Resulullah (s.a.v) bir sefere gitmek istediğinde kura çeker, kadınlardan hangisinin ismi çıkarsa onunla savaşa giderdi. Benim ismim çıktı. Bunun üzerine Resulullah'la birlikte yola çıktım. Hicab ayetinin nüzûlünden sonraydı. Onun için hevdece (mahmile) konuldum. Dönüşte Resulullah, Medine'ye yaklaşınca bir menzilde konakladı. Sonra da yolculuk nida ettirdi. Yolculuk nida ettikleri sırada ben kalktım ve yürüyüp ordugâhı geçtim. Def-i hacet ettim. Yerime dönerken göğsümü yokladım. Ne göreyim! Bir dizi zafar boncuğum vardı kopmuş düşmüş. Bunun üzerine döndüm, boncuk dizimi aradım. Bunu aramak beni alıkoydu. Beni taşıyanlar, varıp hevdeci yüklenmişler ve beni içinde sanmışlar. Çünkü hafıftım, henüz yaşı küçük bir gençtim. Beni hevdecide sanmışlar, deveyi çekip gitmişler. Döndüğümde o yerde kimseyi bulamadım. Bunun üzerine belki beni aramak için dönerler dedim, oturdum. Derken uyumuşum. Safvan İbni'l-Muattal ordunun arkasında kalır, insanların mallarını araştırır, bir şey kalmışsa kaybolmaması için diğer konak yerlerine götürürdü. Beni görünce tanımış. “Biz Allah'tan geldik. Ona dönücüleriz.” (Bakara, 2/156) demesiyle uyandım. Hemen feracemle yüzümü örttüm. Devesinden indi, ben bininceye kadar çekildi, bindim. Sonra deveyi çekti, yürüdü, Öğle sıcaklığında orduya yetiştik inmişler bağrışıyorlar. İndikleri zaman beni bulamadıklarında insanlar çalkalanmış. O sırada ben

¹⁷² Vahidî, a.g.e, s.430; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 183.

üzerlerine varıverdim. Artık herkes beni konuşmuş. Benden söz etmişler, helak olan helak olmuş.

Resulullah (s.a.v) Medine'ye ayakbastı ve bana bir sızı geldi. Fakat rahatsız olduğum zamanlar, Resulullah'tan gördüğüm ilgiyi bu kez göremedim. Sadece yanıma giriyor "Nasıl o?" diyordu. Bu beni işkillendirdi. Henüz maceradan haberli değildim. Nihayet nekahet sonrası zayıflık dönemine girdim. Bir gece Mıstah'ın annesiyle ihtiyacım için dışarı çıktım. İşimiz biter bitmez yine Mıstah'ın annesiyle odama doğru döndük. Derken Mıstahın annesi mırtı, yani çarşafı içinde sürçtü "Mıstah helak olsun" dedi. Ben buna itiraz ettim. "Bedir'de bulunmuş bir zata sövüp sayıyor musun?" dedim. "Haberin yok mu?" dedi. "Ne var?" dedim. "Ben şahadet ederim ki sen gerçekten habersiz mümin kadınlardansın" dedi. Sonra iftiracıların dediklerini anlattı. Derhal, hastalığım şiddetle arttı. Hemen ağlayarak döndüm.

Sonra Resulullah girdi ve "Nasıl o?" dedi. "Bana izin ver, ebeveynime gideyim" dedim. İzin verdi, ben de anama babama gittim. Anneme; "Ey anne! Dedim, "insanlar ne söylüyorlar?" " Kızcağızım! Kendini üzme. Vallahi bir erkeğin yanında sevgili parlak bir kadın olsun ve ortakları bulunsun da, aleyhinde çok laf etmesinler. Pek nadirdir. Bu ana kadar söylenenlerden daha senin haberin olmadı mı?" dedi. Ben ağlamağa başladım ve bütün gece ağlayarak sabah ettim. Yine ağlıyordum. Ağlarken babam yanıma geldi. Anneme , "Bu niye ağlıyor?" diye sordu. "Bu zamana dek konuşulandan haberi yokmuş" dedi. Babam da ağladı. Bana "Sus kızım!" dedi. O gün böyle gözyaşları içinde geçti. Ana babama ağlamak ciğerimi parçalayacak gibi geliyordu. İkisi de yanımda oturuyordu. Ben ağlıyorken Resulullah (s.a.v) çıkıp geliverdi. Selam verdi, sonra oturduk. Hakkımdaki söylentilerin ortaya çıkmasından beri yanımda oturmamıştı. Aradan bir ay geçmiş, Yüce Allah, ona benim hakkımda bir vahiy indirmemişti.

Sonra dedi ki: "Ya Aişe durum önemli, senin hakkında bana şöyle böyle söz ulaştı. Şu halde, sen iffetliysen Allah muhakkak seni temize çıkarır. Fakat bir günaha düştünse Allah'a istiğfar ile tevbe et. Zira kul, tövbe edince Allah Teala, tövbeyi kabul eder." Ne zaman ki, Resulullah sözünü bitirdi, gözyaşlarım boşandı. Sonra babama, "Tarafımdan Resulullah cevap ver" dedim. "Vallahi diyeceğimi bilmiyorum" dedi. Bunun üzerine anneme dedim: "Tarafımdan Resulullah'a cevap ver" dedim. "Vallahi ne diyeyim bilmiyorum" dedi. Ben henüz küçük yaşta bir gençtim. Kur'an'dan çok okuyamazdım. Yani çok şahit gösterebilecek halde değildim. Dedim ki: "Ben anlıyorum ki, vallahi siz bunu işitmişsiniz. Hatta gönüllerinizde yerleştirmiş, inanmışsınız. Şimdi

ben size temizim desem inanmayacaksınız. Benim kesinlikle temiz olduğumu Allah bilip dururken, eğer size kötü bir itirafta bulunsam hemen tasdik edeceksiniz. Vallahi benimle size başka bir örnek bulamıyorum. Ancak Yusuf'un babası o Salih gibi *"Artık bana düşen, ümitvar olarak güzelce sabretmektir. Ne diyeyim, Sizin bu anlattıklarınız karşısında, Allah'tan başka yardım edebilecek hiç kimse olamaz!"*(12.Yusuf: 18) deyip yanlarından çıktım, yatağıma yattım.

O durumda ben biliyordum ki Allah Teala muhakkak beni temize çıkarır. Ancak kesinlikle bana özgü bir vahiy indireceğini sanmıyordum. Benim değerim, hakkımda Allah Teala öyle bir emirle konuşacağı mertebeden çok aşağıdaydı. Ancak umuyordum ki, Resulullah uykuda bir rüya görür de Allah beni onunla temize çıkarır. Allah bilir Resulullah meclisinden kalkmamıştı. Ehl-i Beytten bir kimse de dışarı çıkmamıştı. Allah peygamberine vahiy indiriverdi. Ona vahiy inerken olagelen durum yine baş gösterdi ki, kış gününde bile vahyin ağırlığından dolu tanesi gibi ter dökülürdü. Bunun üzerine, ona bir örtü örtüldü ve başının altına bir yastık konuldu. Allah'a yemin olsun ki, ben telaş etmedim ve aldırmadım; çünkü suçsuzluğumu biliyordum. Fakat Resulullah açılıncaya kadar insanların dediklerine hak verecek bir vahiy gelivermek korkusundan anamın babamın canları çıkacak sandım.

Ne zaman ki Resulullah açıldı, gülüyordu. İlk söylediği kelime şu oldu: "Müjde ey Aişe! Haberdar ol vallahi Allah seni kesinlikle temize çıkardı." dedi. "Hamd ancak Allah'adır; ne sana, ne ashabına!" dedim. Annem, bana kalk!" dedi. Ona, "Ben vallahi ne ona kalkarım, ne de suçsuzluğumu vahiyle gösteren Allahtan başkasına hamd ederim."dedim. Şu halde Allah Teala on ayet indirmişti. Bunun üzerine Ebu Bekr, "Vallahi bundan sonra artık Mıstah'a vermem" dedi. Çünkü ona yakınlığı ve fakirliği nedeniyle nafaka veriyordu. Bu sebeple de Allah Teala şunu nazil etti: *"İçinizden fazilet ve imkan sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler. Affedip müsamaha gösterebilirler. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz?"* (24.Nur:22) Ebu Bekr de, "Bela, vallahi Allah'ın beni mağfiret etmesini severim." dedi. Mıstah'a yine nafakası döndü. Kısacası üzrüm (yani zaferim) nazil olunca Resulullah (s.a.v) kalktı, minbere çıktı. Bunları anlattı ve Kur'an okudu. Minberden indiği zaman da Abdullah b. Übeyye'ye, Mıstah'a, Hamne'ye ve Hassan'a zina iftirasından dolayı had cezası verdi.¹⁷³

¹⁷³ Buharî, *Sahihî Buharî*, IV, 1774-1777; Taberi, *Camîu'l-Beyan*, XVIII, 94,95;Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.328-332; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 367-370.

d. Bera b. Azib

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûl rivayetlerinde adı geçen sahabelerden bir diğeri de Bera b. Azib'tir. Nisa Sûresi 4/95. ayetin esbab-ı nüzûlü rivayet edilirken rivayet Bera b. Azib'e isnat edilmektedir.

Özür sahibi olmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz. Allah malları ve canları ile mücahede edenleri, derece bakımından cihada gitmeyenlerden üstün kılmıştır. Gerçi Allah hepsine en güzel yurt olan cenneti vaat etmiştir, ama mücahede edenleri, cihada katılmayanlardan çok daha büyük mükâfatlarla, tarafından derece derece rütbelere, hususi bir mağfîret ve rahmetle mümtaz kılmıştır.

“Bera b. Azib'den nakledildiğine göre, bu ayet indiği zaman Resulullah: “lehv (kâğıt levha v.s.) ve divit (kalem) getiriniz” diye emredip “müminlerden oturanlar ve cihat edenler eşit olamazlar.” (Nisa, 4/90) yazdırmıştı. Bu sırada İbn Ümm-i Mektum gelmiş, orada bulunuyordu ve Darirü'l- Basar gözü görmeyen biri idi. “Allahım ben daririm, bana ruhsat var mı?” dedi. Bunun üzerine “Özür sahibi olmaksızın.” (Nisa, 4/90) ayeti indi.¹⁷⁴

e. Osman b. Maz'un

Elmalılı'nın esbab-ı nüzûl sunumu sırasında rivayetin isnadını zikrederken ismini andığı sahabelerden bir diğeri de Osman b. Maz'un (r.a.) dır. Bu rivayeti Nahl Sûresi 16/90. ayetin tefsiri sırasında ayetin manasının anlaşılması için dile getirmektedir. Bu rivayet ayetin tefsiri olmakla beraber Kasas Suresi 28/56. ayetin nüzûl sebebi olarak da zikredilmektedir:

Allah başkalarına adaleti, hatta adaletten de daha fazla olarak ihsanı; en güzel davranışı, muhtaç oldukları şeyleri yakınlarına vermeyi emreder. Hayasızlığı, çirkin işleri, zulüm ve tecavüzü yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.¹⁷⁵

“Büyük sahabelerden Osman b. Maz'un Cumahi'den (r.a) rivayet edilir ki: “Ben, ilk önce sırf Muhammed Aleyhiselam'dan utandığım için Müslüman olmuşum. İslam,

¹⁷⁴ Buharî, *Sahihu Buharî*, IV, 1677,1678; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, V,227,228;Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.178,179; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II, 577.

¹⁷⁵Nahl, 16/90.

henüz kalbimde yerleşmemişti. Bir gün huzuruna vardım. Bana anlatıyordu. Konuşurken gördüm ki, gözünü göğe dikti; sonra da sağından aşağı indirdi. Sonra bunu bir daha tekrarladı. Sordum. Buyurdu ki: “Seninle konuşurken birden bire sağımdan Cebrail indi. Ve “Ey Muhammed! Allah adalet ve ihsanı emreder” adlı, “Allahın birliğine şahadet” ihsan, kıyam bi'l-feraiz “ kurbaya ita”, yakınlığı olanı akrabayı ziyaret; “Fahşadan nehiy” zina; “Münker” ne şeriatta, ne sünnette hoş karşılanmayan, “Bağy” azgınlık ve üstünlük taslama” dedi. İşte bunun üzerine adı geçen Osman şöyle dedi: “Kalbime iman doldu. Ebu Talib’e gidip haber verdim.” Ebu Talib: “Ey Kureys topluluğu! Kardeşimin oğluna uyunuz, doğru yolu bulacaksınız. Muhakkak ki size ancak güzel ahlaktan başka bir şey emretmiyor.” Bunun üzerine Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Ey amcacığım! İnsanların bana uymalarını emrediyorsun da kendini bırakır mısın?” Ve cehdetti. Fakat Ebu Talib, İslam’ı kabulden uzak durdu ve bundan dolayı “*Sen sevdiğine hidayet veremezsin.*” (Kasas: 28/56) ayeti indirildi.”¹⁷⁶

f. Ebu Hureyre

Ebu Hureyre (r.a) peygamber efendimizden fazlaca rivayette bulunan bir sahabelidir. Elmalılı, tefsirinde esbab-ı nüzûl rivayeti sırasında Ebu Hureyre’den nakil yaparken kaynak olarak hadis imamlarını göstermektedir. Bu durum üç yerde ayetlerin sebebi nüzûlü aktarılırken göze çarpmaktadır. Bunlar Vakıa Sûresi 56/39–40, Haşr Sûresi 59/9, Alak Suresi 96/10. ayetlerinin esbab-ı nüzûlleri sırasındaki rivayetlerdir.

*1-Birçoğu önceki ümmetlerden, birçoğu da sonrakilerden.*¹⁷⁷

“Ahmed b. Hanbel, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim ve İbn Merduye’nin Ebu Hureyre’den (r.a) rivayetine göre “*Birçok öncekilerden biraz da sonrakilerden.*” ayeti inince Resulullahın sahabelerinin gücüne gitmişti. Bunun üzerine “*Birçoğu önceki ümmetlerden, birçoğu da sonrakilerden.*” ayeti indi. Resul-i Ekrem (s.a.v) buyurdu ki: “Ben ümit ederim ki siz herhalde cennet’in üçte biri olursunuz. Belki siz cennettekilerin yarısı olup, ikinci yarısı onlarla paylaşırsınız.”¹⁷⁸

2- Bunlardan önce Medineyi yurt edinip imana sarılanlar ise onlara kendi beldelerine hicret edenlere sevgi beslerler, onlara verilen ganimetlerden ötürü içlerinde bir kıskanma veya istek duymazlar. Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile o kardeşlerine

¹⁷⁶ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XIV, 162;Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.287; İbn Kesir,*Tefsiru İbn Kesir*, II, 593;M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 90.

¹⁷⁷ Vakıa, 56/39–40.

¹⁷⁸M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 126.

*öncelik verir, onlara verilmesini tercih ederler. Her kim nefsinin hürsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır.*¹⁷⁹

Elmalılı, bu ayetin tefsiri sırasında konu ile ilgili iki esbab-ı nüzûl rivayeti aktarmaktadır. Bu rivayetlerden biri Ebu Hureyre rivayeti, diğeri de İbn Ömer'den yapılan rivayettir.

“Bundan başka Buharî, Müslim, Tirmizî, Neseî ve daha bazıları, Ebu Hureyre'den şöyle rivayet etmişlerdir:

Resulullah'a bir adam geldi. Ya Resulullah “Esabenil cehdu” yani “açlıktan dermansız kaldım” dedi. Resulullah (s.a.v) hanımlarına haber gönderdi. Onların yanında hiçbir şey bulunmadı. Bunun üzerine peygamber (s.a.v): Bu adamı misafir edecek kimse yok mu ki Allah ona rahmet buyursun? Dedi. Derhal ensardan bir zat- rivayetin birinde Ebu Talha denilmiştir-kalktı ve: Ben ya Resulullah dedi. Hemen o adamı alıp evine götürdü. Karısına da peygamberin misafirine ikram et diye tembih etti. Kadın: Vallahi yanımızda çocukların yiyeceğinden başka bir şey yok dedi. O halde çocuğu akşam yemeği istediğinde uyut, kandili de söndürüver. Peygamber'in misafiri için biz bu geceyi aç geçirelim dedi ve öyle yaptı. Sonra o misafir sabahleyin Peygambere vardı. Bu gece Allah falan ve filandan çok hoşnut oldu, dedi. Allah Teala da haklarında bu ayeti indirdi.”¹⁸⁰

*3-Baksana şu namaz kılan o mükemmel kulu engelleyen kimseye,*¹⁸¹

“Ahmed, Müslim, Neseî ve daha başkaları Ebu Hureyre'den şunu rivayet etmişlerdir: “ Ebu Cehil, Resulullah'ı namaz kılarken görürse muhakkak boynunu çiğneyip yüzünü sürteceğine dair iki puta, Lat ve Uzza'ya yemin etmiş, sonra da Resulullah (s.a.v) namaz kılarken dediğini yapmak için ona yaklaşmıştı. Fakat birden bire arkasına dönüp elleriyle korunarak çekilmişti. “ Sana ne oldu?” denildiğinde, “Onunla benim aramda ateşten bir hendek, bir korku ve bir takım kanatlar vardı.” diye cevap vermişti. Resulullah da olayla ilgili olarak, “ Eğer bana yaklaşıyadı, melekler onu parça parça ederlerdi” buyurmuş. Allah Teala da Alak sûresinin bu son ayetlerini inzal etmiştir.”¹⁸²

¹⁷⁹ Haşr Suresi, 59/9.

¹⁸⁰ Buharî, *Sahihi Buharî*, IV, 1854; Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, V, 409; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.439; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 222.

¹⁸¹ Alak, 96/9–10.

¹⁸² Vahidî, a.g.e, s. 485; Tirmizî, a.g.e, V, 443; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VIII, 553.

g. Zeyd b. Sabit

Zeyd b. Sabit Hz. Peygamber (s.a.v)'e vahiy kâtipliği yapmış bir sahabedir. Elmalılı, Bera b. Azib'in cihattan geri kalan "özür sahipleri" ile ilgili nakletmiş olduğu rivayeti ile beraber konu ile ilgili Zeyd b. Sabit'in rivayetini de zikretmektedir.

"Resulullahın kâtibi Zeyd b. Sabit'ten de şöyle nakledilmiştir: Resulullah "Müminlerden oturanlar ve Allah yolunda cihat edenler eşit olamazlar." (Nisa, 4/90) ayeti inmişti bana yazdırıyordu. İbn Ümmi Mektum geldi: "Ey Allah'ın Resülü cihada gücüm olsa idi, cihad ederdim. Fakat gözüm görmüyor" dedi. Derken Resulullah'a vahiy baygınlığı geldi. Dizi dizimin üstüne geldi. Ve öyle ağır bastı ki, ezip ufalayacak zannettim ve korktum. Sonra açıldı " *Özür sahibi olmaksın.*" (Nisa, 4/95) dedi sonra yaz " *Özür sahibi olmaksızın cihaddan geri kalan müminlerle, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminler elbette bir olmaz.*" (Nisa, 4/95) buyurdu."¹⁸³

ğ. Zeyd b. Erkam

Elmalılı, Münafikûn Sûresi 63/7-8. ayetlerinin tefsiri sadedinde Zeyd b. Erkam'dan nakledilen rivayeti nüzûl sebebi olarak sunmaktadır. Burada Buhari ve Tirmizi'nin nakletmiş olduğu iki rivayetle beraber üç ayrı rivayeti aktarmaktadır. Konu ile ilgili aktarılan bu rivayetlerden Buhari'nin ve Tirmizi'nin ikinci rivayeti; sebebi nüzûlün rivayetleri benzerlik taşırken, Tirmizi'nin aktarmış olduğu konu ile ilgili ikinci rivayeti ise aktarmış olduğu önceki rivayetten biraz farklılık göstermektedir.

1- Onlar: "Resulullah'ın etrafındaki fakirlere infak etmeyin, destek olmayın ki dağılsınlar" diyenler bedbahtlardır. Hâlbuki göklerin ve yerin bütün hazineleri Allah'ındır, lakin münafiklar bilmezler, anlamazlar. Hem derler ki: " Medine'ye bir dönelim; göreceksiniz aziz olan, zelil olanı oradan dışarı atacaktır. Heyhat! İzzet, Allah'ın, Resûlünün ve müminlerindir. Ne var ki münafiklar bunu bilmezler."¹⁸⁴

"Buharî'de rivayet olunduğu üzere Zeyd b. Erkam demiştir ki: Bir gazada idim. Abdullah b. Übey'i işittim şöyle diyordu: " Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin. Etrafındakiler dağılsınlar, onun yanından döndüğümüz zaman da her halde daha aziz olan daha zelil olanı oradan çıkaracaktır." Ben de bunu amcama söyledim. O

¹⁸³Buharî, *Sahihu Buharî*, IV, 1677,1678; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, V,227,228;Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.178,179; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 577

¹⁸⁴Münafikun, 63/7-8.

da Hz. Peygamber (s.a.v)'e söylemiş. Beni çağırtdı, ben de anlattım. Bunun üzerine Resulullah, Abdullah b. Übey ve arkadaşlarına haber gönderip çağırtdı. Onlar söylemediklerine yemin ettiler. Resulullah beni yalanlayıp onları doğruladı. Bundan dolayı ben öyle üzüldüm ki başıma asla öyle bir keder gelmemişti. Gittim evde oturdum. Amcam da bana “ Kendini Resulullah' yalanlatacak, kızdıracak kadar ileri gitmekle ne istedin.” dedi. Bunun üzerine Allahu Teala “ *Münafıklar sana geldiklerinde.*” ayetini inzal buyurmuş. Peygamber (s.a.v) adam gönderip beni çağırtdı ve okudu da “ Allah Teala seni tasdik buyurdu ya Zeyd” dedi.”¹⁸⁵

Elmalılı, birinci rivayette geçen olayın sūrenin sebebi nüzûlü olduğunu söylemekle beraber, Tirmizi'nin ikinci rivayetiyle bunun daha açık bir şekilde ortaya çıktığını vurgulamaktadır:

“Bundan ve Tirmizî'nin bu konuda rivayet ettiği birinci hadisten anlaşıldığı üzere bu sūrenin sebab-i nüzûlü bu olay olmuştur. Tirmizî'nin ikinci rivayetinde ise bu daha açıktır. Şöyle ki: Yine Zeyd b. Erkam demiştir:

Resulullah'ın beraberinde gaza etmişdik. Beraberimizde bedevilerden bir takım insanlar vardı. Biz suya koşardık, bedeviler bizi geçer daha önce varırlardı. Bir bedevi arkadaşlarımı da geçti. Bedevi önce vardı mı havuzu doldurur ve çevresine taşlar koyar, üzerine de sergi örterek arkadaşları gelene kadar beklerdi.

Ensardan bir adam bir bedeviye vardı, devesinin yularını salıverip sulamak istedi, o bırakmak istemedi. Ensar'lı suyun örtüsünü çekivermişti. Bedevi de değneğini kaldırıp Ensar'dan olanın başına vurdu yaraladı. Ensar'dan olan münafıkların başı Abdullah b. Übey'e varıp haber verdi. Onun arkadaşlarından idi. Abdullah b. Übey öfkelen-di ve “Resulullah'ın yanındakilere yiyecek vermeyin ta ki etrafından dağılsınlar” dedi. Bedevileri kastediyordu. Yemek sırası Resulullah'ın yanında hazır bulunuyorlardı. Bu sebeple Abdullah şöyle söyledi: “Muhammed'in yanından dağıldıklarında Muhammed'e yemeği götürün. O beraberindekilerle yesin.” Sonra arkadaşlarına dedi ki: “Vallahi Medine'ye dönerseniz herhalde daha aziz olan daha zelil olanı oradan çıkaracaktır.”

Zeyd demiştir ki: “Ben Resulullah'ın arkasında idim. Abdullah b. Übey'in dediğini duyup amcama haber verdim. O da Peygamber'e haber verince Abdullah'ı çağırtdı. O da yemin ederek inkâr etti. Resulullah da onu tasdik edip beni yalanladı. Sonra amcam bana geldi. “Resulullah ve Müslümanları kendine darıltmak ve yalancı

¹⁸⁵ Buharî, *Sahihî Buharî*, IV, 1859-1861; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V, 415-417; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII, 109,110; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.450-453; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VII, 340.

dedirtmekten başka ne istedin?” dedi. Bunun üzerine beni öyle bir düşünce ve üzüntü sardı ki kimsenin başına gelmemiştir. Derken Resulullah ile beraber seferde yürüdüğüm bir sırada idi. Merakımdan başımı bükmüş gidiyordum. Resulullah geldi kulağımı büktü ve yüzüme güldü. Dünyada bana bunun yerine ebediliği verseler bu kadar sevinmezdim. Sonra Ebu Bekr yetişti, “ Resulullah sana ne dedi?” diye bana sordu. “Bir şey söylemedi yalnız kulağımı büktü ve yüzüme güldü” dedim. “Müjde” dedi geçti. Sonra Ömer yetişti, o da Ebu Bekr gibi söyledi. Vaktaki sabah ettik, Resulullah (s.a.v) Münafikun sûresini okudu.”¹⁸⁶

h. Abdullah b. Mesud

Elmalının sebebi nüzûl sunumu esnasında rivayetin isnadında ismini zikrettiği sahabelerden Abdullah b. Mesud’a ait rivayet Leyl Suresi’nin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivayettir:

“İbn Mesud, İbn Abbas ve daha başkalarından sahih biçimde rivayet edilmiştir. Şöyle ki: bir münafığın evinde bir hurma ağacı vardı. O ağaçtan, civarında bulunan yetimlerin evine bazı “ belah” yani benli, alaca hurma kuruğu düşerdi. O münafık, düşen hurmalarını o yetimlerden gidip alırdı. Resulullah (s.a.v) bu durumu gördüğünde o münafığa, “ onu o yetimlere bırak. Bir tek hurmaya karşılık sana Cennet’te bir hurma ağacı var” buyurmuştu. O münafık, Allah Resûlünü dinlemedi. Bunun üzerine Ebu Dahdah, o ağacı arazisiyle birlikte satın aldı. “ Ben Cennetteki ağaca ulaşmak için bunu o yetimlere hibe edeceğim” dedi. Allah Resulü de bunu onayladı. Böylece Ebu Dahdah, o ağacı yetimlere bağışladı. Bundan dolayı 92.Leyl Sûresi nazil oldu.”¹⁸⁷

2. Esbab-ı Nüzûl Rivayeti Sırasında İsnatta Hadis İmamlarının Zikredilmesi

Elmalılı esbab-ı nüzûl rivayeti sırasında isnatta rivayeti aktaran sahabeyi zikrettiği gibi bazen rivayetin geçtiği kaynaklardan olan hadis imamlarını belirtmektedir.

Bu kaynaklar; Buharî, Müslim, Tirmizî, Neseî, Ebu Davut, Ahmet b. Hanbel, Beyhaki, İbn Mace, İbn Hibban gibi İmamların hadis külliyatına dair eserleridir.

¹⁸⁶Buharî, *Sahihi Buharî*, IV, 1859-1861; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, V, 415-417; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII, 109,110; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.450-453; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 339-341.

¹⁸⁷Vahidî, a.g.e, s. 477; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VIII, 483.

Elmalılı, bazen bir ayetin sebab-i nüzûlü hakkında birden fazla kaynak göstermekte, bazen bir kaynak göstermekle de yetinmektedir. Sebeb-i nüzûlü zikredip hiç kaynak göstermediği rivayetler de mevcuttur. Bu kaynaklarda geçen isnatta çoğunlukla sahabe ismi zikredilmekte, isnat zincirindeki diğer ravilere yer verilmemektedir. Bazen de sahabe ismi zikredilmeden isnat zincirindeki diğer raviler aracılığıyla rivayet aktarılmaktadır.

Elmalılı, hadis imamlarından nüzûl sebeplerini aktarırken çok açık bir şekilde kaynak belirtmemekte, sadece kaynağın adını söylemektedir. Nitekim en uzun sebab-i nüzûl diyebileceğimiz Ka'b b. Malik'ten İmam Buhari'nin aktardığı sebab-i nüzûlde bunu görmekteyiz:

*Allah savaştan geri kalan ve haklarındaki hüküm ertelenen o üç kişinin de tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıktıkça sıktı. Nihayet, Allah'ın huşmından, yine Allah'ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra, önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah Tevvabdır, Rahimdir; tevbeleri çok kabul edendir, tevbe edenleri sever, ve pek merhametlidir.*¹⁸⁸

“Buharî’de rivayet edildiği üzere Ka'b b. Malik (r.a) Tebük'ten geri kalması hikâyesini anlatarak demiştir ki Tebük gazasından başka bir gazada Resulullah'tan geride kalmadım, şu kadar ki “ Bedir” gazasında geride kalmıştım. Fakat Bedir'den geride kalan hiçbir kimseyi azarlamamıştı, o zaman Resulullah Kureyş Kervanına diye çıkmış ve Allah onlarla düşmanları zamansız olarak bir araya getirtmişti. Ben, Resulullah ile Akabe gecesinde İslam üzerine anlaşığımız ve sözleştiğimiz zaman hazır bulunmuştum...”¹⁸⁹

Elmalılı bazen hadis imamlarından naklettiği rivayetlerde önce rivayet eden sahabenin adını zikreder, sonra sebab-i nüzûlü aktarır ve en sonunda hadisin geçtiği hadis kitabının ismini zikreder:

*Bizi ayetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan ancak onları önceki ümmetlerin yalanlamalarıdır. Semud'a görünür olarak o dişi deveyi verdik. Onlar onunla kendilerine zulmettiler. Hâlbuki biz o ayetleri ancak korkutmak için göndeririz.*¹⁹⁰

¹⁸⁸ Tevbe, 9/118.

¹⁸⁹ Buharî, *Sahihi Buharî*, IV, 1718; Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XI, 56-62; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, IV, 307.

¹⁹⁰ İsra, 17/59.

“Bu ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre; Mekke ahalisi Safa’nın altından yapılmasını ve Mekke civarındaki dağların yok edilip, ziraata imkân veren bir araziye dönüştürülmesini istemişlerdi. Resulullah (s.a.v) Allah Tealadan bunu dileyince buyruldu ki: ‘İstersen yaparım, ancak şu şartla ki küfre saparlarsa önceki kavimler gibi helak ederim.’ Bunun üzerine Resulullah, “Onu istemem yarabbi! Teenni (yumuşaklık) arzu ederim.” dedi. Bunun üzerine, işte bu ayet indi. Bu rivayeti Ahmed, Neseî, Hâkim, Taberanî vs. aktarmışlardır.”¹⁹¹

Elmalılı hadis imamlarından esbab-ı nüzûl rivayeti sırasında bazen de; tefsir kitaplarında geçen rivayetin bir özetini verip daha sonra hadis kitaplarında olaylarla ilgili geçen rivayetin ayrıntılarını farklı kaynaklardan nakillerde bulunarak aktarır. Bazen bu rivayetlerin esbab-ı nüzûl olup olmadığını belirtmeden ayetlerin tefsiri sırasında zikreder.

*Hakikaten Allah, o müminlerden razı oldu. Ağacın altında sana biat ederlerken kalplerindeki bilmiş ve üzerlerine o güven duygusu ve huzuru indirmişti. Ve kendilerine yakın bir fethi sevap (karşılığı olarak) vermiştir.*¹⁹²

“Müfessirler kıssayı, şöyle özetlemişlerdir: Resul-i Ekrem (s.a.v) Hudeybiye’ye indiğinde Huzailerden Hiraş b. Ümeyye’yi Sa’leb adındaki devesine bindirip Mekkelilere gönderdi. Savaş niyetinde olmayıp salt Kâbe’yi ziyaret ve umre için geldiğini bildiriyordu. Bunu gidip onlara söyleyince, deveyi vurdular. Kendisini de öldürmek için hücum ettiler. Fakat Ehabîş araya girip kurtardılar. O da gelip durumu Resulullah’a haber verdi. Bunun üzerine Resul-i Ekrem (s.a.v), Hz. Ömer’i göndermek için çağırdı. Hz. Ömer (r.a): “Ya Resulullah, onlar benim kendilerine olan düşmanlığımı bilirler. Ben onlara emniyet edemem. Şayet bir eziyete maruz kalırsam, Mekke içinde beni savunacak hısımlarım Adiy oğullarından kimse yoktur.”

Dolayısıyla Osman b. Affan’ı gönderseniz, orada onun akrabaları çoktur. Hem onu severler, istediğinizi o tebliğ edebilir. Bunun üzerine, Resulullah Hz. Osman’ı çağırdı ve Kureyş’e gönderdi. “ Biz onlarla savaşa gelmedik. Yalnız ziyaret ve umre için geldik. Bunu onlara haber ver ve kendilerini İslam’a davet et” dedi. Ve Mekke’de imana gelmiş bir takım erkeklere ve kadınlara gidip fethi müjdelemesini ve Allah Tealanın dinini yakında Mekke’de açıklayacağını haber vermesini de emretti. Böylelikle Hz. Osman

¹⁹¹ Neseî, *es-Sünen*, VI, 380; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 258; Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu’z-Zevaid*, Kahire, Daru’Reyyan li’t-Türasi, 1407, VII, 85; Nisaburi, Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah Hakim, *Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Beyrut, 1990-1411, II, 394; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzul*, s. 295,296;M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 140.

¹⁹² Fetih, 48/18.

Kureyş'e gitti. Kendisini Eban b. Said İbni'l As karşıladı, hayvanından indi onu bindirdi ve kayırdı, yani himayesini taahhüt etti. Böylelikle Kureyş'e vardı. Emredildiği haberi bildirildi.

Bunun üzerine dediler ki: “ İstersen sen Beyti tavaf et, ancak hepinizin üzerimize gelip girmeniz olamaz. Ona yol yok.” Adı geçen (r.a): “Resul-i Ekrem (s.a.v) tavaf etmedikçe ben tavaf edemem” dedi. Bunun üzerine onu alıkoydular, göz hapsine tuttular. Beriden ise Resulullah'a ve Müslümanlara “ Osman öldürülmüş” diye duyuldu. Bunun üzerine aleyhisselatü vesselam: “ O kavimle çarpışmadan gitmeyiz” dedi. Ve aleyhisselatü vesselamın münadisi (seslenici) şöyle seslendi: “ Haberiniz olsun ki Resulullah'a Ruhulkudüs indi ve ona biat emretti. Hemen çıkın Allah Teala adına peygambere biat edin. Derhal Müslümanlar fırladılar ve Resulullah'a biat ettiler. Bu biat, bir semure ağacının altında olmuştu. Bu konuda şöyle bir rivayet var: Resulullah ağacın dibine oturmuştu, dallarından biri sırtının üzerine geliyordu.

Abdullah b. Mugaffel (r.a) şöyle demiştir: “Ben başucunda dikiliyordum ve elimde ağaçtan bir dal vardı, onu koruyordum, dalı sırtından kaldırdım. Önünde ölmek ve kaçmamak üzere kendisine biat ettiler. Resulullah onlara: “Siz bugün yeryüzü halkının en hayırlısısınız” buyurdu.”¹⁹³

Elmalılı, olayı bu şekilde özet olarak verdikten sonra hadis kitaplarında geçen ayrıntıları vermeye geçmektedir:

“Müslim ve diğerlerinden rivayet olduğuna göre, Cabir b. Abdillah (r.a): “ Biz Resulullah'a biatı kaçmamak üzere yaptık, ölüme biat etmedik” demiştir. Buharî de Seleme İbnilekva'dan (r.a) da şöyle rivayet etmiştir: “Ben Resulullah'a ağacın altında biat ettim” demiş. Ne üzerine biat ettiği sorulduğunda da “ kaçmamak üzere” demiştir. Müslim, Ma'kıl b. Yesar'dan da: “ Biat ederlerken Resulullahın yüzünden ağacın dallarını tuttuğunu rivayet etmiştir. İlk biat eden Ebu Sinan-ı Esedi olmuştur. Bu, Ukaşe b. Muhsin'in kardeşi Vehb b. Muhsin'dir.

Beyhaki'nin Delail'inde Şa'bi'den yaptığı rivayete göre, bu zat Hz. Peygambere: “ Elini uzat sana biat edeyim” dedi. Hz. Peygamber: “Ne üzerine biat edeceksin” buyurdu. O da: “ Nefsindeki ne ise onun üzerine” dedi. Müslim'in rivayet ettiği Cabir hadisinde Hz. Cabir: “ Biz aleyhisselatü vesselama biat ettiğimizde mübarek ellerini Ömer (r.a.) tutuyordu” demiştir. Fakat bunun, biatin sonlarına doğru olduğu anlaşılıyor. Zira Sahih-i Buhari de Nafi'den şöyle rivayet edilmiştir. Ömer (r.a.) Hudeybiye günü

¹⁹³ Tirmizi, *es-Sünen*, IV,149; Neseî, *es-Sünen*, VI, 464; Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmet, *Mücemu'l-Evsat*, Kahire, Daru'l-Haremeyn, VI, 306; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 495,496.

oğlu Abdullah, Ensar'dan bir zatın yanında bulunan atını üzerinde savaşmak üzere getirmeye göndermişti. Resulullah (s.a.v) ağacın yanında biat alıyordu. Ömer bilmiyordu. Abdullah biati yaptı. Sonra gitti atı getirdi. Ömer (r.a.) savaş için zırh giyyordu. Kendisine Resulullahın ağaç altında biatleştğini haber verdi. Hemen beraber gitti, Resulullah'a biat etti" diye de rivayet edilmiştir.

Demek ki ondan sonra Hz. Ömer, Resulullahın yorulmaması için mübarek ellerini tutmuştu. Bir de Resul-i Ekrem (s.a.v) sağ elini öbür eline vurup, bu da Osman'ın biati" demişti. Müşrikler bu biati işittiler, korktular ve Hz. Osman ile beraber, Müslümanlardan bir cemaati de salıverdiler. Bu biat-ı rıdvani yapan müminlerin sayısı, en doğru rivayette 1400'dür. 1500 kadar ve daha çok olduğu yolunda rivayetlerde vardır."¹⁹⁴

Elmalılı, nüzûl sebeplerini aktarırken bütün rivayetlerde rivayetin isnadını zikretmez. Bazı rivayetlerde sadece metni aktarır, bazılarında rivayeti nakletmiş olduğu eseri zikreder ve bazen de rivayetin tam senedini verdiği gibi bazen de senedin bir kısmını zikretmektedir. Naklettiği kaynağın da sadece ismini zikrederek, rivayeti modern kaynak gösterme sisteminden farklı bir şekilde aktarır. Meşhur olan rivayetlerde kaynak göstermeye gerek duymaz. Genellikle rivayetin senedinde sahabeyi zikreder.

3. İsnatta Müfessirlerin Zikredilmesi

Elmalılı, esbab-ı nüzûl rivayeti sırasında rivayetin isnadını zikretmeden tefsir kitaplarından nakiller yapar. Bazen müfessir ismi zikrederek nakilde bulunurken bazen de müfessirlerin görüş birliğine vardıklarını belirterek müfessir ismi vermeden rivayeti aktarır.

a. Müfessir İsmi Zikredilerek Rivayetin Aktarılması

Elmalılı tefsirinde esbab-ı nüzûl rivayetlerinde rastladığımız durumlardan biri, rivayetlerin aktarımı sırasında sebebi nüzûlün tefsir kitabından nakledilmesidir. Bu nakil sırasında bazen rivayet sahabeye dayandırılarak aktarılır bazen de sahabe dışında başka bir raviye isnat edilir. Bazen bir ayet için birden fazla rivayet ve kaynak ya da bir tefsirden birden fazla rivayet de zikredilir:

¹⁹⁴ Tirmizi, *es-Sünen*, IV,149; Neseî, *es-Sünen*, VI, 464; Taberani, *es-Sünen*, VI, 306; Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XVI, 274,275; İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 192; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VI, 496,497.

*Bir de sana Zülkarneyn'i sorarlar. "Size onun bir hadisesini anlatayım" de.*¹⁹⁵

1-"Taberî de Ukbet b. Amir'den rivayet olunduğuna göre, şunu söylemiştir: "Bir gün Resulullah'a (s.a.v) hizmet ediyordum. Huzurundan çıktım. Ehl-i Kitap'tan bir kavim bana gelip "Biz Resulullah'a soru sormak istiyoruz. İzin isteyiver." dediler. Ben de girdim, haber verdim. "Onlarla ne konuşayım? Ben Allah'ın bildirdiğinden başkasını bilmem." buyurdu. Sonra "Bana su dök" dedi. Abdest aldı, namaz kıldı, namazı bitirince yüzünde sevincini anladım. Sonra "Onları ve ashabımdan kimi görürsen içeriye al." buyurdu. Bunun üzerine girdiler, huzurunda dikildiler. Buyurdu ki: " İsterseniz kitabınızda yazılı olan şeylerden sorunuz, haber vereyim; isterseniz siz sormadan ben haber vereyim." Bunun üzerine, "Sen haber ver" dediler. "Zülkarneyn'den ve kitabınızda bulunanlardan soruyorsunuz." buyurdu. Bir de Alusi'nin kaydettiği üzere İbn Ebi Hatem'in Süddi'den aktardığına göre Hz. Peygamber'e (s.a.v) Yahudiler gelip şöyle dediler: "Ey Muhammed! Sen ancak İbrahim'i, Musa'yı, İsa'yı ve bazı peygamberleri anıyorsun. Çünkü onların haberlerini bizden işittin. Şimdi bize bir peygamberden haber ver ki, Allah Teala onu Tevrat'ta ancak bir yerden başka zikretmemiştir. O kim? Buyurmuş. "Zülkarneyn" demişler ilh.¹⁹⁶

*2-Ey iman edenler! Söz ve hareketlerinizde Allah'ın ve Resûlüniün önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah her şeyi hakkiyle işitir ve görür.*¹⁹⁷

"Abd b. Humey'din, İbn Cerir'in ve İbn Münzir'in Hasen'den rivayetlerine göre, bazı kimseler kurban bayramı günü Resulullah'tan önce kurban kesmişlerdi. Aleyhiselatü vesselam onlara yeniden kesmelerini emretti. Bu ayet, bunun üzerine indi. Keşşaf'ın aktardığına göre bayram namazından önce kesmişlerdi, bu ayet indi. Resulullah da onlara, başka bir kurban keserek kurbanlarını yenilemelerini emretti.

İbn Cerir'in Katade'den yaptığı rivayete göre, bir takım kimseler, şunun hakkında şöyle inseydi, şöyle şöyle olurdu diye söyleniyordu, bu indi.

Alusi'nin kaydettiğine göre, Hasen'den şu rivayet edilmiştir. Resulullah (s.a.v), Medine'ye yerleşince, kendisine dışardan elçilik heyetleri geliyor, pek çok meseleler soruyorlar, çok söz söylüyorlardı. Resulullah başlamadan meseleye başlamaları yasaklandı vs. Ebu Hayân Bahirde der ki: "Resulullah'a bir kavim geldiği zaman, nasıl

¹⁹⁵ Kehf, 18/ 83.

¹⁹⁶ Taberi, *Camii'l-Beyan*, XVI, 8; Vahıdî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 306;M.Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 204,205.

¹⁹⁷ Hucurat, 49/1.

selam vereceklerini öğretmek üzere Ebu Bekr onlara bir adam gönderir ve Resulullahın huzurunda sakin ve vakarlı şekilde bulunmalarını emrederdi vs. ”¹⁹⁸

b. Müfessirlerin İcma Ettikleri Rivayetlere Yer Verilmesi

Elmalılı, esbab-ı nüzûl rivayeti sırasında rivayetin isnadını zikretmeden tefsir kitaplarından nakiller yapar. Bazen müfessir ismi zikrederek nakilde bulunurken bazen de müfessirlerin görüş birliğine vardıklarını belirterek müfessir ismi vermeden rivayeti aktarır. Bazen de görüş birliği sadece ayetin kapsamı konusunda olmakta, rivayetin içeriği yönünden farklılıklar göze çarpmaktadır:

1-Öyle İnsanlar da vardır ki “Allah’a ve ahiret gününe inandık” derler; Oysa iman etmemişlerdir. Akılları sıra Allah’ı ve iman edenleri aldatmayı kurarlar. Kendilerinden başkasını aldatmazlar da farkında değiller. Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını daha da ilerletti. Bu yalancılıkları, bu samimiyetsizlikleri sebebiyle bunlara gayet acı bir ceza vardır...¹⁹⁹

“Bu ayetlerin Medine ve civarındaki birtakım münafıklar hakkında indiği hususunda görüş birliği vardır. Rivayet olduğuna göre bunlar, Evs ve Hazrec kabilelerine mensup bazı kimselerle onlarla beraber olanlardır ki reisleri Abdullah b. Übey b. Selül’dür. Peygamberimizin Ensarı olan Evs ve Hazrec kabileleri, o zaman Yesrib denilen Medine’nin en esaslı unsuru idiler ki ikisine birden Ma’şeri Hazrec de denilirdi... ”²⁰⁰

2-Elmalılı müfessirlerin rivayetlerini aktarırken bazen müfessirlerin ayete konu olan olay hakkında fikir birliği içinde olduklarını, fakat bazı ayrıntılarda farklı rivayetlerde bulduklarını söylemektedir. Daha sonrada bu rivayetlerden ortak bir özet aktarmaktadır.

Doğrusu biz sana hak ile bir kitap indirdik ki insanlar arasında Allah’ın sana gösterdiği şekilde onunla hüküm veresin; hainlere savunma vekili olma.²⁰¹

“Bu ayetlerin Beni Ubeyrik vakası hakkında indiği konusunda müfessirlerin görüş birliği içinde oldukları naklolunuyor. Ebu Hayyan’ın naklettiğine göre Kirmani demiştir ki; “Bu ayetlerin, Zafer b. Haris oğullarından Tu’me b. Ubeyrik hakkında nazil

¹⁹⁸ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, XXVI, 117; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s.401; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VI, 517.

¹⁹⁹ Bakara, 2/8–11.

²⁰⁰ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, I, 116,117; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 48; Suyutî, *Lübabu’n-Nükûl*, I, 17; Vahidî, .g.e, s. 25;M. Hamdi Yazır, a.g.e, I, 197.

²⁰¹ Nisa, 4/105.

olduğunda müfessirlerin icma'ı vardır. Ancak İbn Bahr münafıklar hakkında indiğini ve bunun “ *Size ne oluyor ki münafıklar hakkında iki fırka oluyorsunuz?*” (Nisa, 4/88) ifadesine bağlı olduğunu söylemiştir” ilh... Ubeyrik’in, Beşir, Bişr ve Mübeşşir adında üç oğlu bulunduğu ve bunlardan Beşir’in, başkalarına isnad ederek sahabe hakkında hicivler söyleyen bir münafık olduğuna göre, İbn Bahr’ın sözü de bu görüş birliğine ters düşmemektedir. Bunun için Razi’nin dediği üzere bu ayetlerin büyük bölümünün Tu’me b. Ubeyrik hakkında nazil olduğunda müfessirler müttefiktir. Fakat olayın nasıl geliştiği konusunda birkaç rivayet vardır: Birincisi; Tu’me zırhlı bir gömlek çalmış, istenince hırsızlığı bir Yahudi’nin üzerine atmış. İkincisi; zırh kendisine emanet bırakılmış, şahitte yokmuş, istenince inkâr etmiş. Üçüncüsü; istenildiği zaman Yahudi’nin çaldığını iddia etmiş ilh...

Müfessirlerin büyük bölümünün benimsediği görüşe göre rivayetlerden çıkan sonuç şudur...²⁰²

4. İsnat Zikredilmeden Sadece Metnin Aktarılması

Elmalılı esbab-ı nüzûl sunumu sırasında bazen rivayetin isnadını ve geçtiği kaynağı belirtmesine rağmen bazen rivayetin ne isnadını ne de geçmiş olduğu kaynağı belirtir. Yani kaynak ve isnat belirtmeden doğrudan metni aktarır. Hatta bazen doğrudan metnin rivayetin nüzûl sebebi olduğunu dahi belirtmez:

*1-Kalbi imanla dolu alarak mutmain iken dini inkar etmeye zorlanıp da yalnız dilleriyle inkâr sözünü söyleyenler hariç, kim imanından sonra Allah’ı inkâr ederek gönlünü inkara açar, göğsüne küfrü yerleştirirse, onlara Allah tarafından bir gazap, hem de müthiş bir azap vardır.*²⁰³

“Rivayet olunuyor ki, Kureyşliler, Ammar’ı, babası Yasir’i ve annesi Sümeyye’yi İslam’ı bırakıp kendi dinlerine dönmeleri için zorladılar. Onlar bu durumdan kaçındılar. Bunun üzerine Sümeyye’yi birer ayağından iki devenin arasına bağladılar ve : ‘Sen erkekler için Müslüman oldun’ diyerek süngüyle önünü deştiler. Develere sürükletip parçalatarak öldürdüler. Arkasından Yasir’i de öldürdüler. Bu karı koca, İslam’da ilk katledilenlerdir. Allah ikisinden de razı olsun. Anasını babasını bu durumda gören Ammar ise, kendilerine zorla kabul ettirilmeye çalışılanı diliyle söyleyiverdi. Bunun

²⁰² Taberî, *Camîu’l-Beyan*, V, 265,266; Suyutî, *Tefsiru Celaleyn*, I, 121; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzul*, s. 183; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, III, 12,13.

²⁰³ Nahl, 16/106.

üzerine: ‘Ey Allah’ın Resülü: Ammar küfretmiş.’ denildi. Resulullah (s.a.v) buyurdu ki: “Hayır, Ammar baştan ayağa iman dolmuş, iman onun etine, kanına karışmıştır.” Derken, bir süre sonra Ammar, ağlayarak Resulullah’a geldi. Resulullah da gözlerini silmeye başladı ve şöyle buyurdu: ‘Niçin üzülüyorsun? Tekrar ederlerse sen de dediğini tekrar et.’”²⁰⁴

2-Yine “Ne oluyor bu ‘Peygamber’e, böyle Peygamber mi olur: Yemek yiyor çarşı pazarda dolaşiyor! Bari yanında heybetli bir melek olsaydı da etrafındaki insanları korkutup uyarıda bulunsaydı! Yahut kendine bir hazine verilse, yahut kendisinin içinden yiyeceği bir bahçesi olsaydı! Hasılı o zalimler: “Doğrusu siz, sadece büyülenmiş bir adamın peşine düşmüşsünüz” dediler..”²⁰⁵

“Rivayet olunduğuna göre Kureyş’ten Utbe ve Şeybe b. Rebia, Ebu Süfyan, İbn Harb, Nadr b. Haris, Ebul Buhtüri, Esved b. Muttalib, Zem’a tibnil- Esved, Velid b. Muğiyre, Ebu Cehil b. Hişam, Abdullah b. Ebi Ümeyye, Ümeyye b. Halef, As b. Vail, Nebih b. Haccac toplanmışlar ve birbirlerine, “ Muhammed’e bir haber salın, kendisiyle bir konuşun, bir görüşüp tartışın ki, mazur olasınız” demişler ve bunun üzerine Hz. Peygambere “Kavmin senin için toplandılar seninle konuşmak istiyorlar.” diye haber salmışlardı... İşte bu ayetler bu sebeple indirildi.”²⁰⁶

3-Sad. Bu şanlı şerefli Kur’an hakkı için. Bu Kur’an’da şüpheye yer verecek herhangi bir taraf olduğundan değil ama asıl o kafirler Allah’a karşı kibir ve muhalefet taşıdıkları için inkâr ediyorlar...”²⁰⁷

“Rivayet olunuyor ki, Ebu Talib hastalandığı zaman, Kureyş’ten bir heyet geldi. İçlerinde Ebu Cehil de vardı. Yanına girdiler: “Biraderinin oğlu bizim ilahlarımızı inkâr ediyor, şöyle yapıyor, şöyle şöyle diyor, ona haber göndersen de bunları yapmasını yasaklasan” dediler. Haber gönderdi. Nebiyy-i Ekrem (s.a.v) geldi, odaya girdi. Ebu Talib’in yanında bir kişilik yer vardı. Oraya oturmasını diye Ebu Cehil sıçradı, oraya oturdu. Resulullah, amcasının yakınında oturacak yer bulamayınca, kapının yanında oturdu.

Ebu Talib: “ Ey kardeşimin oğlu! Kavmin yine senden şikâyet ediyorlar. İlahlarını inkâr ediyorsun, şöyle şöyle dediğin, zannında bulunuyorlar” dedi. Onlar da birçok şey söylediler. Bunun üzerine Resulullah, söz aldı: “Ey amca! Ben onları bir kelime üzerine

²⁰⁴ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, XIV, 181,182; Alusi, *Ruhu’l-Meani*, XIV, 237; Vahidi, *Esbab-ı Nüzul*, s.288,289. M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 99.

²⁰⁵ Furkan, 25/7-9.

²⁰⁶ Taberî, a.g.e, XVIII, 183; Suyutî, Abdurrahman b. Kemal Celaleddin, *Dürü’l-Mensur*, Beyrut, Daru’l-Fikr, 1993, VI, 236,237; M. Hamdi Yazır, a.g.e, V, 419.

²⁰⁷ Sad, 38/1-5.

istiyorum. Bir kelime ki, onunla Araplar onlara boyun eğecek. İranlılar onlara cizye verecek” dedi. Bunun üzerine ferahlandılar. “Babanın aşkına ondan fazlasını veririz, ne o kelime?” dediler. “Bir tek kelime” dedi. “Ne o” dediler. O da: “Allah’tan başka ilah yoktur” dedi. Bunu der demez telaşla kalktılar ve elbiselerini çırparak “İlahları bir tek ilah mı yaptı? Doğrusu bu, şaşırtıcı bir şey” (Sad, 38/5) dediler. İşte “Bu mutlak bir uydurmadır” a kadar bunun üzerine indi. ²⁰⁸

5. İsnatların Tam Olarak Zikredilmesi

Elmalılı, Tahrim Sûresinin tefsiri sırasında “îla”²⁰⁹ ile ilgili ayetlerinin sebebi nüzûllerini aktarırken rivayetlerin senetlerini eksiksiz olarak aktarmaktadır. Bu nakiller olayın hassasiyeti ve konuyla ilgili sahih olmayan rivayetlerin bulunmasından dolayı olayın ayrıntılı bir şekilde anlaşılması için yapılmış olabilir.

Elmalılı bu rivayetleri aktarırken bu ayetlerle ilgili birçok sahih ve sahih olmayan rivayetlerin bulunduğunu belirttikten sonra güvenilir hadis imamlarından sahih bir senetle rivayet edilmiş nakilleri aktarmaktadır. Bazen bir kaynaktan farklı senetlerle aktarılmış olan rivayetleri zikretmektedir. Daha sonra sahih olmayan rivayetleri kritiğe tabi tutup tutarsız taraflarını açıklamaktadır.²¹⁰

Elmalılı “îla” ilgili ayetlerin nüzûl sebeplerini sûrenin girişinde verirken ilk önce olayın özetini kaynak göstermeden yapmakta, daha sonra farklı kaynaklardan sahih senetlerle yapılmış bulunan rivayetleri aktarmaktadır. Bu olayla ilgili olarak farklı sûrelerdeki bazı ayetlerin de bu nedenle nazil olduğunu belirtmektedir.

Ey Peygamber! Niçin eşlerini memnun etmek için sen kendini sıkıntıya sokup Allah’ın sana helal kıldığı şeyleri nefesine âdeta haram kılıyor, kendini onlardan mahrum bırakıyorsun? Bilirsin ki Allah Gafûrdur, Rahimdir. Allah gerektiğinde yeminlerinizi çözmek için kefarete yolunu göstermiştir. Allah sizin yardımcınızdır, sahibinizdir. O her şeyi mükemmelen bilen, tam hüküm ve hikmet sahibidir. Hani bir ara Peygamber, eşlerinden birine sır olarak bir söz söylemişti. Fakat o bunu kumalarından birine haber verince, Allah da bu durumu Peygamberine bildirdi. Peygamber de eşine o söylediğinin bir kısmını söyleyip, bir kısmından ise vazgeçmişti.

²⁰⁸ Taberî, a.g.e, XXIII, 124,125, Suyuti, a.g.e, VII, 146;Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s.380,381; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VI, 229.

²⁰⁹Esas olarak yemin etmek anlamına gelir. Dini terminolojide, hanımına cinsel temasta bulunmamak üzere yemin etmektir.

²¹⁰M. Hamdi Yazır, a.g.e. VII, 408,409.

Peygamber, o eşine bu sûretle anlatınca o hayret ederek: “Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber de: “Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah, bana haber verdi.” diye cevap verdi...²¹¹

“Bu olayın özeti: Peygamber’in (s.a.v) eşlerinden birine sır olarak söylediği bir sözü o eşinin tamamen gizlemeyip diğer eşleri içinde en fazla beraber olduğu diğer bir arkadaşına çıtlatması olayıdır. Bundan haberdar olan Hz. Peygamber, sırrı gizleyemediğinden dolayı ona serzeniş buyurmuş, buna karşı o ikisi birbirine arka çıkarak dünya refah ve süsüyle ilgili bazı dilekler arz edip diğer eşlerini de ilgilendirecek bir tezahürde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber hem dünya hayatının kendince önemsizliğini anlatmak, hem de ailesine bir ıslah dersi vererek sonuçta rızalarını yoklamak üzere kendisine helâlî haram eder yollu bir yemin ile alışılmış hayat tarzından ve haremlelerinden İlâ (ilâ için Bakara Sûresi 2/226–227) şeklinde çekilip meşrebe denilen selamlık odasında bir aylık uzleti seçmiştir. İşte surenin iniş sebebi bu olaydır. Başlangıçta peygamberin bu hareketinin itikâf sanılarak ne olduğu fark edilmemiş fakat biraz sonra evindeki hanımlarının hepsi Resulullah’ı gücendirmiş olmak endişesiyle hücrelerinde hicran ve ayrılık elemeleri içinde gözyaşları dökmeğe başlamışlardır. Derken olay, Peygamber bütün zevcelerini boşamış diye yayılmağa başlayarak işiten sahabeleri birdenbire merak ve telaş sarmıştır.

Bu esnada Suriye tarafından Rumlar’ın egemenliği altındaki Hıristiyan Araplardan Gassaniler’in Müslümanlarla savaşmak için hazırlık yaptıklarına dair haberler yayılmış. Münafıklar da yalan ve propagandalarına bir vesile buldukları zehabına kapılarak sevinmişlerdi. Nihayet yirmi dokuzuncu gün sonunda Resulullah uzletten çıkıp evlerine dönmüştü. İşte bu sûre tahrim olayı sebebiyle inmiş olduğu gibi Tirmizi’nin rivayet ettiği şekilde “*Ey Peygamber! Eşlerine de ki “Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve sizi güzelce boşayayım.”* (Ahzap: 33/28) ayeti de bu sebeple nazil olmuştur.²¹² Müslim’in bir rivayetine göre Nisa Sûresi 4/83. ayeti de bu sırada indirilmiştir.²¹³

Bu olay hakkında sahih ve sahih değil diye bir takım sözler söylenmiş ise de İmam Ahmed, Buharî, Müslim, Tirmizî, İbn Hibban ve daha başkalarının sahih senetlerle

²¹¹ Tahrim, 66/1–5.

²¹² Tirmizî, *Sünen*, III, 455.

²¹³ Müslim, *el-Camiu’s-Sahih*, II, 1100-1108.

nakletmiş oldukları şekilde Hz. Ömer'in İbn Abbas hazretlerine olan açıklamaları ve Hz. Aişe hadisleri bizi en fazla aydınlatacak sahih rivayetlerdendir.²¹⁴

Buharî'nin bir senedi:

“Bize Abdülaziz b. Abdullah, ona Süleyman b.Bilal, Yahya, Ubeyd b. Huneyn o da İbn Abbas'tan duyarak şunu nakletmiştir...”²¹⁵

Müslim'in bir senedi:

“Bize Harun b. Said'il İyli, Abdullah b. Vehb, Süleyman yani İbn Bilal, Yahya, Ubeyd b. Huneyn, Abdullah b. Abbas ...”²¹⁶

Bu iki senetle Buharî ve Müslim şu iki rivayette müttefiktirler: İbn Abbas (r.a) hadis anlatarak dedi ki: Ömer b. Hattab'a bir ayetten sormak isterdim. Bir yıl bekledim korkudan sormadım. Ta ki hacca çıktı beraber bende çıktım. Dönerken yolun bir kısmında (Meri Zahrand) idik. Bir ihtiyacı için ayrıldı ben bekledim. Nihayet ihtiyacını giderince beraberinde yürüdüm. (O abdest alıyor, ben de suyunu döküyordum. Bir sırasını bularak) “Ey müminlerin amiri! Peygamber (s.a.v)'e karşı eşlerinden tezahürde bulunan iki kadın kimdir?” dedim. O : “Hafsa ve Aişe'dir” dedi...”²¹⁷

Elmalılı ayetlerin esbab-ı nüzûlleri ilgili bu nakilleri yaptıktan sonra farklı senetlerle yapılmış olan başka rivayetleri de nakletmektedir. Elmalılı bu rivayetlerde ilk öncekilerden farklı olan ayrıntıları aktardıktan sonra başka rivayetlerle olayın gelişimini aktarmaktadır:

“Müslim ve Tirmizî'nin birbirine yakın ve ittifak ettikleri diğer bir rivayet:

Müslim:

“İshak b. İbrahim Hanzali, Muhammed b.Ebi Ömer, İbn Ebi Ömer, İshak, Abdurrezzak, Mamer, Zühri, Abdullah b. Abdullah b. Ebi Sevr, İbn Abbas ...”²¹⁸

Tirmizî:

“Abd b. Humejd, Abdurrezzak, Mamer, Zühri, Ubeydullah b. Abdullah b.Ebi Sevr, İbn Abbas...”peygamber (s.a.v) hazretlerinin eşlerinden iki kadın hakkında Allah Teala “Şayet tövbe ederseniz...” buyurmuştur. Hz. Ömer'den bunu hırslanır dururdum.

²¹⁴ Ahmed, *Müsned*, VI, 221; Buharî, *Sahihi Buhari*, IV, 1865-1869; Müslim, a.g.e, II,1100-1103; Tirmizî, a.g.e, III, 45; İbn Hibban, Muhammed b.Hibban b. Ahmed Ebu Hatim, *Sahihi İbn Hibban*, Beyrut, Müessesetü'r-Risaleti, 1993-1414, X, 40,41.

²¹⁵ Buharî, a.g.e, IV, 1866.

²¹⁶ Müslim, a.g.e, II, 1108.

²¹⁷ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 399-402.

²¹⁸ Müslim, a.g.e, II, 1099

Ta ki Ömer haccetti. Ben de beraber haccettim. Yolun bir yerine geldiğimizde abdest alıyordu. Ben de ellerine mataradan su döküyordum....”²¹⁹

Elmalılı bu olayın Peygamber’in (s.a.v) hangi eşlerini kapsadığı konusunda açıklamalarda²²⁰ bulunduktan sonra konu ile ilgili rivayetleri aktarmaya devam etmektedir.²²¹

Bu rivayetlerden sonra Elmalılı îlâya sebep olan durumu açıklığa kavuşturmak için bazı nakillerde bulunmakta ve daha sonra bu rivayetleri eleştiriye tabi tutmaktadır.²²²

IV. Elmalılı'nın Esbab-ı Nüzûl Kaynakları

Elmalılı, tefsirinde esbab-ı nüzûl rivayetlerinin nakli sırasında birçok kaynaktan faydalanmaktadır. Bunlardan bir kısmı tefsir kaynakları bir kısmı da hadis kaynaklarıdır. Ayrıca esbab-ı nüzûlle ilgili müstakil eserlerden nadir de olsa nakilde bulunmaktadır. Bazen bir rivayetin nakli sırasında hem tefsir hem de hadis kaynaklarından yararlandığı da görülmektedir. Şimdi bu kaynakları sırasıyla inceleyelim.

1.Rivayet Tefsirleri

Elmalılı esbab-ı nüzûlün nakli sırasında birçok tefsir kaynaklarından faydalanmıştır. Bu kaynaklar hem rivayet hem de dirayet tefsirleridir. Elmalılı'nın yararlanmış olduğu rivayet tefsirleri, Taberî, Kurtubî ve Ebu Hayyan'ın Tefsiridir. Biz şimdi bu kaynaklardan yapılmış olan rivayetleri değerlendireceğiz.

a.Taberî Tefsirî

Elmalılı'nın nüzûl sebepleri konusunda en çok yararlandığı tefsir kaynağı Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et- Taberî'nin(224-310) *Cami'u'l-Beyan an Tevili Ayil'l-Kur'an* adlı eseridir. Birçok ayetin nüzûl sebeplerini aktarırken Elmalılı, bu kaynaktan

²¹⁹ Tirmizî, *Sünen*, V, 420; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 404.

²²⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 404

²²¹ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 404-406.

²²² M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 406- 410.

faýdalanmıřtır. Bu nakiller sırasında Taberi'nin rivayetlerini aktarmakla beraber başka kaynaklardan da benzer veya farklı nakillerde bulunmaktadır. İşte birkaç örnek:

1-“Onlar Resulullah'ın etrafındaki fakirlere infak etmeyin, destek olmayın ki dağılsınlar” diyen bedbahtlardır. Hâlbuki göklerin ve yerin bütün hazineleri Allah'ındır, lakin münaşıklar bilmezler, anlamazlar.²²³

Bu ayetlerle ilgi birçok rivayet aktardıktan sonra Elmalılı Taberî'nin konu ile ilgili rivayetini nakleder:

“İbn Cerir değişik rivayetlerden sonra bu konuda şöyle nakleder:

Resulullah (s.a.v) haber almıştı ki Beni Müstalik kendisine karşı Haris b. Ebi Dırar kumandasında toplanıyor. Resulullah bunların toplandığını işitince onlara doğru çıktı. Nihayet sahile doğru Kudeyd nahiyesinde Müreysi denen su üzerinde onlarla karşılaştı. Çarpıştılar, Allah'u Teala Beni Mustalik'i hezimete uğrattı. Onlardan vurulanlar vuruldu. Oğulları, malları, ganimet alındı...”²²⁴

2-Ehl-i Kitap şunu bilsinler ki: Allah'ın lütfundan malik oldukları hiçbir şey, hiçbir kısım mevcut değildir. Bütün lütf ve inayet Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir.²²⁵

İbn Cerir'in Katade'den rivayetine göre “ Ey iman edenler! Allah'dan korkun ve Resulüne iman edin” (Hadid: 57/28) ayeti indiğinde ehl-i kitap Müslümanları kısılandı. Onun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi.”²²⁶

Ayrıca Elmalılı Taberî'den yaptığı nakillerin bir kısmında sadece Taberî'nin ismini zikrederken bir kısmında da onu başka kaynaklarla beraber zikretmektedir.²²⁷

b.el-Cami' li Ahkâmi'-Kur'an

Elmalılı'nın yaralandığı rivayet tefsirlerinden bir diğeri Kurtubî'nin(ö.671) *el-Cami'u li'l-Ahkami'l-Kur'an* adlı eseridir. Elmalılı, Kurtubî'den nakilde bulunurken kaynak belirtmeden ayetle ilgili nüzül sebebini aktardıktan sonra ayetle ilgili tefsir sırasında Kurtubî'nin görüşünü belirtir:

²²³ Münafikun, 63/7.

²²⁴Taberi, *Camii'l- Beyan*, XXVIII, 109; Vahudî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.450-453; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 341- 343.

²²⁵Hadid, 57/29.

²²⁶ Taberi, a.g.e, XXVII, 246; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 168.

²²⁷ Bkz. M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 84, IV, 179, V, 144, 164, 204, VI, 90, 428, 517, 528, VII, 257, 267, VIII, 251.

*1-Ey müminler, fütür getirmeyin (gevşemeyin) ve üzülmeyin. Sizler eğer gerçek müminlerseniz, şüphesiz düşmanlarınızdan çok üstünsünüz.*²²⁸

“Uhud günü müminlerin bir kısmı, bozulunca, o zaman düşman kumandanlarından olan Halid b. Velid, dağı tutmak istemiş, Resulullah da: “Sakın üzerimize yükselmesinler, ya Allah! Bizim kuvvetimiz ancak seninledir” demişti. Bu ayet de o zaman indi diye rivayet edilmiştir. Kurtubî Tefsirinde belirtildiği üzere, gerçekte Uhud’dan sonra Peygamberlik döneminde Muhammed ümmeti, hangi askerde bulundularsa mutlaka muzaffer olmuşlar, ondan sonra da sahabeden bir kişi bile bulunsa, her İslam ordusu da öyle olmuştur.”²²⁹

*2-Ey iman edenler! Bir kavim (bir başka) kavimle alay etmesin. Belki onlar, kendilerinden daha hayırlıdır. Bir takım kadınlar da diğer kadınlarla (alay etmesin), belki onlar, onlardan daha hayırlı olurlar. Hem kendilerinizi ayıplamayın ve birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık, ne kötü bir isimdir. Her kim de tövbe etmezse artık onlar, kendilerine zulmedenlerdir.*²³⁰

Elmalılı konuyla ilgili birkaç olay aktardıktan sonra Kurtubî tefsirinde geçen bir rivayeti aktarıp daha sonra Kurtubî’nin ayetle ilgili açıklamasını aktarmaktadır.

“Şöyle bir rivayette vardır: Sabit b. Kays’ın kulağında biraz ağırlık vardı. Resulullah’ın meclisine geldiği zaman işitsin diye yer açarlardı. Bir gün gelmiş, açılın diye diye Resulullah’ın yanına kadar varmıştı. Birisine çekil dedi, o aldırmadı. Bu kim? Dedi. O kişi de, “ben filanım” dedi. O, hayır sen filan kadının oğlusun diye, Cahiliye döneminde ayıplanan bir anneyi söyledi. Adamcağız mahcup oldu. Bu ayet inince Sabit, bundan sonra kimseye karşı soyla da övünmem dedi. Bir de Ebu Cehil’in oğlu İkrime Müslüman olmuştu. Bazı kimseler ona: “Bu, bu ümmetin Firavun’unun oğlu” demişlerdi. Bu da onun gücüne gitmiş, Resulullah’a şikâyet etmişti. İşte bu ayet, bu sebeple indi.

Kurtubî demiştir ki: “Alay etmek, hor görme, küçük görme ve gülünecek şekilde ayıp ve eksikliğe bir uyarıdır. Bazı fiilini veya sözünü anlatma veya işaretle yahut lakırdısına, işine veya herhangi bir kusuruna veya suratına gülmekle de olur vs.”²³¹

²²⁸ Al-i İmran, 3/139.

²²⁹ Kurtubî, *Camîu li Ahkâmî'l-Kur'an*, IV, 217; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 386.

²³⁰ Hucurat, 49/11.

²³¹ Kurtubî, a.g.e, XVI, 324; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 532.

c. *el-Bahru'l-Muhit*

Elmalılı'nın yararlandığı esbab-ı nüzûl kaynaklarından bir diğeri Ebu Hayyan'ın *el-Bahru'l-Muhit* adlı eseridir. Elmalılı Ebu Hayyan'dan değişik rivayetleri nakletmektedir. Bu rivayetler sûre ve ayetlerin iniş nedenlerini kapsamaktadır:

1-Sebe Sûresi'nin iniş sebebi ile ilgili Elmalılı, Ebu Hayyan'dan şu rivayeti aktarmaktadır:

“İniş sebebi, Ebu Hayyan'ın Bahir'de aktardığına göre şudur: Ebu Süfyan Mekke kâfirlerine: “Muhammed bizi ölümden sonra azab ile tehdit ediyor ve yeniden dirilişle korkutuyor. Lat ve Uzza'ya yemin ederim ki, bize o saat ebedi olarak gelmeyecek ve biz yeniden dirilmeyeceğiz” demişti. Buna karşı Allah Teala, “*Ey Muhammed! De ki: “Hayır, gaybı bilen Rabbime andolsun, o muhakkak size gelecektir.”* (Sebe: 34/3) buyurmuştur. Sûrenin geri kalan kısmı da bunu pekiştiren tehdit ve korkutmadır...²³²

Rahman sûresinin sebab-i nüzûlü hakkında da Elmalılı Ebu Hayyan'dan yararlanmaktadır.

“Nüzûl sebebi: Ebu Hayyan'ın Bahr'inde Mukatil'den nakline göre “ *onlara Rahmana secde edin denildiği zaman.*” (Furkan: 25/60) ayeti inince, “Biz Rahmanı tanımıyoruz. Rahman nedir?” demişlerdi. “*Errahmanu Allemel Kur'an*” ayeti indi. *Bir de ona beşer öğretiyor.*” (Nahl: 16/103) dedikleri zaman Allahu Teala onları yalanlayarak “*Rahman Kur'an'ı indirdi*” diye buyurdu denilmiştir.²³³

Bazen Elmalılı, Ebu Hayyan'la beraber başka kaynakları da zikrederek nüzûl sebeplerini aktarmaktadır. Maide Sûresi 5/2. ayetinin tefsiri sırasında bu durumu görmekteyiz:

Ey bütün iman edenler! Ne Allah'ın şea'irine, ne haram aya, ne kurbanlık hediyeler, ne gerdanlıklarına, ne de Rablerinin gerek fazlını ve gerek rızasını arayarak Beyt-i Haram'a doğru gelenlere sakın hüürsüzlük etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman isterseniz avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına karşı beslediğiniz kin sakın sizi haddi aşmaya götürmesin. İyilik ve takva üzere yardımlaşın. Günah ve düşmanlık için yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çok şiddetlidir.

²³² M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VI, 115.

²³³ Ebu Hayyan, Esîrüddin Ebu Abdullah b. Yusuf Muhammed el-Endülisî, *Bahru'l-Muhit*, Riyad 1329, VIII, 186; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 87.

“Rivayet olunduğuna göre bu ayetin başlıca indiriliş sebebi, Dubey’a b. Sa’lebe oğullarından Hutam b. Hindi Bekri olayıdır. Bu Hutam, Medine’ye gelmiş, atlarını Medine dışında bir yere bırakmış, yalnızca Resulullah’ın huzuruna varmış, bir kavmin sözcüsü olduğunu ve arkadaşlarıyla beraber gelip Müslüman olacaklarını va’d etmiştir. Çıktığı zaman Resulullah: “Bu adam günahkâr bir yüzle girdi fakat bir hain kafasıyla çıktı” buyurmuştu. Sonra Medine’den çıkmış fakat Medine halkının otlatmakta olan develerine rast gelince sürmüş götürmüş ve şu recezi (kaside) söyleyerek gitmiştir:

Bunları gece gaddar bir sürücü ile dürdü büktü

Ki ne deve çobanı ve ne koyun

Ne de vadam üzerinde kassab

Hep uyudular, Hind oğlu ise uyumadı

Ok gibi bir oğlan bunlarla uğraşıyordu.

Ki baldırları dolgun ayağı silik.

Haber alınınca takip edilmiş ancak yetişilememiştir. Ertesi sene yani Kaza Umresi senesi Bekr b. Vail hacılarıyla beraber Yemame’den çıkarak hacca gelmiş ve beraberinde hayli ticaret malları varmış. Ve sürdüğü develerin birçoğunu gerdanlıkları takip hedy olarak yola salıvermiş. Müslümanlar, karşıdan bunların geldiklerini işitince karşılayıp vurmak için izin istemişlerdir. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuş ancak müsaade buyrulmamıştır. (Taberî, Ebu Hayyân, Ebussuud, Haşiye-i Kadı Şihab)²³⁴

2. Diğer Tefsirler

Elmalılı esbab-ı nüzûlleri nakil sırasında dirayet tefsirlerinden de faydalanmıştır. Bunlar Alusi, Razi, Ebussuud gibi klasik tefsir kaynaklarıdır. Şimdi bunları görelim.

a. *Mefatihü'l-Gayb*

Elmalılı Razi’den birkaç kısa rivayet nakletmektedir. Bunu yaparken amacı ayetin kapsamış olduğu hükmün niteliğini ortaya koymaktır:

*1-Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf eden kimseler, bu harcamalarından dolayı işte onların Rablerinin yanında ücretleri sırf kendilerindedir ve onlara bir korku yoktur ve onlar hüznü olacak değildir.*²³⁵

²³⁴ Taberî, *Camîü'l-Beyan*, VI, 58; Ebussuud, *İrşad*, III, 4; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, III, 83,84; ayrıca bakınız, IV, 533, V, 7, 29, 107, VI, 497, 517, VII, 21.

²³⁵ Bakara, 2/274.

Elmalılı bu ayetle ilgili nüzûl sebeplerinden birini aktarıp sonra başka bir rivayeti de zikreder sonra ayetin infakla ilgili hükmünü de Razi'den aktarır:

“Bir rivayette bu ayetin, Allah yolunda cihat için atlar besleyip, buna masraf edenler hakkında indiği söylenmiştir. Ebu Hureyre, besili bir at gördüğü zaman, bu ayeti okumuş. Bunlardan başka bu ayetin bütün zaman ve durumlarda sadaka verene herhangi bir muhtacın, ihtiyacından haberdar oldukları zaman, tehir etmeksizin derhal o ihtiyacı gideren ve başka bir hal ve vakte bırakmayan kişiler hakkında, hayrı genelleştirmeye isteklendirmek için indiği de aktarılmıştır ki, Fahrüddin-i Razi “Ayetin iniş sebebine dair, anılan yönlerin içinde en güzeli budur. Çünkü bu ayet, infak hükümlerini açıklayan ayetlerin sonu olduğundan, hiç şüphe yok ki bunda infak tarzlarının en mükemmeli zikredilmiştir.” diye bunu tercih etmiştir.”²³⁶

*2-Öyle ise sakın yetime kahretme.*²³⁷

“Razi'nin naklettiği gibi, bu ayet, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin çocuğuna bağırıldığı sırada nazil olmuştur. Yetime bağırmadan veya bir yüz ekşitmeden dolayı, “Fakat kahretme” diye azarlanırsa; aşağılanır, malı veya hakkı yenilirse azap kim bilir nasıl olur?”²³⁸

b. Ruhu'l-Meâni

Elmalılı'nın esbab-ı nüzûl rivayetlerini nakilde başvurmuş olduğu kaynaklardan biri de Alusi'nin *Ruhu'l-Meâni* adlı tefsir kitabıdır. Elmalılı Alusi'den rivayet sırasında bazen Alusi'nin rivayeti almış olduğu kaynağı da zikreder:

*1-Ey bütün iman edenler! Sizlere, mescitlerde genişleyin denildiği zaman genişleyin, Allah da size genişlik versin. Kalkın denildiği zaman da kalkıverin ki Allah iman edenlerinizi yükseltsin. İlim verilenleri ise derecelerle... Allah her ne yaparsanız haberdardır.*²³⁹

“İbn Ebi Hatim'in Mukatil b. Hibban'dan tahririne göre Alusi, bu ayetin iniş sebebini şöyle nakletmiştir:

“Hz. Peygamber (s.a.v) Ensar ve Muhacirler içinde Bedir'de bulunanlara ikram ederdi. Ehl-i Bedir'den bazı zevat geldi. Sabit b. Kays b. Şemmas da içlerindeydi.

²³⁶ Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan, *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmîyeti, 1425-2004, VII, 73,74; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II, 199.

²³⁷ Duha, 93/9.

²³⁸ Razi, a.g.e, XXXI, 199; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VIII, 510, ayrıca diğer rivayetler için bakınız, II, 199, 303, VIII, 483.

²³⁹ Mücadele, 58/11.

Meclis ise daha önce gelenlerle dolmuştu. Resulullah'ın karşısında durdular. "Allah'ın selam ve rahmeti senin üzerine olsun" diye selam verdiler. Resulullah da "Aleykum selam ve rehmetsullah ve berekatuhu" diye selamlarına karşılık verdi. Sonra meclistekilere selam verdiler, onlar da selam ile karşıladılar. Bunun üzerine ayakta dikilerek yer açılmasını beklediler. Kimse yer açmadı. Onların ayakta kalmaları Peygamberi etkiledi. Etrafındakilerden bazılarına kalk ya falan, ya filan diyerek birkaç kişiyi kaldırdı. Onların da hoşlarına gitmediği yüzlerinden belli oldu. (Zira Peygamberin yakınında bulunmayı her şeye tercih ederlerdi.) Münafıklar bunu dedikodu ettiler. Yakınına oturamı kaldırıp, sonra geleni oturtması adalet değil dediler. İşte bu ayet bu sebeple indi."²⁴⁰

*2-Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulünün önüne geçmeyin ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah işitir, bilir.*²⁴¹

"Alusi'nin kaydettiğine göre, Hasen'den şu rivayet edilmiştir. Resulullah (s.a.v), Medine'ye yerleşince, kendisine dışardan elçilik heyetleri geliyor, pek çok meseleler soruyorlar, çok söz söylüyorlardı. Resulullah başlamadan meseleye başlamaları yasaklandı vs."²⁴²

c. İrşadu'ı-Akli's-Selim İla Mezaye'l-Kitabi'l-Kerim

Elmalılı'nın nüzül sebeplerini naklettiği kaynaklardan biri olan Ebussuud Efendiden yapmış olduğu nakiller kısa birkaç rivayetten ibarettir:

*1-O kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın ayetleri hakkında mücadele edenler, muhakkak ki onların göğüslerinde ancak yetişemeyecekleri bir kibir vardır. Sen hemen Allah'a sığın. Çünkü o, hakkıyla bilen ve işitendir.*²⁴³

Bu ayetin iniş sebebi olarak iki rivayet aktarılmaktadır. Birinci rivayete göre ayet Mekkeli müşrikler hakkında inmiştir. Buna göre ayet Mekki'dir. Diğer rivayete göre ise ayet Yahudiler hakkında inmiş ve Medenîdir. Bu ikinci görüşle ilgili olarak Elmalılı Ebussuud'dan aşağıdaki rivayeti aktarmaktadır:

"Bir de denildi ki mücadele edenler, Yahudilerdir. Diyorlar ki: "Bizim Tevrat'ta zikredilmiş olan sahibimiz sen değilsin. O Mesih İbn Davut, yani Deccal ahir zamanda

²⁴⁰ Alusi, *Ruhu'l-Meanî*, XXVIII, 30,31; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 431,432; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IV, 325; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VII, 184.

²⁴¹ Hücurat, 49/1.

²⁴² Alusi, a.g.e, XXVI, 133; M.Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 517, ayrıca diğer rivayetler için bakınız, II, 303, VI, 298, 523, VII, 192, 279, 420, VIII, 554.

²⁴³ Mümin, 40/56.

çıkacak, saltanatı karaya ve denize ulaşacak, ırmaklar beraberinde gidecek. Allah'ın ayetlerinden bir ayet olacak, o vakit mülk bize dönecek.”

İşte Allah Teala, onların bu teennilerine kibir adını verdi ve kuruntularına ermelerini engelledi.²⁴⁴

*2-Vaktaki o onu haber verdi, Allah da Peygamber'e onu açtı. Açınca Peygamber – o eşine- birazını tanıttı, birazını da sakladı.*²⁴⁵

“Ebussuud'un da kaydettiği gibi bu anlattığı imamet meselesi idi denilmiş ve şöyle rivayet olunmuştur. Hz. Peygamber ona “Ben sana bunu gizle dememiş miydim?” buyurmuş, o da “Seni hak ile gönderen yüce zata yemin ederim ki arkadaşımın babasına Allah Teala'nın bahşetmiş olduğu keramete olan sevincimden kendimi tutamadım” demiştir.”²⁴⁶

d. Keşşâf

Elmalılı, nüzûl sebebi nakledeken yaralandığı kaynaklardan biri olan Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinden iki rivayet aktarmaktadır. Bu iki rivayeti de nakletmesinin amacı ayetlerle ilgili rivayet edilen sebebi nüzûlleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktır.

*1-Onlara gelin de Resulullah sizin için istiğfar etsin denildiği zaman da görürsün ki başlarını bükerek ve kibirlilik taslayarak yan çizerler. Onlar için bağışlanma dilesen de dilemesen de fark etmez. Allah fasıklar topluluğunu doğru yola çıkarmaz. “Resulullah'ın yanındakilere nafaka vermeyin ki dağılsınlar” diyenler onlardır. Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Ancak münafiklar bunu anlamazlar.*²⁴⁷

Elmalılı ilkönce başka kaynaklardan ayetlerle ilgili birbirine yakın birkaç rivayet²⁴⁸ aktardıktan sonra Keşşâf'tan konu ile ilgili başka bir ayrıntıyı aktarmaktadır.

Keşşâf tefsirinde nakleder ki: Abdullah b. Übey'in bu şekilde yalanı açığa çıkınca kendisine: “Senin hakkında şiddetli ayetler nazil oldu. Hemen Resulullah'a git senin için istiğfar ediversin” denilmişti. Fakat o başını bükmüş sonra da: “Bana iman etmemi emrettiniz, iman ettim. Malımın zekâtını emrettiniz zekâtı verdim. Artık Muhammed'e

²⁴⁴Ebu Suud, *İrşad*, VII, 281; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VI, 297.

²⁴⁵ Tahrir, 66/ 3.

²⁴⁶Ebu Suud, a.g.e, VIII, 266; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII,421.

²⁴⁷ Münafikun, 63/5-7.

²⁴⁸ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 339–343.

secde etmemden başka kalmadı” demişti. Bunun üzerine bu sûrenin beşinci ayeti indi. Ondan sonra da çok yaşamadı. Birkaç gün içinde hastalanıp öldü.²⁴⁹

*2-Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulü'nün önüne geçmeyin ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah işitir, bilir.*²⁵⁰

Elmalılı bu ayetle ilgili birkaç rivayet zikreder. Bu rivayetlerden birinde Keşşaf'tan konu ile ilgili bir ayrıntıyı şu şekilde aktarır.

“Abd b. Humeyd'in, İbn Cerir'in ve İbn Münzir'in Hasen'den rivayetlerine göre, bazı kimseler kurban bayramı günü Resulullah'tan önce kurban kesmişlerdi. Aleyhisselatü vesselam onlara yeniden kesmelerini emretti. Bu ayet bunu üzerine indi. Keşşaf'ın aktardığına göre bayram namazından önce kesmişlerdi, bu ayet indi. Resulullah da onlara başka bir kurban keserek kurbanlarını yenilemelerini emretti.”²⁵¹

3.Nüzûl Sebepleriyle İlgili Müstakil Eserler

Elmalılı ayet veya sûrelerle ilgili nüzûl sebeplerini aktarırken sadece tefsir kaynaklarından faydalanmamıştır. Gerçi konu ile ilgili müstakil eserlerden de yeterince rivayette bulunduğu söylenemez. Fakat rivayetlerle ilgili ağırlıklı olarak hadis kaynaklarını kullanmıştır.

Yaptığımız araştırma sonucunda Elmalılı, nüzûl sebepleri ile ilgili olarak bu konuda isim vererek müstakil eseri bulunan Vahidî'den kısa bir rivayetin dışında nakilde bulunmamıştır.

*Hem niye Allah yolunda infak etmeyesiniz ki göklerin ve yerin mirası zaten Allah'ındır. –Hepsi o'na kalacaktır- Fetihden önce infak edip çarpışanlarınız diğerleri ile eşit olmaz. Onlar sonradan infak edip çarpışanlardan derece itibariyle daha büyüktür. Bununla beraber Allah, hepsine de hüsnayı vaat etti. Allah her ne yaparsanız haberdardır.*²⁵²

“Vahidî'nin rivayetine göre bu ayet Hz. Ebu Bekr Sıdık (r.a) hakkında inmiştir.²⁵³ Bununla beraber sebebin özel olması hükmün genel olmasına engel olmayacağından,

²⁴⁹Zemahşeri, Ebu Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşaf*, Beyrut,Daru'l-Marifeti, 2002-1423,s.1110;M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 343.

²⁵⁰ Hucurat, 49/1.

²⁵¹ Zemahşeri, a.g.e, s.1031; Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXVI, 117;M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 517.

²⁵² Hadid, 57/10.

²⁵³ Vahidi, *Esbabu'n-Nüzûl*, 425.

Mekke'nin fethinden veya Hudeybiye'den önce infak ve cihat yapan Muhacirler ile ensardan sabikunun hepsine şamildir.”²⁵⁴

4. Diğer Eserler

Bu başlık altında Elmalılı'nın yararlandığı hadis kaynaklarından yapılan rivayetleri değerlendireceğiz. Elmalılı nüzûl sebepleri konusunda rivayetinde hadis kitaplarından büyük oranda yararlanmışır. Zaten nüzûl sebeplerinin ana kaynağı da Hz. Peygamber'den yapılan rivayetlerdir. Elmalılı birçok farklı hadis kaynağından faydalanmaktadır. Bunlar, Buharî, Tirmizî, Müslim, İbn Mace, Beyhaki, İmam Ahmed, Neseî gibi meşhur hadis kaynaklarıdır.

a. Buharî

Elmalılı'nın önemli nüzûl sebebi kaynaklarından biri İmam Buharî'dir. Elmalılı Buharî'den birçok nüzûl sebebi nakletmektedir. Bunlardan birkaçını sadece Buharî'nin ismini zikrederek nakletmekte, bazılarında ise Buharî ile beraber diğer hadis kaynaklarının da adını vermektedir.

*1-Ey iman edenler! Allah'ın ve Resulü'nün önüne geçmeyin ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah işitir, bilir.*²⁵⁵

“Buharî'nin Abdullah b. Zübeyr'den bir rivayetine göre, Beni Temim'den Resulullah'a bir heyet gelmişti. Hz. Ebu Bekr (r.a), “Ka'ka b. Mabe'd'i onlara emir (komutan, idareci) yap” dedi. Hz. Ömer'de (r.a) “Akra b. Habis'i emir yap” dedi. Ebu Bekr “Sırf bana muhalefet etmek istedin” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer de “Hayır sana muhalefet etmek istemedim” dedi. Münakaşa ettiler. Sesleri yükseldi. Bundan dolayı “*Ey iman edenler, Allah'ın Resulü'nün huzurunda öne geçmeyin*” (49.Hucurat,1) ayeti indi. Fakat yine Buharî ve diğerlerinin rivayetlerine göre, bu münakaşa bundan sonraki ayetin inişine sebep olmuştur.”²⁵⁶

Elmalılı'nın, Duha sûresi'nin nüzûl sebebi hakkında yaptığı rivayetlerden biri de Buharî'ye aittir:

²⁵⁴ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 144.

²⁵⁵ Hucurat, 49/1.

²⁵⁶ Buharî, *el-Cami'u's-Sahih*, IV, 1833; Tirmizî, *Sünen*, V, 387; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.401; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 517.

“Buharî’de ise Esved b. Kays’tan şu aktarılır: Cündeb b. Süfyan’dan (r.a) işittim. Şöyle dedi: Resulullah (s.a.v) rahatsızlanmıştı. İki üç gece kalkmadı. Bir kadın geldi: “Ya Muhammed! Ben umarım ki, şeytanın seni bırakmış olsun. Görüyorum ki, iki üç gecedir sana yaklaşmadı” dedi. Bunun üzerine Cenabı Hak bu sûreyi indirdi. İbn Ebi Hatim de Cündebi Bücelî’den şunu aktarmıştır: “Resulullah’ın parmağına bir taş atılmıştı. “Sen ancak kanayan bir parmaksın, karşılaştığın şey Allah yolundadır” dedi. Sonra iki üç gece kaldı kalmadı müşrik bir kadın ona, “Şeytanını görmüyorum, herhalde seni terk etmiş” dedi. Bunun üzerine Allah Tealâ Duha sûresini indirdi.”²⁵⁷

b. Müslim

Elmalılı Müslim’den de birçok rivayet nakletmektedir. Bu rivayetleri aktarırken Müslim ile beraber diğer hadis kaynaklarını da zikreder:

*1-Böyle iken bir ticaret veya eğlence gördüklerinde hemen ona fırladılar da seni ayakta bıraktılar. De ki Allah’ın yanındaki, eğlentiden de ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.*²⁵⁸

“Rivayet olunur ki Medine’de açlık ve pahalılık olmuştu. Resulullah (s.a.v) Cuma günü hutbede iken bir kervan geliverdi. Onun dümbeleğini işitince cemaatin birçoğu Peygamberi ayakta bırakarak dışarıya fırlamışlardı.

Buharî, Müslim, Tirmizî ve diğerleri Cabir b. Abdullah dan (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir ki: “Hz. Peygamber (s.a.v) ile namaz kılacağımız sırada yiyecek getiren bir kervan geliverdi. Herkes ona iltifat etti ve hatta Peygamber’in beraberinde on iki adamdan başka kimse kalmadı. Onun üzerine bu ayet nazil oldu.”²⁵⁹

c. Tirmizî

Elmalılı, Tirmizi’ den birçok rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetleri bazen Tirmizi’yi zikrederek sadece ondan aktarır bazen de diğer kaynaklarla beraber ortak rivayet olarak nakleder:

²⁵⁷Buharî, a.g.e, IV, 1892; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VIII, 495,496, , ayrıca bakınız Elmalılı, IV, 307, V, 164, 232, 548, VI, 103, 497, VII, 183, 222, 257, 279, 331, 339, 400, 409.

²⁵⁸ Cuma, 62/11.

²⁵⁹ Müslim, Ebu’l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, Beyrut, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabiyyi, II, 590; Buharî, *Sahihü Buharî*, IV, 1859; Tirmizî, *Sünen*, V, 414; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzul*, 448, 449; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 331, ayrıca diğer rivayetler için bakınız Elmalılı, V, 164, 548, VI, 497, VII, 183, 222, 279, 400, 409, VIII, 553.

*1-Ve o Allah, Mekke vadisinde kâfirlere karşı sana zafer verdikten sonra onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekti. Hem Allah, her ne yaparsanız onları hakkıyla görendir.*²⁶⁰

İkinci olarak, Tirmizî ve başkalarının, Hz. Enes'ten rivayet ettiklerine göre seksen kişi sabah namazı vakti, peygamberi öldürme kastıyla Ten'im dağı tarafından peygamber ve ashabının üzerine inmişlerdi. Ancak yakalandılar ve sonra da Hz. Peygamber (s.a.v) onları azat etti."²⁶¹

*2-(Ey Muhammed!) Kur'an nazil olurken acele ederek dilini oynatma.*²⁶²

"Tirmizî'deki kayda göre, bunun iniş sebebini Said b. Cübeyr, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: "Kur'an inerken Resulullah iyi öğrenmek için dilini, dudaklarını depreştirirdi. Bunun üzerine yüce Allah "Dilini oynatma" ayetini indirdi." Anlaşıyor ki Hazreti Peygamber bu sûre inerken, özellikle bu noktada dilini depreştirmiş, acele okumak istemişti. Bu ayette bunun üzerine inmiş ve iyi zapt etmek için, her şeyden önce hareketsiz dinlemek emredilmiştir. O zaman anlam şöyle olur: "Kur'an kalbine, basiretine inerken sadece dinle, acele okumak için dilini oynatma."²⁶³

3-Elmalılı'nın Duha sûresinin nüzûl sebebi olarak aktarmış olduğu rivayetlerden biri de Tirmizî'ye aittir.

Nazil oluş sebebi: Vahiy, birkaç gün kesilince Resulullah (s.a.v) sıkılmıştı. Bu konuda çeşitli rivayetler vardır. Tirmizî'de şu anlatılır. Esved b. Kays'tan Cündeb b. Büceli (r.a) rivayet ediyor: Hz. Peygamber'le (s.a.v) bir mağaradaydım. Parmağı kanadı. Bundan dolayı Resulullah (s.a.v) "Sen ancak bir parmaksın ki kanadın. Allah yolundadır bütün karşılaştığım" dedi. Cebrail de (a.s) gecikti. Müşrikler, "Muhammed bırakıldı" dediler. Bunun üzerine Allah Tealâ Duha sûresini indirdi. Bu hadis hasendir sahihtir."²⁶⁴

d. İmam Ahmed'in Müsnedi

Elmalılı İmam Ahmed'den birkaç rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetleri aktarırken genellikle İmam Ahmed'le birlikte başka kaynakların isimlerini de zikreder:

²⁶⁰ Fetih, 48/24.

²⁶¹ Tirmizî, Sünen, V, 386, hadis no:3264; Müslim, Sahihi Müslim, III, 1442;Vahidî, a.g.e, s. 399;M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, VI, 499.

²⁶² Kıyamet, 75/16.

²⁶³Tirmizî, Sünen, V, 430, hadis no: 3329; M. Hamdi Yazır, Hak Dîni, VIII, 181.

²⁶⁴ Buharî, Sahihi Buharî, IV, 1892; Tirmizî, Sünen, V, 442, hadis no: 3345; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VIII, 495, ayrıca diğer rivayetler için bakınız Elmalılı, V, 150, 232, VI, 103, VII, 222, 258,267, 279, 331,340,400, 409, VIII, 165,251,553.

*Allah'ın gazap etmiş olduğu bir kavme yardıklık edenlere bakmaz mısın? Onlar ne sizden, ne de onlardandır. Bile bile yalan yere yemin ederler.*²⁶⁵

“Rivayet olunur ki Resul-i Ekrem (s.a.v) bir gün hücrelerinde oturuyor, yanında da birkaç Müslüman bulunuyordu. “Şimdi yanınıza şeytan gözlü birisi gelecek” diye buyurdu. Derken gök gözlü birisi çıkıp geldi. Resulullah ona, “Sen ve arkadaşların bana sövüyorsunuz?” buyurdu. Öyle bir şey yapmadığına yemin etti. “Bırak beni gidip arkadaşlarımı da çağırayım” diyerek gidip çağırdı ve geldi. Onlar da yemin ettiler. Bunu üzerine bu ayet indi.

Ahmed b. Hanbel, Bezzar, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Delail de Beyhaki, İbn Merduye ve Hâkim, İbn Abbas'tan yukarıda ki gibi isim açıklamayarak rivayet etmişler ve sonunda “*O gün Allah hepsini diriltince size yaptıkları gibi O'na da yemin ederler*” (Mücadele: 58/18) ayetinin sonrasının indiğini söylemişlerdir.”²⁶⁶

e. Hâkim'in Müstedrek'i

Elmalılı Müstedrekten birkaç rivayette bulunmuştur. Bu rivayetler sırasında bazen sadece Hakimi kaynak gösterir, bazen de bu kaynakla beraber başka kaynakları da zikreder:

*Sana, kendileri için helal kılınan nedir diye soruyorlar? De ki, sizin için bütün pak nimetler helal kılındı. Alıştırarak ve Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların da size tutuverdiklerinden yiyin. Ve üzerine “Bismillah” çekin. Ve Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın sorgulaması çok süratlidir.*²⁶⁷

Elmalılı ayetle ilgili başka kaynaklardan nüzûl sebebini aktardıktan sonra Hakim'den ayetle ilgili sebebi nüzûl rivayetini aktarmaktadır.

İkrime ve Muhammed b. Ka'b'dan nakledildiğine göre Cebrail(a.s): “Biz köpek bulunan eve girmeyiz” dediğinden dolayı Hz. Peygamber köpeklerin öldürülmesini emretmiştir. Ebu Rafi'i de bu işle görevlendirmiştir. O da Medine'deki köpeklerin hepsini öldürüp, Medine'nin etrafındaki semtlere kadar varmıştır. Bunun üzerine Asım b. Adıyy, Sa'd b. Hayseme ve Uveyym b. Sade gelmişler, “Bize neler helal kılındı ya Resulullah” demişler. Resulullah susmuş, cevap vermemiştir. Sonra bu ayet nazil

²⁶⁵ Mücadele, 58/14.

²⁶⁶ Ahmet İbn Hanbel Ebu Abdullah eş-Şeybanî, *Müsnedu Ahmet*, Mısır, Müessesetu Kurtuba, I, 267; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 433; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 192, ayrıca diğer rivayetler için bakınız Elmalılı, V,140,150,232, VII, 126, VIII, 553.

²⁶⁷ Maide, 5/4.

olmuştur. Hakim Ebu Abdillâh'ın, Sahih'inde senediyle rivayet ettiği üzere Ebu Rafî'i demiştir ki; "Resulullah bana köpeklerin öldürülmesini emretti, insanlar geldiler "Ya Resulullah öldürülmesini emrettiğin bu köpek milletinden bize ne helal kılındı?" dediler. Allah Tealâ bu ayetleri inzal buyurdu."²⁶⁸

f. İbn Mace

Elmalılı, nüzûl sebeplerini naklederken, İbn Mace'den tahrir sûresinde geçen îlâ ile ilgili olayı anlatan rivayetlerden birini tercih etmiştir. Bunun sebebi olayın hassas, karmaşık olması ve İbn Mace'nin eserinin de Elmalılı'ya göre sahih eserler arasında yer almasıdır.²⁶⁹

"İbn Mace 'de bu îlâ'nın sebebi olmak üzere Hz. Aişe'den şöyle bir rivayet vardır. Resûlullah (s.a.v) ancak şunun için îlâ yaptı. Çünkü Zeynep onun bir hediyesini geri vermişti. Aişe'de: "Yani seni horlamış" dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) gazaba gelip hepsinden îlâ etti"²⁷⁰

g. Neseî

Elmalılı Neseî'den sebebi nüzûlle ilgili birkaç nakilde bulunmaktadır. Bu nakiller sırasında Neseî ile beraber başka hadis kaynaklarının ismini de zikreder. Bunlardan biri İsrâ sûresi 17/59. ayetin tefsiri sırasında zikretmiş olduğu nüzûl sebebidir.

"Bu ayetin iniş sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre: Mekke ahalisi Safa'nın altından yapılmasını ve Mekke civarındaki dağların yok edilip, ziraata imkan veren bir araziye dönüştürülmesini istemişlerdi. Resûlullah (s.a.v) bunu isteyince buyruldu ki: "İstersen yaparım, ancak şu şartla ki küfre saparlarsa önceki kavimler gibi helak ederim." Bunun üzerine Resûlullah, "Onu istemem ya Rabbi! Teni arzu ederim" dedi. Bunun üzerine, işte bu ayet indi."²⁷¹

²⁶⁸ en-Nisaburî, Muhammed İbn Abdillâh Ebu Abdillâh el-Hakim, *el-Müstedrek ale'l-Sahihayn*, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyyeti, 1411/1990, II, 340; Vahidî, a.g.e, s.193,194;M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, III, 97, ayrıca diğer rivayetler için bakınız Elmalılı, V, 140,150, VII, 192,222,279.

²⁶⁹ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 409.

²⁷⁰ İbn Mace, Muhammed b. Yezid Ebu Abdillâh Kazvinî, *Sünenü İbn Mace*, Beyrut, Darü'l-Fikr; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 406.

²⁷¹ Neseî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, *Sünenü'l-Kübra*, Beyrut, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 1991-1411, VI, 380; M. Hamdi Yazır, a.g.e, V, 140.

h. Beyhakî'nin Süneni

Elmalılı'nın sebebi nüzû naklettiği kaynaklardan biri de Beyhakî'dir. Elmalılı, Beyhakî'den birkaç rivayet nakletmektedir. Bunarlı nakledeken Beyhakî ile beraber diğer kaynakların da ismini zikreder. Bunlardan biri 58.Mücadele Sûresi 8. ayetin tefsiri sırasın da zikretmiş olduğu nüzul sebebidir.

“Ahmed b. Hanbel ve Şü'ab-ı İmanda Beyhakî, Abdullah b. Ömer'den (r.a) şöyle rivayet etmişlerdir:

“Yahudiler Resûlullah (s.a.v) hazretlerine ‘samu aleyke’ diyorlar ve bununla sövme kastediyorlardı. Sonra kendi kendilerine ‘bu sözlerimizden dolayı Allah bizi cezalandırsa ya...’ diyorlardı. Onun üzerine bu ayet indi.”²⁷²

²⁷² Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekr, *Sünenü'l-Beyhakîyi'l-Kübra*, Mekke, Mektebetu Dari'l-Bazi, 1994-1414, IX, 203; M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, VII, 183.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELMALILI'NIN ESBAB-I NÜZÛL RİVAYETLERİNİ KABUL VE TERKİNDE İZLEDİĞİ ESASLAR

I. Bir Ayet Hakkında Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Var Olması Hali

Elmalılı bazı ayetlerin tefsiri sırasında birden fazla nüzûl sebebi aktarmaktadır. Bazen bu nüzûl sebepleri arasında hiçbir tercihte bulunmamakta ve bütün bu sebeplerden dolayı ayetin indiğini belirtmektedir. Bazen de birkaç rivayet aktardıktan sonra bu rivayetler arasından ayetin inişine neden olabilecek rivayetin hangisi olduğunu bazı tetkiklerden sonra vurgulamaktadır. Bu rivayetin meşhur olması, çoğunluk tarafından aktarılmış olması veya tarihi vakiyaya uygunluk arz etmesi gibi nedenler rol oynamaktadır. Şimdi Elmalılı'nın bu hususta izlediği metodu irdelemeye çalışacağız.

1. Elmalılı'nın Tercihle Bulunmadan Birden Fazla Nüzûl Sebebinin Aktarması

Elmalılı birçok nüzûl sebebi sunumu sırasında birden fazla rivayet aktarmakta ve bu rivayetler arasından hiçbir tercihte bulunmayarak ayetin bunların tümünden dolayı indiği kanaatini belirtmektedir. Bu rivayetler bazen iki bazen üç ve bazen de üçten çok olmaktadır:

*1-Bir de onlara emniyet, güvenlik veren veya korku veren bir haber gelecek olsa onu hemen yayıverirler. Duydukları haberi Peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere danışsalar, bunların sonuç ve hüküm çıkarabilenleri onu anlar, bilirlerdi. Eğer Allah'ın fazl ve rahmeti üzerinizde olmasaydı pek azınızdan başkası Şeytana uymuş gitmiştiniz.*²⁷³

“Ayetin iniş sebebine gelelim: Münafıklar fırsat buldukça yalan dolan ve uydurma sözler yayarlar. Müslümanların zayıflarından bir takım halkta, seriyyelerin (süvari müfrezesi) durumuyla ilgili tatlı veya acı herhangi bir haber işittikleri zaman sağlıklı olup olmadığını araştırmadan ve önünü ardını saymadan, doğrudan doğruya yaymaya kalkarlardı. Ve bu gibi saygısızlıklardan bazı fesatlıklar, bozgunculuklar ortaya çıkardı.

²⁷³ Nisa, 4/83.

Çoğu müfessir, bu ayetin bundan dolayı indiğini belirtiyor ki, bu şekilde iniş sebebi, harbî ve askerî durumlar olmuş oluyor. Diğer taraftan *Sahih-i Müslim'de* Hz. Ömer'den İbn Abbas yoluyla rivayet olduğuna göre Resulullah, kadınlarından yalnız kaldığı sırada bir gün, Hz. Ömer mescitte insanların: “Resulullah bütün kadınlarını boşamış” diye duygulanmış ve etkilenmiş bir şekilde konuştuklarını görmüş ve bunu havsalası almadığından derhal koşup izin isteyerek Hz. Peygamber'in (s.a.v) huzuruna girmiş. Biraz halleşmeden sonra bir vesile bulup: “Kadınlarını boşadın mı?” diye sormuş. “Hayır” cevabını alınca çıkıp: “Şunu biliniz ki Resulullah kadınlarını boşamadı” diye çağrıcı gibi seslenmiş.

Bu ayet te bunu üzerine inmiştir ki Hz. Ömer'in istinbatının hakikatine işaretle övgüsünü de içermiştir. Bu rivayete göre iniş sebebi, Nisa sûresinin esas itibariyle içerdiği aile hükümleriyle bir alakaya sahiptir. Fakat terbiye ile ilgili hükmü genel olduğundan, ayet daha çok savaş durumları ve siyasi eğitimi hedef edinir bir ifade biçiminde getirilmiştir. Çünkü bunlara boş boğazlık daha çok yapılır ve daha çok zararlıdır.”²⁷⁴

*2-Ey bütün iman edenler! Haberinizi olsun ki eşleriniz ve çocuklarınızdan size düşman olan vardır. Onun için onlardan sakının. Bununla beraber affeder, kusurlarına bakmaz, örterseniz şüphesiz Allah gafur ve rahimdir.*²⁷⁵

“Tirmizî, Hakim, İbn Cerir ve daha bazıları İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir:

Bu ayet Mekke'den bir takımları hakkında inmişti ki Müslüman olmuşlar ve Medine'ye Peygamber'e(s.a.v) gitmek istemişlerdi. Eşleri ve çocukları da onları bırakmak istememişlerdi. Sonra kalkıp Resulullah'a geldiklerinde insanların dinde fıkıh ve ilerleme kazanmış olduklarını görünce eşleri ve çocuklarına ceza vermediği düşündüler. Bunun üzerine Allahu Teala bu ayeti indirdi.

Diğer bir rivayette: “Bir adam hicret etmek ister, karısı ve çocuğu engel olurdu. O da “Şayet Allah sizinle beni Hicret yurdunda bir araya getirirse vallahi şöyle şöyle yapacağım” diye yemin ederdi. Bu yüzden bu ayet nazil oldu.

Ata b. Ebi Rebah'tan rivayet olduğuna göre de: “Avf b. Malik Eşcaî Peygamberle beraber savaşa gitmek istemişti. Ailesi ve çocukları toplanıp alıkoymaya uğraştılar. Biz senin ayrılığına dayanamayız diye sızlandılar. O da yumuşayarak gitmeyip sonra da pişman olmuştu. Bu ayet nazil oldu.

²⁷⁴ Müslim, *Sahihi Müslim*, II, 1105-1108; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 557.

²⁷⁵ Teğabun, 64/14.

Demek ki sebebi nüzûlü çeşitlidir. Bunların birleştirilmesinde zıtlık yoktur. Ayetin akışı ve içeriği bunlara ve benzerlerine uygun olduğu gibi daha çok kapsamlıdır.”²⁷⁶

*3-Hepsi bir değiller. Ehl-i Kitap içinden, kalkınan hak bilir, bir ümmette var. Onlar gece vakitleri Allah’ın ayetlerini okuyup secdelere kapanıyorlar. Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler, kötülükten sakındırırlar. Hayırlara koşuşurlar ve işte bunlar, Salihlerdendirler. Ve bunlar, hayra dair her ne yaparlarsa hiçbir zaman karşılıksız bırakılmayacaklardır ve Allah o muttakileri bilir.*²⁷⁷

“Bu ayetin iniş sebebinde birkaç rivayet vardır:

a-Abdullah b. Selam ve Se’leb b. Said ve Üseyd b. Ubeyd gibi kişiler, Müslüman oldukları zaman diğer Yahudiler bunların aleyhinde bulunmuşlar, küfür ve hüsrانlarından bahsetmişlerdi. Bunlara karşı faziletlerini açıklama hakkında bu ayet inmiştir.

b-Necran ehlinde kırk, Habeş’ten otuz iki, Rum’dan üç kişi, toplam yetmiş beş kişi İsa’nın dini üzereyken Muhammed aleyhisselatü vesselamı tasdik ederek, iman etmişlerdir. Ayet, bunlar hakkında inmiştir.

c-Resulullah’ın Medine’ye gelişinden önce Ensar arasında Es’ad b. Zürare, Bera b. Ma’rur, Muhammed b. Mesleme, Ebu Kays b. Sırme b. Enes muvahhitlerden idiler. Cenabetten gusül ederler ve bildikleri kadar Hanifi şeriat ile amel ederlerdi. Resulullah gelince derhal tasdik edip ona yardım ettiler.

d-Yukarıdaki ayetlerde ehl-i kitap kınandıktan ve ayıplandıktan sonra hepsinin böyle olmayıp, içlerinde övülmeye değer sıfatlar ve hoşnut olunmuş hasletler ile vasıflanmış olanların da bulunduğunu belirtmek için indiği de söylenmiştir.”²⁷⁸

*4-İnsanlar “İman ettik diyerek bırakılacaklarını ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar? And olsun biz, onlardan öncekileri de imtihan ettik. Allah, yine elbette sadık olanları bilecek ve muhakkak yalancıları da bilecek*²⁷⁹

“Bu ayetlerin nazil oluşuna dair üç görüş vardır:

a- Ammar b. Yasir, Ayyaş b. Ebi Rabia, Velid b. Velid ve Seleme b. Hişam’a, Mekke’de işkence yapılıyordu. O sebeple nazil oldu. Ammar b. Yasir’in annesi, Ebu Cehil tarafından feci bir şekilde parçalattırılmış, kendisine sıcak günde demirden zırhlı gömlek giydirilerek, güneşin karşısında eziyet edilmişti.

²⁷⁶ Tirmizî, *Sünen*, V, 419; Taberî, *Camîu’l-Beyan*, XXVIII, 124; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII,363.

²⁷⁷ 3. Al-i İmran, 113–115.

²⁷⁸ Taberî, a.g.e, IV, 52; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzul*, s.122,123; M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 370.

²⁷⁹ Ankebut, 29/2.

b- Mekke’de bir takım insanlar, İslam’ı kabul etmişlerdi. Hicret ayeti indirilince Ashab-ı Kiram, Medine’den bunlara şöyle yazmışlardı: “Eğer hicret etmezseniz ikrarınız, İslam’ınız kabul olunmayacak. “Onlar da derhal Medine’ye doğru yola çıktılar, müşrikler de takip edip geri çevirdiler. İşte o vakit haklarında bu ayet nazil oldu. Bu kez de, “Hakkınızda şöyle şöyle ayet nazil oldu.” diye yazdılar. Bunun üzerine “ Çıkarız, yine takip eden olursa çarpışırız.” dediler ve çıktılar, müşrikler de onları izlediler. Çarpışma oldu; kimi şehit oldu, kimi de kurtuldu. Allah Teala da haklarında “Gerçekten Rabbin işkenceye uğratıldıktan sonra hicret edenlerin, ardından cihat edip sabredenlerin destekçisidir. Şüphesiz Rabbin bağışlayan ve merhamet edendir.” (Nahl: 16/110) ayetini indirdi” diye Said’den rivayet olunmuştur.

c- “Bedir” günü ilk şehit olan Mihca b. Abdullah hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Anası, babası ve karısı büyük bir hüzne kapılmışlardı. Onun hakkında “seyyidü’ş-şüheda” buyrulmuştur. Bu iki söze göre bu ayetler, Medine’de nazil olmuştur. İki evvelkisinde ise hicretle ilgilidir.”²⁸⁰

Elmalılı tercihte bulunamadığı durumlarda veya sıhhat dereceleri birbirine yakın rivayetleri naklederken tercih yapmadan aktarmaktadır. Bu durum bazen nakleden kaynakların güvenilir olmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca rivayetlerde bulunan farklı detaylardan dolayı da bu şekilde nüzûl sebebi nakletmektedir.

2. Birden Fazla Nüzûl Sebebi Arasından Tercihini Belirtmesi

Elmalılı bazı ayetlerin tefsiri sırasında birden fazla nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra, bu rivayetler arasından hangisinin gerçek nüzûl sebebi olduğuna dair, gerek kendisinin gerekse de müfessirlerin görüşlerini belirterek tercihini ortaya koyar:

*Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf eden kimseler, bu harcamalarından dolayı işte onların Rablerinin yanında ücretleri sırf kendilerininindir ve onlara bir korku yoktur ve onlar hüznü olacak değildir.*²⁸¹

“ Hz. Ebu Bekr (r.a), sahip olduğu kırk bin dinarın on binini gece, on binini gündüz, on binini gizli, on binini açık olmak üzere birden sadaka olarak vermişti. Bu ayetin, bunu hakkında indiği söyleniyor. Hz. Ali’de (r.a) dört dirhem gümüşten başka

²⁸⁰ Taberi, *Camiu’l-Beyan*, XX, 129; Suyutî, *Durru’l-Mensur*, VI, 449,450; Vahidî, *Esbabu’n-Nüzul*, s. 350; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 562.

²⁸¹ Bakara, 2/274.

bir Şeye sahip değilken bunun birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açıktan olmak üzere hepsini sadaka olarak vermişti. Resulullah'da "Niye böyle yaptın?" diye sorduğunda " Rabbimin vaadine hak kazanmış olmak için" demiş. Cevap olarak da: "O senin" buyrulmuŐtu ki iniş sebebinin bu olduğu da rivayet edilmiştir.

Bir rivayette bu ayetin, Allah yolunda cihat için atlar besleyip, buna masraf edenler hakkında indiği söylenmiştir. Hz. Ebu Hureyre, besili at grdğu zaman, bu ayeti okurmuŐ. Bunlardan başka bu ayetin bütün zaman ve durumlarda sadaka veren herhangi bir muhtacın, ihtiyacından haberdar oldukları zaman, tehir etmeksizin derhal o ihtiyacı gideren ve başka bir hal ve vakte bırakmayan kişiler hakkında, hayrı genelleştirmeye isteklendirmek için indiği de aktarılmıştır. Fahrddin-i Razi "Ayetin iniş sebebine dair, anılan yönlerin içinde en güzeli budur. Çünkü bu ayet, infak hükümlerini açıklayan ayetlerin sonu olduğundan, hiç Şüphe yoktur ki bunda infak tarzlarının en mükemmeli zikredilmiştir," diye bunu tercih etmiştir."²⁸²

3. Birden Fazla Nüzûl Sebeplerini İçerik ve Senet Yönünden Eleştiriye Tabi Tutması

Elmalılı bazı ayetlerin nüzûl sebeplerini aktardıktan sonra yeri geldikçe onları içerik ve rivayet mantığı açısından eleştiriye tabi tutmaktadır. Elmalılı'nın bu tutumunu birden fazla nüzûl sebebi rivayetinde de görmekteyiz. Rivayetler arasında bulunan çeliŐkileri ortaya oyup ortak bir sonuca ulaŐmaya çalışmaktadır. Bazen de rivayetlerin tarihî vakıalara aykırı yönlerini ortaya koyarak rivayetler konusunda göstermiŐ olduğu hassasiyeti ortaya koymaktadır:

*1-Hani Peygamber, eşlerinin bazısına sır olarak bir söz söylemişti. Vaktaki o onu haber verdi, Allah da Peygamber'e onu açtı. Açınca Peygamber –o eşine- birazını tanıttı, birazını da sakladı. Ona bu Şekilde anlatıverince "Bunu sana kim haber verdi" dedi. "Bana, bilen ve haberdar olan Allah bildirdi" dedi.*²⁸³

Elmalılı bu ayetle ilgili farklı rivayetleri²⁸⁴ aktardıktan sonra farklı müfessirlerin görüşlerini aktararak rivayetleri eleştiriye tabi tutmaktadır. Elmalılı ayetin tefsiri ile ilgili bir takım görüşleri aktardıktan sonra Şöyle der:

²⁸² Suyutî, *Lübabu'n-Nükûl*, I, 49,50; Vahıd, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 92-95; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 198,199.

²⁸³ Tahrim, 66/3.

²⁸⁴ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 399–409.

“ O halde en doğrusu bunların kim ve ne olduğunu Allah bilir deyip araştırmaya kalkışmamaktır. Bununla beraber tefsir ve hadis kitapları bunu sükût ile geçiştirmemiştir. Bunlar bu kadının Hz. Hafsa olduğunda ittifak içindeler. Sır olan söz konusunda üç görüş vardır.

a-En sahih olarak rivayet edilen bal şerbeti yeminidir.

b-Esas rivayeti zayıf olmakla beraber daha çok dile düşmüş olan Mariye yeminidir.

c- Hz. Peygamber’in kendisinden sonra imametini Ebu Bekr ve Ömer’e geçeceğini Hafsa’ya bir müjdeleme olarak haber vermiş ve gizlenmesini emreylemiş olmasıdır. Tefsirlerin birçoğunda zikredilmiş olan bu haber gerçi Kütüb-i Sitte’de nakledilmemiştir. Ancak Mariye tahrimini rivayet edenler içinde de bunu dahi beraber rivayet etmiş olanlar bulunduğu gibi başkaca da güvenilir zatlardan rivayet olunmuştur.

“ Özetle bu açıklamadan çıkacak olan sonuç, şudur: Gerek Mariye’yle yalnız kalmak olayı ve gerek şerbet yemini rivayetlerindeki açıklama kısmen zıt, çelişkili ve muzdariptir. Bununla beraber bir bal şerbeti içilmiş, Mariye hakkında da tahrim yapılmış olduğu da açıklamalardan dikkatli bakışla mutlak olarak anlaşılabilir değildir. Fakat imamet hadisinin rivayetlerinde bir zıtlık ve çelişki bulunmadığı gibi büyük bir sır olmaya yakışan ve sır olduğu fitneden sakınarak diğerleri kadar ortaya çıkıp yayılmamış olan budur. “Bir kısmını haber verip bir kısmından vazgeçti” ayetinden anlaşılacağı üzere ayette bahsedilen sırrın birkaç kısmı bulunduğu da gösterilmiş olduğundan bunu yalnız Mariye veya daha sahih olan “Bal içme” rivayetlerinin biriyle sınırlama doğru olmayıp imamet haberiyle beraber üç rivayetin birleşimi ile özü üzerinde düşünmek ve asıl sebebi nüzûlün Hz. Ömer’in açıkladığı gibi bir takım sebeplerden kaynaklanmış bulunan ilâ tahrimi ile Peygamberin bir süre uzlet ve yalnızlığı seçmesi olayı olduğu gerçeğine varmaktır. Bu ayetten anlaşılan bunun başlangıcı Peygamber’in bir eşine karşı bir fiil yapmış olması değil, sır olarak önemli bir söz söylemiş olmasıdır.”²⁸⁵

2-Elmalılı Kevser Sûresinin nüzûl sebeplerini aktarıırken birçok rivayet nakletmekte ve olayın ayrıntıları konusunda rivayetleri eleştiriye tabi tutmaktadır. Bu kritik esnasında bazı rivayetleri tarihî vakıaya uygun olmamaları nedeni ile sahih olmamakla nitelendirmekte ve rivayetlerin doğruluğuna göre surenin Mekkî veya Medenî olma durumunu bildirmektedir:

²⁸⁵ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XXVIII, 156-159; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 420,421.

“Kevser Sûresinin nüzûl sebebi: bu konudaki rivayetler, kısmen yukarıda²⁸⁶ geçtiği üzere Hz. Peygamber’e, dininden dolayı buğz eden bazı düşmanları tarafından “soyu kesik” denilmesi sebebiyle bu sûrenin indiği hususunda ittifak vardır.

Ancak bu sözü söyleyen kimdir? Ne şekilde söylemiştir? İşte bu konudaki rivayetler farklılık arz ederler. Bu rivayetlerin birçoğu İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Mücahid ve Katade’den geldiği üzere bu sözü As b. Vail’in söylediğini bildirirler.

Mücahit’ten gelen rivayete göre As b. Vail: “Benim Muhammed’e buğzum vardır. İnsanların buğz ettiği de soyu kesiktir.” demiştir.

Katade’den gelen rivayete göre ise, As b. Vail: “Ben Muhammed’in buğz edeniyim. O soyu kesik olandır.” demiştir.

Bazıları da Ukbe b. Ebi Muayt’ın Peygamber (s.a.v) hakkında “Erkek çocuğu yoktur, soyu kesiktir” dediğini söylerler. İbn Zeyd’in rivayetinde ise bir adam “Muhammed’in soyu kesiktir. Bildiğiniz gibi onun soyu yoktur” diyordu. Bunun üzerine Yüce Allah “Şüphesiz ki sana buğz edenler asıl soyu kesik olan” buyurdu.

Ayrıca İbn Cerir, İkrime’den üç ayrı senetle rivayet ettiğine göre bunların Kureyş’ten bir topluluk olduğu bildirilmiştir:

a) İkrime: “*Bakmadın mı şu kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlara? Kendileri puta ve tağuta tapıyorlar ve (müşrikler için) “Bunların gittikleri yol inananlardan daha doğrudur.” diyorlardı.* (4.Nisa:51) ayeti hakkında der ki: “Ka’b b. Eşref Mekke’ye gelmişti. Mekkeliler ona “Biz mi hayırlıyız yoksa şu kavimden kopuk çam mı? Biz hacılara hizmet ehliyiz ve iri kurbanların kesildiği yer bizim yanımızdadır.” dediler. Ka’b b. Eşref de: “Siz hayırlısınız” dedi. Yüce Allah da onun hakkında bu ayeti, Peygambere o lakırdıyı söyleyenlere de “Şüphesiz ki asıl soyu kesik olan sana buğz edendir” ayetini indirdi.

b) Hz. Peygambere vahiy gelince Kureyş “Muhammed bizden koptu” demeye başladılar. Bunu üzerine “Sana kopuklukla atanın kendisi kopuktur” ayeti indi.

c) İkrime’nin İbn Abbas’tan rivayet ettiğine göre Ka’b b. Eşref Mekke’ye geldiği zaman Kureyş’ten bazıları ona gelip “Biz hacılara su dağıtan ve Kâbe’ye hizmet edenleriz. Sen de Medinelilerin efendisisin. Biz mi hayırlıyız yoksa şu kavminden kopuk çam mı? O kendisini bizden hayırlı sanıyor” dediler. O da “Hayır siz hayırlısınız” dedi. Bunun üzerine “Asıl sonu kesik olan sana buğz edenlerdir.” Ayeti

²⁸⁶ Bkz. M. Hamdi Yazır, *Hak Dini*, IX, 181–184.

indi. Ve aynı olay üzerine “*Bakmadın mı kendilerine kitaptan bir nasip verilmiş olanlara... ilh.*” ayeti nazil oldu.

Bunun Mekke’de söylendiğinin açık olmasıyla beraber bazıları Ka’b b. Eşref’in Medineli olması hasebiyle veya Mekke’ye gidişi hicretten sonra olduğu düşüncesiyle sûrenin Medine devrinde indiğine delil göstermişlerdir.

Bunlardan anlaşıldığına göre “ebter-soyu kesik, kopuk” demekten maksatları nübüvvet davasının sonu gelmeyeceğini, neticesiz kalacağını ifade etmektir. Veya milletinden ayrılmış, arkası olmayan zayıf-hakir demek olur.

Alusi’nin aktardığına göre İbn Sâd ve İbn Asakir’in Kelbi senedi ile Ebu Salih’ten onun da İbn Abbas’tan yaptığı rivayete göre Resulullah’ın en büyükten başlayarak çocukları Kasım, Zeynep, Abdullah, Ümmü Gülsüm, Fatma ve Rukiye idiler. Kasım Mekke’de vefat eden ilk çocuğu idi. Sonra da Abdullah vefat etti. Bunu üzerine As b. Vail; “Onun nesli kesildi” dedi. Yüce Allah’ta “Asıl soyu kesik olan sana buğz edendir” ayetini indirdi.

İbn Ebi Muayt ve İbn Cerir’in Şemir b. Atiyye’den yaptıkları rivayetlere göre ise Ukbe b. Ebi Muayt Peygamber (s.a.v) hakkında: “Onun soyu kalmıyor. O, sonu kesiktir” derdi. Allah da o’nun hakkında “Asıl soyu kalmayacak olan sana buğz edenlerdir” ayetini indirdi. Taberani ve İbn Merduye Eyüp’ten yaptıkları rivayette Resulullah oğlu İbrahim’in vefatında müşrikler birbirlerine giderek “Bu sabi bu gece ebter oldu” dediler. Bu sûre bu hadise üzerine indi. Abd b. Humeyd ve başkalarının İbn Abbas’tan bildirdiğine göre ayette sözü edilen adamın Ebu Cehil olduğu bildirilir. İbn Abbas’tan yapılan rivayetin bu kadarında şüphe yoktur. Fakat Ebu Hayan’ın İbn Abbas’tan bildirdiğine göre Hz. İbrahim vefat ettiği zaman Ebu Cehil arkadaşlarının yanına vararak “Muhammed’in soyu kesildi” dedi. Bunun üzerine Allah da söz konusu ayeti indirdi diye hikâye etmesi sahih olamaz. Çünkü Ebu Cehil’in öldürülmesinin Peygamber’imizin oğlu Hz. İbrahim’in vefatından önce olduğu kesindir.

Ata’dan gelen bilgiye göre bu sûre Ebu Leheb hakkında inmiştir. Âlimlerin çoğu ise sûrenin As b. Vail hakkında indiği görüşündedirler.

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre kâfirler “ebter” demekle “nesli kesik” anlamını kastetmişlerdir. Bununla da Resulullah’ın nübüvvet davasının neticesiz kalacağını güderek şamata ve düşmanlıklarını ortaya koymuşlardır. İşte sûrenin inişine sebep olan hadiseler hakkındaki rivayetler içinde sadece Hz. İbrahim’in vefatı ile ilgili rivayet surenin Medine döneminde inmiş olduğuna delalet eder. Diğer rivayetler ise bu sûrenin Mekke döneminde indiğini gösterir.

Meşhur olan görüş ise cumhurun görüşüdür.”²⁸⁷

II. Elmalılı'nın Rivayetlerin Kabul ve Terkinde Kur'an'ın Metin veya Manası İtibari ile Esas Aldığı Ölçüler

Elmalılı nüzül sebeplerini değerlendirirken birtakım kıstasları göz önünde bulundurmaktadır. Bunlar ayetin genel manasıyla uyumlu olup olmadığı, ayetin metnine ne derece mutabık olduğu, tarihi vakıalarla örtüşüp örtüşmediği ve rivayet kıstaslarına uyumlu olup olmadığı gibi ölçütlerdir. Şimdi bunları sırayla görelim.

1. Rivayetleri Kur'an'ın Manası Bakımından Kabul Etmesi

Elmalılı'nın nüzül sebeplerini değerlendirirken dikkate aldığı ölçütlerden biri rivayetin ayetin manasına uygunluğudur. Rivayetler arasından ayetin manasına en yakın olan rivayeti tercih ederken bu kıstası uygulamaya koymaktadır:

*1-Haram ay, haram aya ve bütün hürmeler, birbirine karşıdır. O halde kim size tecavüz ettiyse, siz de ona ettiği tecavüzün aynıyla tecavüz edin de ileri gitmeye Allah'tan korkun. Bilin ki Allah, takva sahipleri ile beraberdir.*²⁸⁸

“Hasan'dan rivayet edildiğine göre, Arap müşrikleri, Hz. Peygamber (s.a.v) “haram ayında savaş yasaklansın” demişler, “pekiyi” buyurmuş. Müşrikler, bunu fırsat bilip haram ayında verilen sözü değiştirmeyi planlamışlar. Bunu üzerine bu ayet inmiştir.

Fakat İbn Abbas, Rebi b. Enes, Katade ve Dahhak'tan rivayet olunduğuna göre, Kureyş Hudeybiye senesi Resulullah'ı ihramlı olarak haram ayı olan Zilkade'de haram şehri olan Mekke'den reddetmişlerdi. Cenab-ı Allah da, ertesi yıl yine Zilkade'de Resulünün Mekke'ye girmesini sağladı ve umresini kaza ettirdi. Bunu geçen Hudeybiyye senesi meydana gelen yasaklama ve engellemeye takas etti. Ayetin iniş sebebi de şu olmuştur; evvelkine göre ayet, Mekke'ye girmeden önce inmiş. Açık olarak emir, dilek ve dolayısıyla da geleceğe ait vaat ve haber verme, ikinciye göre de Mekke'ye girdikten sonra inmiş ve müşriklere “işte bu geçen senekine kısastır” diye açıkça haber vermesi ve bununla beraber haram ayında ilk olarak olmamak şartıyla,

²⁸⁷ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XXX, 328-330; Alusi, *Ruhu'l-Meanî*, XXX, 248; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, IX, 184-186.

²⁸⁸ Bakara, 2/194.

savaşın yapılabileceği emrini içine almıştır. Ayetin ifade şekli ve gelişi, öncekine daha uygundur.”²⁸⁹

*2-Ey o şanlı Resul, seni mahzun etmesin o küfürde yarış edenler: Gerek o ağızlarıyla “Biz iman ettik” deyip de kalpleri inanmış olmayanlardan olsun ve gerek Yahudi olanlardan, onlar yalancılık etmek için dinlerler, sana gelmeyen diğer bir topluluk için dinlerler. Yerli yerinde söylenen kelimeleri sonradan tahrif ederler. Size böyle fetva verirlerse tutun verilmezse sakının derler. Kim ki Allah onun fitneye düşmesini istemiştir, sen ihtimali yok, onun yararına Allah’tan zerre kadar bir şeye sahip olamazsın. Onlar öyle kimselerdir ki, Allah kalplerini temizlemeyi istememiştir. Onların dünyada hakları bir aşağılık, ahirette de hakları büyük bir azaptır. Devamlı yalancılık için dinlerler, hep haram yerler. Artık sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister kendilerinden yüz çevir. Eğer yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Şayet hüküm verirsen, aralarında adaletle hüküm ver. Çünkü Allah adaletli davrananları sever.*²⁹⁰

Elmalılı bu ayetle ilgili bir rivayet²⁹¹ aktardıktan sonra konu ile ilgili ayetin manasına uygun olduğunu belirttiği başka bir nüzûl sebebini kaydeder:

Bir de İkrime ve Katade ve daha bazılarının rivayetine göre Benî Nadir Yahudileri, Benî Kureyza’dan daha onurlu ve daha şerefli imişler. Bunun için Benî Kureyza’dan biri, Benî Nadir’den birini öldürürse öldürülür, fakat Benî Kureyza’dan biri, Benî Nadir’den birini öldürürse yüz vesak hurma diyet almış. İbn Zeyd’in rivayetine göre Huyey b. Ahtâbî, Benî Nadir kabilesinden olan için iki diyet, Benî Kureyza’dan olan için bir diyet hüküm verirmiş. Sonra Benî Nadir’den biri Benî Kureyza’dan birini öldürmüş, Benî Kureyza da Resulullah’ın hükmüne müracaat etmişler “Şayet hüküm verirsen aralarında hüküm ver” ayeti buna işaretten nazil olmuştur.

Özetle bu ayetler gayri Müslimlerin İslam’ın hükmüne başvurmaları hakkında nazil olmuştur. Bu arada onların ahlakı ve başvurmalarındaki asıl niyetlerini de anlatmıştır. Fakat bu ayetlerin mana ortamında zina ile ilgili açıklık bulunmadığından dolayı, asıl nüzûl sebebi olan ikinci rivayete göre bir öldürme olayı olması daha uygun görünmektedir. Binaenaleyh önceki olay nüzûl sebebi olmaktan daha çok ayetin anti parantez işaret ettiği önceden meydana gelmiş olaylar bütününden olabilir. Bir de İbn

²⁸⁹ Taberî, *Camiu’l-Beyan*, II, 196,197;Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s. 87; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 17,18.

²⁹⁰ Maide, 5/41,42.

²⁹¹ M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 180,181.

Atiyye, sahih rivayete göre recim konusunu aslında ortaya koyup, Yahudi âlimlerini rezil eden Abdullah b. Selam olduğunu söylemiştir.”²⁹²

*3-Şüphesiz Ehl-i kitap içinden kimi de vardır ki, Allah’a iman ettikleri gibi Allah için hakka boyun eğerek kendilerine indirilene de, size indirilene de iman ederler. Allah’ın ayetlerini birkaç paraya satmazlar. İşte bunlar, Rablerinin katında kendilerine ecirleri ve mükâfatları vardır. Şüphe yok ki Allah, hesabını çabuk görendir.*²⁹³

Bu ayetin nüzûl sebebi hakkında Elmalılı şunları söyler:

“Bunun da Musevi iken Müslüman olan Abdullah b. Selam ve arkadaşlarının veya Hıristiyan iken Müslüman olan Necranlılardan kırk, Habeş’ten otuz, Rum’dan sekiz ve toplamı itibariyle seksen kişinin Müslüman olmaları dolayısıyla indiği rivayet edilmiştir. Fakat İbn Abbas, Cabir ve Katade demişlerdir ki: “Habeş hükümdarı Necaşi Ashame vefat ettiği zaman Resulullah onun üzerine gıyaben (hazır ve mevcut olmaksızın) cenaze namazı kılıyor” dediklerinden, Necaşi hakkında indi. Rivayet olarak en yaygın olan budur. Necaşi’nin vefatı da hicretin dokuzuncu senesinde vuku bulmuştur. Bunlardan başka bu ayetin, genel olarak Ehl-i Kitaptan imana gelenler hakkında indiği de rivayet edilmiş ve Mücahit bu görüştedir. Ayetin içeriğine ve manasına bu daha uygundur. Zira “herhalde iman ederler” manasında gelecek zaman kipini ifade etmektedir.”²⁹⁴

2. Rivayetleri Kur’an’ın Manası Bakımından Reddetmesi

Elmalılı nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetleri aktarırken aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi ayetin manasına uygun olmaması nedeniyle bazı rivayetleri kabul etmemektedir:

*İman edenlere kalpleri Allah’ın zikrine ve inen hak aşkına huşu ile coşma çağı gelmedi mi? Bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçip de kalpleri katılaştırmış ve çoğunluğu günaha dalmış bulunanlar gibi olmasınlar.*²⁹⁵

“İbn Mes’ud’dan (r.a) olan rivayet: “İslam’ımızdan henüz dört yıl geçmişti ki bu ayet ile azarlandık.” İbn Abbas (r.a) hazretlerinden ise şöyle rivayet edilmiştir: Allah

²⁹² Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI, 231-234; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 197,198; M. Hamdi Yazır, a.g.e, III, 181,182.

²⁹³ Al-i İmran, 3/199.

²⁹⁴ Taberî, a.g.e, IV, 218,219; Vahidî, a.g.e, s.143,144; M. Hamdi Yazır, a.g.e, II, 450.

²⁹⁵ Hadid, 57/16.

müminlerin kalplerinde bir gevşeklik görerek Kur'an'ın inmesinden on üç yıl sonra azarladı.

Bu durumda iki rivayet arasında çelişki var demek olacağından birini tercih edemeyeceğiz. Bir de müminler Mekke'de sıkıntı içinde idiler ki Medine'ye hicret ettiklerinde bolluğa erince, eski durumlarına göre uyuşukluk gösterenler oldu. Bu ayet de bunun üzerine indi denilmiştir. Ancak bu da ayetin içeriğine pek uygun görünmüyor. Çünkü ayetin sonunda “Uzun zaman geçince kalpleri karardı.” demekle bu anlama temas ediyor gibi ise de asıl akışında, bir gerilimin var oluşuna değil, “Henüz zamanı gelmedi mi?” bir olgunlaşmanın sağlanmasına teşvik ve özendirme ifade eder. Gerçi bunda bir azarlama vardır. Fakat bu azarlama, iniş sebebi olan ashab-ı kirama dini gelişmede bir gerileme azarlaması değil, imanda olgunluk etkilerini göstermeyle İslam'ın faaliyete geçmesi için yükselme aşk ve heyecanı uyandırmak, gelecekte de o neşenin sönmemesi için şart olan ruhî bir kanunu hatırlatmak suretiyle bir teşvik azarlamasıdır.”²⁹⁶

3. Rivayetleri Kur'an'ın Metni Bakımından Kabul Etmesi

Elmalılı ayetlerin tefsiri sırasında naklettiği nüzûl sebeplerini bazen Kur'an'ın genel metni açısından değerlendirmekte ve metne uygun rivayetleri aktarmaktadır. Bu değerlendirmeleri bazen bizzat kendisi yapmakta bazen de klasik tefsir kaynaklarından aktarmaktadır.

*I-Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere de itaat edin, sizden olan emir sahiplerine de. Sonra bir şeyde anlaşmazlığa düştünüz mü, hemen onu Allah'a ve Resulüne arz ediniz: Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanan müminlerseniz. O, hem hayırlı hem de netice itibariyle daha güzeldir.*²⁹⁷

Ayette “emirler” buyrulmayıp “emir sahipleri” buyrulması dikkate değerdir. Bu kavram, amir ve hâkimleri kapsadıktan başka, emre hakkıyla sahip olmak ve işlerin kaynağı bulunmak kavramını da içerir. Bundan dolayı, ashab ve tabiinden geçmiş müfessirler, bu konuda birkaç husus nakletmişlerdir:

a-Hulefa-i Raşidin,

b-İniş sebebine göre ümera-i seraya yani kumandanlardır.

²⁹⁶ Suyutî, *Lübabu'n-Nükul*, I, 205; Vahidî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.426; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VII, 150; Vahidî'nin naklettiği başka bir rivayete göre ayetin münafıklar hakkında indiğini göstermektedir.

²⁹⁷ Nisa, 4/59.

c-“Oysa bunu Peygambere ve kendilerinden olan emir sahiplerine götürmüş olsalardı, onlardan sonuç çıkarabilenler, onu bilirlerdi.” (4.Nisa:83) ayetinin işaretiyle, hüküm çıkarmaya gücü yeten ilim ve fıkıh ehli olduğu belirtilmiş ve bununla emrin, yalnız askerî ve yürütmeye ait değere mahsus olmayıp, daha çok yargı ve yasamayla ilgili değere ait bulunduğu da gösterilmiştir.

Dolayısıyla Ebu Bekr-i Razi'nin de hatırlattığı şekilde, gerek ayetin açıklama üslubuna ve gerek rivayetlerin toplamına göre, meseleyi daha ziyade bir cemiyetle düşünmek gerekir. Bunun için Fahrüddin-i Razi, bu esası araştırarak, Allah ve Resulullah'tan sonra sosyal bir topluluk halinde, kesin itaatleri vacip kılınan emir sahiplerinden kasıt, hall ve akd erbabı (zor meseleleri çözüp halledenler) denilen ve ittifakları, bütün ümmeti temsil ederek, kitap ve sünnetten sonra, doğrudan doğruya şer'i bir delil oluşturan icma ehli (fikir birliği içindeki İslam âlimleri) olması gerektiğini, Allah'a ve peygambere itaatten sonra, en mutlak itaatin ancak bu olabileceğini, amir, hâkim ve âlimlere itaatin de bunlardan birine bağlı bulunduğunu ispatlı-delilli ve ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir.

Said b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre, bu ayet, Abdullah b. Huzafet b. Kays dolayısıyla inmiştir. O sırada Hz. Peygamber (s.a.v) bunu bir seriyyeye (düşmanın üzerine gönderilen süvari müfrezesi) kumandan olarak göndermişti. Süddî'nin rivayetine göre de Resulullah Halit b. Velid kumandasında bir seriye göndermişti ki içlerinde Ammar b. Yasir de vardı. Gittiler. Geceleyin hareket hedefleri olan kavme yakın bir yere kondular. Onlar da casuslarından aldıkları bir haber üzerine sabaha kadar kaçtılar. Yalnız içlerinden bir adam, ailesine eşyalarını toplamasını emretmiş ve kendisi gece karanlığında yürüyüp Halit'in askerine gelmiş ve Ammar b. Yasir'i sorup yanına varmış. “Ya Eba Yekzan” demiş, ben Müslüman oldum “Şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve resulüdür” diye şahadet ettim. Kavmim ise sizi işitince kaçtılar ben kaldım. Benim Müslüman olmam, yarın bir menfaat verir mi, yoksa ben de kaçayım mı?” diye sormuş.

Ammar da: “Hayır kaçma, menfaat verir” demiş. O da kaçmamıştı. Sabahleyin Halid akın etmiş. O adamdan başka kimseyi bulamamışlar. Bunu malıyla beraber tutmuşlar. Ammar haber alınca Halid'e gelmiş. “O adamı bırak, çünkü o Müslüman oldu ve ben ona aman (korkusuzluk, eminlik) verdim,” demiş. Halid de: “Sen kim oluyorsun da, adam kurtarıyorsun” diye çıkmış ve dolayısıyla birbirlerine söz atmışlar.

Nihayet Resulullah'ın huzuruna çıkıp muhakeme olmuşlar. Ammar'ın emanını caiz görmüş, izin vermiş ve bir daha Emire (kumandan) karşı böyle, kendi kendine söz

vermemesini de hatırlatmış. Bunun üzerine Peygamberin yanında da atışmışlar. Halid: “Ya Resulullah bu küfürbazı bırakır mısın ki bana küfretsin” demiş. Resulullah da: “Ya Halid, Ammar’a sövme. Çünkü Ammar’a sövene Allah söver. Ammar’a buğz edene Allah buğz eder. Ammar’a lanet edene Allah lanet eder” buyurmuş.

Ammar da hiddetle kalkmış. Dolayısıyla Halid arkasından koşup elbisesinden tutmuş ve özür dilemiş. O da razı olmuştu. İşte “Allah’a, Peygamber’e ve sizden olan emir sahiplerine, itaat edin.” (Nisa: 4/59) ayeti bunun üzerine indi diye nakledilmiştir. Bu iki rivayetin halline göre ayet, seriye kumandanları ve askerî işler sebebiyle inmiş ve fakat itaat meselesini, genel olarak temel bir düstura bağlamıştır.”²⁹⁸

2-De ki: “Gördünüz mü haber verin; eğer bu (Kur’an), Allah tarafından ise, siz de ona küfrettinizse (onu inkâr ettinizse) ve İsrail oğullarından bir şahit, onun benzerine şahitlik edip iman getirmişse ve siz de büyüklük tasladığınız (bunun sonucu ne olacak?) şüphe yok ki Allah, zalimleri doğru yola çıkarmaz.”²⁹⁹

Elmalılı bu ayetle ilgili nüzûl sebebi olan Abdullah b. Selam rivayetini³⁰⁰ aktardıktan sonra konu ile ilgili başka bir rivayete yer vermekte ve ayetin nüzûl sebebi olabileceğini ispata çalışmaktadır:

“Buna dair daha başka rivayetler de vardır. Bununla beraber, Mesruk da demiştir ki: “Bu Abdullah b. Selam hakkında inmedi. Mekke’de indi. Abdullah b. Selam ise, Medine’de Müslüman oldu. Bu ancak Resulullah’ın kavmine karşı bir protestodur. Tevrat, Kur’an gibi; Musa da, Muhammed gibidir (s.a.v). Onlar Tevrat’a ve peygamberlerine iman ettiler de, siz küfrettiniz demektir vs.

İbn Cerir der ki: “Gerçi Mesruk’un dediği tenzilin görünen anlamına daha uygundur. Çünkü (De ki: “Gördünüz mü haber verin; eğer (bu Kur’an), Allah katından ise, siz de ona (karşı) küfretmişseniz.) Allah tarafından Kureyş müşriklerine karşı bir azarlama ve peygamberi için onlar aleyhine bir protesto yolundadır. Bu ayet de, öncesindeki ayetlerin benzeridir. Onlarda, ne kitap ehlinin ne de Yahudilerin zikri geçmediği gibi, önceleri anılanlardan sözün dönüştürülmesine işaret eder bir ipucu görülüyor.

Fakat Resulullah’a dönüştürülmesine işaret eden bir ipucu da görülüyor. Fakat Resulullah’ın ashabından bir cemaatin, bununla Abdullah b. Selam kastedilmiş olduğuna dair haberler gelmiştir. Çoğu yorumcu da bunun üzerinde yürümüştür. Bunlar

²⁹⁸ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, V, 147,148;Vahidî, *Esbabu’n-Nüzûl*, s. 163,164; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, II, 537,538.

²⁹⁹ Ahkaf, 46/10.

³⁰⁰ M. Hamdi Yazır, a.g.e, VI, 428.

ise Kur'an'ın manalarını ve iniş sebebini ve neyin kastedildiğini daha iyi bilirler. Buna göre şahit, Abdullah b Selam, azarlanan muhataplar da, Yahudi topluluğu olmuş oluyor vs.

Yalnız Taberî'nin: "Önceleri anılanlardan sözün dönüştürülmesine işaret eder bir ipucu görülüyor" demesinde nazar vardır. Zira bir kere, başta "Biz gökleri, yeri ve arasında bulunanları ancak hak ve adı konulmuş bir ecel (belli bir süre) olarak yarattık. Küfredenler ise uyarılıp korkutuldukları şeyden yüz çevirmekte olanlardır" (Ahkaf: 46/3) buyrulmakla sözün asıl yönünün, mutlak kâfirler olduğu gösterilmiş, sonra da iki(de ki "gördünüz mü) hitabı ile bunların iki kısmına işaret olunarak, öncekinde müşrikler; ikincisinde de diğerlerine yahut hepsine hitap edildiği anlatılmıştır."³⁰¹

*3-Ve eğer müminlerden iki topluluk çarpışarlarsa, hemen aralarını bulun, barıştırın. Şayet biri diğerine karşı haksızlıkla tecavüzde bulunacak olursa, o zaman haksızlıkla tecavüzde bulunanla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın. Eğer dönerse, yine adaletle aralarını bulun ve hep insaflı ve adaleti olun. Çünkü Allah, adalet yapanları sever.*³⁰²

"Rivayetlerin kısaca özetine göre, Resulullah (s.a.v), Sa'd b. Ubade'nin hastalığında ziyaretine giderken, Abdullah b. Übey b. Selül'e de uğraması rica edilmiş ve bir merkebe binerek uğramıştı. Abdullah b. Übey: "Merkebin kokusu bizi rahatsız etti" demiş. Mecliste bulunan ensardan Abdullah b. Revaha hazretleri de: "Vallahi Resulullah'ın merkebinin kokusu, senden daha hoştur" demiş. Bunu üzerine Abdullah b. Übey'in kavminden taraftarları kızmış, Abdullah b. Revaha hazretlerinin arkadaşları da kızmışlar. İbn Revaha, Hazrec kabilesinden; İbn Übey, Evs kabilesinden olduklarından, iki kabileden bir takım kimseler, silahsız olarak elleriyle, pabuçlarıyla, sopalarla dövüşmeye başlamışlar. Bunun üzerine bu ayet inmiş, Resulullah okumuş, böylelikle barışmışlar. Fakat İbn Cerir'in ve İbn Ebi Hatim'in Süddi'den rivayetlerine göre, ensardan İmran adında bir zatın: "Ümmi Zeyd" adında bir eşi vardı. Kadın hısımlarını ziyaret etmek istemiş, eşi göndermemiş ve onlardan kimse gelmemesi için de evinin illiyyesinde (üst katında, çardağında) hapsedmişti. Kadın ailesine haber göndermiş, onun üzerine kavmi gelmiş, oradan indirip götürmek istemişler. Kocası da çıkmış kendi kavminden yardım istemiş. Dolayısıyla amcasının oğulları gelip, kadınla ailesinin

³⁰¹ Taberî, *Camii'l-Beyan*, XXVI, 9-12; M. Hamdi Yazır, a.g.e, VII, 428,429.

³⁰² Hucurat, 49/ 9.

aralarına girmeye çalışmışlar. Onlar da savunma yaparak dövüşmüşler. Bu ayet inmiş ve Resulullah, adam gönderip barıştırmış. Her iki Taraf, Allah'ın emrine dönmüşler vs.

Önceki, birinci ayetin anlamına daha yakındır. Dikkat çekicidir ki, ayette önce “ و ان طءفتان ” (ve eğer iki topluluk) diye ikil ile başlanıldığına halde fiilde “اقتتلا” denilmeyip çoğul kipiyle “اولتتقا” (çarpışacak olurlarsa) buyrulmuştur ki fark, tercümede gösterilemiyor. Bunun nüketesi, azdan başlayan bir savaşın bastırılmadığı takdirde, genişleyeceğini hatırlatmadır.”³⁰³

Elmalılı rivayetleri aktarırken nüzûl sebebi olup olmadığı hususunda kullanmış olduğu kıstaslardan biri rivayetin ayetin manasına uygunluğudur. Bazen de rivayetleri Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirmektedir. Kur'an'ın metnine ve gramer yapısına uygun rivayetleri reddetmektedir.

4. Rivayetleri Kur'an'ın Metni Bakımından Reddetmesi

Elmalılı nüzûl sebeplerini bazen de Kur'an'ın metnine uygun bulmadığı için reddetmektedir. Ancak bu durum Elmalılı tefsirinde nadir görülen bir husustur.

*Ne peygamber ne iman edenler, akraba bile olsalar cehennemlik oldukları onlara açıklandıktan sonra Allah'a ortak koşanlar için af dilemek yoktur.*³⁰⁴

Çoğunluk, bu ayetin Ebû Talib hakkında indiğini aktarmışlardır ki bunun sebebi de Said b. Müseyyeb, Zühri, Amr b. Dinar ve Ma'mer'den gelen rivayetlerdir. Demişlerdir ki: Ebû Talip'in can çekişme halinde Resulullah: “Ey amcam “الءل الءل الءل” Allah'tan başka ilah yok de, bir kelime ki Allah'ın huzurunda bununla ben senin için şahitlik edeyim” dedi. Orada Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebû Ümeyye de vardı. Bunlar “Ey Ebû Talip Abdulmuttalib'in milletinden vazmı geçeceksin” dediler. aleyhisselatu vesselam da “yasak edilmediğim müddetçe herhalde ben senin için af dileyeceğim” dedi. Sonra da “*Ne peygambere, ne iman edenlere, akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları kesinlikle meydana çıktıktan sonra o müşrikler için istiğfar etmek yoktur.*” (Tevbe: 9/113) ayeti ve “*Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin. Fakat Allah kimi dilerse ona hidayet verir. Hidayete erecekleri de o herkesten iyi bilir.*” (Kasas: 28/56) ayeti indi. Bu rivayetlere göre bu ayetler ya Mekke'de inmiş veya Resulullah bunların inişine kadar birçok seneler af dilemeye devam etmiş. Demek ki

³⁰³ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, XXVI, 128; Vahîdî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s. 408,409; M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, VI, 527,528.

³⁰⁴ Tevbe, 9,113.

bunun ikisi de gerçeğe aykırı ve imkânsızdır. Bazı rivayetlerde de bunun Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyareti ve af dilemeyi arzu etmesi dolayısıyla indiği nakledilmiştir. Bazıları da yukarıda “*Onlar için yetmiş kere mağfiret dilesen de, Allah onlara mağfiret edecek değildir.*” (9.Tevbe:80) ayetinde geçtiği üzere Aleyhisselatu Vesselam'ın “yetmişten fazla ederim” demesi sebebiyle indiğini söylemiş. İbn Abbas'tan bir rivayette de bir kısım müminler “Hz. İbrahim babası için af dilediği gibi biz de ölümüz için af dileyelim” demişlerdi bu sebeple indi diye belirtilmiştir.”³⁰⁵

IV. Elmalılı'nın Esbab-ı Nüzûlü Kabul veya Terkinde Tarihî Vakıalara Mutabakat Araması

Elmalılı, nüzûl sebeplerini kabul veya reddederken bir takım ölçütler kullanmaktadır. Bunlar yukarıda işlediğimiz konulardan da anlaşıldığı gibi; rivayetlerin Kur'an'ın manasına uygun olup olmaması, Kur'an'ın metnine uygunluğu, rivayetlerin sıhhat derecesi ve rivayetlerin tarihî olaylara uygun olup olmadığı gibi değişik kıstaslardır. Son olarak Elmalılı'nın rivayetlerin tarihî vakıalara uygunluğuna göre nüzûl sebeplerinin değerlendirmesini ele alacağız.

Elmalılı Kehf sûresinin iniş nedeni olarak rivayet edilen İbn İshak'ın rivayetini tarihî olaylara ve Kur'an'ın metnine uygunluğunu araştırarak rivayetin kabul edilmeye uygun olmadığı sonucuna varmaktadır:

“Sûrenin iniş sebebi olarak Siyer sahibi İbn İshak'ın şu rivayetinden söz edilir. Nadr b. Haris, kâfirlendirdi. Resulullah'a sıkıntı verir, düşmanlık ederdi. Nadr, Hıyre'ye gitmiş orada Rüstem İsfendiyar kıssalarını öğrenmişti. Resulullah (s.a.v) bir meclise oturup Allah'ı andığı ve geçmiş ümmetlerin başlarına gelen musibetleri kavmine anlattığı zaman Nadr, onun arkasından derhal meclise gelir, “Ey Kureyş topluluğu! Vallahi ben Muhammed'den daha güzel söylerim. Geliniz, size onun anlattıklarından daha güzelini anlatayım.” der, sonra onlara Fars hükümdarlarından söz ederdi. Kureyşliler Nadr'ı, Utbe b. Muayt ile beraber Medine'deki Yahudi bilginlerine gönderirler ve derler ki: “Onlara Muhammed'den ve sıfatından sorunuz ve kelamını haber veriniz. Çünkü onlar eski kitap ehlidir. Onlarda bizde bulunmayan peygamber bilgileri vardır.” Bunun üzerine ikisi çıkıp Medine'ye varırlar. Kendilerine

³⁰⁵ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XI, 40,41;Vahîdî, *Esbabu'n-Nüzûl*, s.266,267; Suyutî, *Tefsiru'l-Celaleyn*, I, 261; M. Hamdi Yazır, a.g.e, IV, 300,301.

söylenilenleri Yahudi bilginlerine sorarlar. Yahudi bilginleri de şöyle derler. “Ona üç şeyi sorunuz:

1. O fityeler (o genç yiğitler) kimlerdir? Özellikleri nelerdir? Bunların hikâyesi oldukça enteresandır.

2. O recüli tavaf (dolaşan adam) yeryüzünün doğu ve batılarına erişen kimdir? Kıssası nedir?

3. Ruh nedir?

Bu üç meseleyi ona sorunuz. Eğer size onları haber verirse nebidir, ona uyunuz. Yoksa boş laf eden biridir. O zaman ne isterseniz yapınız” bunun üzerine Nadr ve arkadaşı Mekke’ye dönüp Kureyşliler’e: “Size Muhammed ile aramızı halledecek bir bilgi ile geldik” diyerek Yahudilerin dediklerini haber verirler. Bu üç konuda, Resulullah’a soru sorarlar. Allah Resülü; “Sorduklarınızı yarın haber veririm.” buyurur. Bunu söylerken kesin konuşur, “inşallah (Allah dilerse)” demez. Soru soranlar ayrılıp giderler. Resulullah, on beş gece bekler, fakat vahiy gelmez. Hatta Mekke ahalisi “Muhammed bize, yarın için söz verdi. Hâlbuki bugün on beş gün; sorduğumuza cevap vermiyor.” diye dedikoduya başlamışlardır. Dolayısıyla Resül-i Ekrem çok sıkılır. Nihayet Cebrail, Allah Teala’dan “Eshab-ı Kehf” sûresini getirir. Bu sûre, onlara hüznünden dolayı Allah’ın azarlamasını ve sordukları o “Ashab-ı Kehf” ile “Zülkarneyn” kıssalarını içerir. Hem “*Sana ruhtan soruyorlar. De ki o Rabbimin bir emridir. Size ilimden az bir şey verilmiştir.*” (17.İsra:85) ayeti de nazil olmuştur.³⁰⁶

Tefsirlerin birçoğunda rastlanan bu rivayetin esası, işte böylece İbn İshak’ın bir nakline dayanır. Gerçi vahiy, Resulullah’ın isteğiyle gerçekleşmeyen ilahî bir ihbar olduğundan, onun arzusuna tabi değildir. Ümit edildiği zamanda gelmemesi ve hikmetten dolayı geciktirilmesi normaldir. Bu durum, peygamberin bir zaafı değil, tersine vahyin kişisel olmadığını gösteren bir üstünlüğüdür. Nübüvvetin başlangıcından risaletin gelişine kadar vahyin bir süre için geciktiği de olmuştur. Ancak İslamî hükümleri içeren konularda, beyanın ihtiyaç vaktinden sonraya bırakılmasının caiz olmadığı düşünülebilir. “Vedduha” sûresinin de bir iki gün ertelenerek indiği, bir gerçektir. Dolayısıyla Cenabı Hak, ilk vahyini Hira mağarasında gönderdiği Resüle, bu Kehf sûresini indireceği zaman da ona işin başlangıcında beş on gün Eshabı Kehf’in çektiği sıkıntılarla ilgili bir numune yaşatması gayet makuldür. Bununla beraber İbn İshak’ın bu rivayeti, hadis usulünce delil olmaya elverişli bir haber değildir.

³⁰⁶ İbn İshak, *Siyer*, 240-247.

1. İbn Cerir-i Taberi bu rivayetin kaynağını açıklarken, “İbn İshak, “Kırk küsur sene önce yaşamış Mısırlı bir şeyh bunu bana anlattı. O, İkrime’den, o da İbn Abbas’tan rivayet etmiştir.” der. Dolayısıyla kaynakta bir belirsizlik vardır. Zayıf rivayettir.” İbn İshak’ın, rivayetini zayıf görmüş, kuşkuyla yaklaşmıştır.³⁰⁷

2. Yukarıda ruh ile ilgili soruda naklettiğimiz şekilde, Sahih-i Buharî ile Sahih-i Müslim’de Abdullah b. Mes’ud’dan aktarılan rivayete aykırıdır.³⁰⁸

3. Rivayetlerin birçoğuna ve İbn İshak’ın da etraflıca açıklamasına göre, bu surede haber verilen Eshabı Kehf, gerçek Hıristiyanlık üzere tevhide iman ederek hareket etmiş, kendilerini puta taptırmak veya idam etmek için izleyen, baskı yapan kavimlerine karşı cihat etmeye azmederek, dinlerinin korunması uğrunda dağa çıkmış, mağaraya gizlenmiş birkaç gençten ibaret İsevî bir müminler zümresidir. Dolayısıyla bunların kıssası, Hıristiyanlık tarihine ilişkin olduğundan Hz. İsa’yı kabul etmeyen Yahudi bilginlerinin bu gençlere ait bir keramet kıssasını kabul ederek soru sordurmaları akla uzak görünmektedir. Gerçi Faheddin-i Razi’nin beyanına göre bazıları, Eshabı Kehf’in Hz. Musa’dan önce yaşadığını, Hz. Musa’nın bunlardan söz ettiğini ve Yahudilerin soru sormalarının sebebinin de bu olduğunu söylemiş, bazıları da bunların Hz. İsa’nın bunları haber verdiğini ve İsa ile Muhammed Aleyhesselam arasındaki zamanda yaşadıklarını söylemişlerdir.³⁰⁹

Kimisi de Hz. İsa’dan sonra mağaraya girdiklerini söylemiştir. Kaffal’dan ve Taberi’den de nakledildiği üzere İbn İshak’tan rivayet edilen de budur. Şu halde İbn İshak’ın ifadesince Yahudilerin, bu konuda soru sormaması gerekir.

4. Bu sûrede başlıca üç kıssa vardır. Eshabı Kehf kıssası ve tamamlayıcı parçaları, Musa ve Hızır kıssası, bir de Zülkarneyn kıssasıdır. Eğer sûrenin iniş sebebi üç soru idiyse, her birinin bunlardan, birine dair olması gerekirdi. Yoksa burada asıl konudan uzaklaşılacak yeri geldiği için başka bir kıssaya geçildiğini, ruh sorusunun cevabının başka bir sûreye bırakıldığını söylemek uygun olmazdı.

5. Önceki sûrede ruhla ilgili ayetin bu sûrede Zülkarneyn kıssasının belli bir soruya cevap teşkil ettikleri Kur’an’da açıklanmış olduğundan muhakkaktır. Bu iki soru aynı zamanda değil, değişik zamanlarda sorulduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu ikisinde “Sana ruhtan soruyorlar” “Sana Zülkarneyn’den soruyorlar.” diye soru belirtilmiş olduğu halde Eshabı Kehf kıssasının böylece söylenmemesi, bunun da Musa

³⁰⁷ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, 191,192.

³⁰⁸ Buharî, *Sahihi Buharî*, IV, 1749.

³⁰⁹ Razi, *Mefatihü’l-Ğayb*, XXI, 69,70.

ve Hızır kıssası gibi doğrudan doğruya bir hatırlatma olduğunu gösterir. Anılan rivayet, bu yönüyle de zayıf bulunmuştur.

6. Sûreyi değerlendirirken, “hüznünden dolayı bir azarlama” denilmesi de doğru değildir. Bundan kastedilen, “*Neredeyse bu söze inanmayacaklar diye kendini helak edeceksin.*” (Kehf: 18/6) ayetidir. Bu ise bir azarlama değil, sûrenin başında ki hamd ifadesine uygun bir uyarı ve takviyedir.

Özetlersek sûrenin iniş sebebi hakkında söylenen asıl iniş sebebi “*Dediler ki Allah çocuk edindi*” (Kehf: 18/4) denilmiş olmasıdır.³¹⁰

Yukarıda da görüldüğü gibi Elmalı rivayetleri değişik yönlerden değerlendirmektedir. Bu değerlendirme sırasında rivayetleri tarihî olaylara uygun olup olmama konusun da incelemektedir. Bunu yaparken de Taberî'nin rivayet karşısındaki tavrından etkilendiği de söylenebilir.

³¹⁰ M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni*, V, 163–165.

SONUÇ

Esbab-ı Nüzûl; Hz. Peygamber döneminde meydana gelen, Allah'ın hükmünü açıklayıcı, bir veya daha çok ayetin inmesine neden olan bir olaydan yahut hazır bulunanlardan biri tarafından Hz. Peygambere yöneltilen bir sorudan ibarettir ki, işte soruya cevap olmak üzere bir veya birkaç ayet nazil olmuştur. Ayet veya ayetler hakkında ki nüzûl sebepleri ancak nakil yolu ile bilinebilir. Bu konuda rivayetleri tahkik ve tercih dışında akıl yürütmenin hiçbir yolu yoktur.

Hiç şüphesiz Kur'an'ın anlaşılmasında esbab-ı nüzûlün önemli bir yeri vardır. Çünkü bazı ayetlerin hakkıyla anlaşılması ancak nüzûl sebebi bilinince mümkün olabilmektedir. Zaten esbab-ı nüzûl de tefsir ilminin bir alt başlığı olarak kabul edilmektedir. Ayetin nüzûl sebeplerini bilmekle, ayetin anlaşılmasına engel olan kapalı durumlar aydınlatılır, Kur'an'ın insanlara hitap ederken kullanmış olduğu yöntemin hikmeti anlaşılır, has-umum ilişkisi açıklığa kavuşturulur, Allah'ın insanları terbiye ederken uygulamış olduğu metot ve ayetlerin indirilme dönemleri bilinmiş olmakla Kur'an'ın pratiğe yansıtılması kolaylaşır.

Bütün Kur'an ayetlerinin bir sebebe bağlı olarak inmiş olduğu düşünülmemelidir. Belki belli sebebe bağlı olarak indirilen ayetlerin sayısı için uzmanlarına göre 500 ayeti geçmemektedir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır hem Osmanlı hem de cumhuriyet dönemine şahit olmuş çeşitli ilimlerle donanımlı bir âlimdir. Tefsir sahasında yazmış olduğu Hak Dîni Kur'an Dili adlı eseri hem dirayet hem de rivayet yönü olan bir tefsirdir. Elmalılı yeri geldikçe bu eserinde ayetlerin anlaşılması için nüzûl sebeplerini de aktarmaktadır.

Elmalılı nüzûl sebeplerini aktarırken değişik sunum şekillerini kullanmaktadır. Sunum şekli olarak, nakledildiğine göre, nüzûl sebebi, bu olay üzerine indirildi, rivayetlerin özetine göre, inişine neden oldu gibi tabirler kullanmaktadır. Elmalılı bazen rivayetin nüzûl sebebi olduğunu rivayetin başında bazen de sonunda vermektedir. Elmalılı birçok kere rivayetin nüzûl sebebi olduğunu belirtmeden de aktarmaktadır. Herhalde bunu fazla detaya girip eserin akıcılığını bozmamak için yapmaktadır.

Elmalılı nüzûl sebebini aktarırken bazen rivayetin senedini aktarmaz. Rivayetin senedini aktarırken de bazen sadece sahabe ismini zikreder bazen senedin tümünü aktarır. Bazen de sahabeden rivayet eden tabiinin ismini zikrederek de rivayeti aktarmaktadır. Nüzûl sebebi rivayeti sırasında isnatta en çok ismini zikrettiği sahabe

Abdullah b. Abbas'tır. Genellikle tabiinden de İbn Abbas'tan rivayet eden kişilerin ismi zikredilmektedir. Senedin tümünü aktardığı rivayetler genelde farklı kaynaklarda olayın değişik şekillerde yer aldığı rivayetlerdir. Elmalılı tefsirinin bazı yerlerinde nüzûl sebebini aktarırken isnadı zikretmeden yararlandığı kaynağı belirterek rivayeti aktarmaktadır. Elmalılı genelde rivayetlerin senetlerini tam olarak aktarmamaktadır. Ancak birden fazla farklı rivayetlerin bulunması durumunda ve olayın hassasiyeti dolayısıyla en doğru tercihi ortaya koyabilmek için rivayetleri senediyle beraber tam olarak nakletmektedir.

Elmalılı rivayetleri aktarırken genellikle kaynak göstermez. Nüzûl sebeplerini aktarırken klasik tefsir ve meşhur hadis kaynaklarından faydalanmakta esbab-ı nüzûl alanında yazılmış müstakil eserlerden hemen hemen hiç faydalanmamaktadır. Kaynak zikri detaylı olmayıp modern kaynak gösteriminden farklılık arz etmektedir. Bunun sebebi belki de bu rivayetlerin meşhur kaynaklarda yer almasıdır. Bu kaynakları bazen rivayetin başında bazen de rivayetin sonunda vermektedir. Rivayeti ortak olarak nakleden kaynakları da bazen beraber zikrettiği olmaktadır.

Elmalılı ayet veya ayetler hakkında bazen bir rivayet bazen de birçok rivayet aktarmaktadır. Hakkında klasik kaynaklarda nüzûl sebepleri bulunan bütün ayet ve sûreler için rivayet nakletmeyerek bazılarını sadece dirayet yönünden tefsir etmektedir.

Elmalılı rivayetleri aktarırken bazen eleştiriye tabi tutmakta, kabul veya ret nedenini açıklayarak hadisin sıhhati hakkında ki titizliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Elmalılı rivayetleri Kur'an'ın manasına uygun olup olmadığı, Hadis Usûlüne aykırı bir yönünün bulunup bulunmadığı ve tarihî olaylara aykırı olup olmadığı yönünden de değerlendirmektedir. O bütün rivayetlerde nüzûl sebeplerini bu şekilde eleştiriye tabi tutmamaktadır. Buna ancak birkaç rivayet esnasında rastlamaktayız. Bunu nedeni ise Elmalılı, klasik kaynaklarda geçen nüzûl sebebiyle ilgili bütün rivayetleri nakletmemesi ve hadislerin, kabul kıstaslarına uygun oluşuna önem vermesindedir. Ayrıca rivayet yönünden zayıf olarak gördüğü rivayetleri de aktarırken "rivayet olduğuna göre", "rivayet edildiğine göre" "nakledildiğine göre" gibi bazı tabirler kullanarak bu rivayetlerin derecesine işaret etmektedir. En detaylı olarak eleştiriye tabi tutup rivayetini nüzûl sebebi olarak almaktan kaçındığı rivayet Kehf suresi hakkındaki İbn İshak'ın Siyerinde yer alan hadistir. Elmalılı'nın, yaptığımız araştırmaya göre en fazla esbab-ı nüzûl rivayeti naklettiği kaynak Taberî'nin Tefsiridir. Ayrıca Vahidî'nin ismini fazlaca zikretmemesine rağmen ondan büyük oranda faydalandığı görülmektedir. Ayrıca Elmalılı'nın en önemli ve tam olarak kendisine has olmasa da Hadis

kaynaklarını büyük oranda kullanmış olmasıdır. Özellikle konunun hassasiyetine göre îlâ ile ilgili rivayetlerde bu durumu net olarak görmekteyiz.

Elmalılı tefsirini yazarken ayetlerin en güzel bir şekilde anlaşılması için gerektiği yerlerde rivayete başvurmuştur. Rivayete dayalı olan ayet veya sûrelerin nüzûl sebepleri ile ilgili yeteri kadar hadislere yer verdiği aktarmış olduğumuz örneklerden de açıkça anlaşılmaktadır. Rivayet aktarımını da rasgele yapmamış, gerekli özeni göstermeye çalışmıştır.

Rivayetleri aktarırken veya ayetlerin tefsiri sırasında sebebin özel oluşunun hükmün genel oluşuna engel teşkil etmeyeceğini belirterek bu konudaki ihtisasını güzel bir şekilde ortaya sermektedir.

Elmalılı bazen nüzûl sebebinin bir kısmını bazen de tamamını vermektedir. Rivayetleri bazen yararlanmış olduğu eserlerin birçoğundan özet alarak aktarmaktadır. Bu da bazı rivayetlerde bulunan gereksiz ayrıntıları aktarmaktan müellifimizi korumuştur.

Elmalılı'nın rivayet nakli sırasında rivayet zincirlerini tam olarak vermemesi ve ayrıca bazı rivayetlerde rivayet zincirinden hiç bahsetmemesi bize göre Elmalılı Tefsirinin rivayet yönünden zaafiyetinin nadir bulunduğu yönlerden biridir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş- Şeybanî, *el-Müsned*, Mısır, Müessesetu Kurtuba ty.

Albayrak, Halis, “*Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Tefsir Anlayışı*”, *Hamdi Yazır Sempozyumu* Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Alusi, Mahmut Ebu Fadl, *Ruhu’l-Meani fî Tefsiri’l, Kur’ani’l-Azîm ves-Sebi’l-Mesani*, Beyrut, Darul İhyai’t-Türasi’l-Arabiyi ty.

Beğavî, Hüseyin b. Mesudu’l-Ferra Ebu Muhammed, *Mealimu’t-Tenzil*, Beyrut, Daru’l-Marife, 1987-1407.

Beydavî, Nasıruddin Ebu’l-Hayr Abdullah b.Umer, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevîl*, Beyrut, Daru’l-Fikr, 1996-1416.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekr, *Sünenu’l-Beyhakîyi’l-Kübra*, Mekke, Mektebetu Dari’l-Bazi, 1994-1414.

Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Cami’u’s-Sahih*, Thk. Mustafa Deybu’l-Beğa, Beyrut, Daru’l-Fikr, 1407/1987.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.

Çalışkan, İbrahim, “*Muhammed Hamdi Yazır’ın Hukukçuluğu*” *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Demirci, Muhsin, “*Esbab-ı Nüzûl*”, *DİA(Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul, 1988–2005.

Ebu Hayyan, Esîrüddin Ebu Abdullah b. Yusuf Muhammed el-Endülisî, *Bahru’l-Muhit*, Riyad 1329.

Ebussuud, Muhammed b. Ahmed el-İmalî, *İrşadu’l-Akli’s-Selim ila Mezaye’-Kur’an’i’l Kerim*, Beyrut, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi ty.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’an Dili*, İstanbul, Şura Yayınları ty.

el-Ğezi, Muhammed İbn Muhammed İbn Muhammed, *İtkan ma Yehsunu minel-Ahbari’d-Daireti ala’l-Elsine*, Thk. Halil Muhammed Arabiy, Kahire ty.

Ersöz, İsmet, “*Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*” *Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Heysemî, Ali b. Ebi Bekr, *Mecmeu’z-Zevaid*, Kahire, Daru’Reyyan li’t-Türasi, 1407.

İbn Hibban, Muhammed b.Hibban b. Ahmed Ebu Hatim, Sahihu İbn Hibban, Beyrut, Müessesetu’r-Risaleti, 1993-1414.

İbn İshak, Muhammed b. İshak el-Metlebî el-Medenî, *es-Siretu'n-Nebevviyye li İbn İshak*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2004-1424.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer İbn Kesiri'd-Dimeşki, *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-Azim*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1401/1981.

İbn Mace, Muhammed b. Yezid Ebu Abdullah Kazvinî, *Sünenu İbn Mace*, Beyrut, Daru'l-Fikr ty.

İbn Teymiye, Ahmet b. Abdulhalim b. Teymiye el-Harrani, *Kütubun ve Resailu ve Fetava İbn Teymiyye*, Mektebetu İbn Teymiyye ty.

Kadî, Abdülfettah, *Esbab-ı Nüzul*, Çev. Salih Akdemir, Ankara, Fecr Yayınevi, 1996.

Kanucî, Sıdık İbn Hasan, *Ebcedü'l-Ulumi'l-Veşiyi'l-Merkumi fi Beyani Ahvali'l-Ulum*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyi ty.

Kara, Mustafa , “*Hak Dini Kur'an Dili'nde Tasavvuf Kültürü Üzerine*”, *Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünun an Esamiyyi'l-Kütub ve'l-Fünun*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyi ty.

Kılıç, Recep, “*Hamdi Yazır'da Din Felsefesi*”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Kurtubi, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir b. Ferah Ebu Abdullah, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, Thk. Ahmet Abdulalim Buduni, Kahire, Darü'l-Şa'bi, 1372/1967.

Müslim, Ebu'l- Huseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, Beyrut, Daru İhyai't- Turasi'l-Arabiyyi ty.

Neseî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, *Sünenü'l-Kübra*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 1991-1411.

Neseî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdurrahman, *Sünenu'n-Neseî*, Thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Halep, Mektebu'l-Metbuati'l-İslamiyyeti, 1406/1986.

Nisaburî, Muhammed İbn Abdillah Ebu Abdillah el-Hâkim en-Nisaburi, el-*Müstedrek ale'l-Sahihayn*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 1990-1411.

Paksüt, Fatma, “*Merhum Dayım Hamdi Yazır*” *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan, *Mefatihü'l-Ğayb*, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 1425-2004.

Sabunî, Muhammed Ali, *et-Tibyan fi Ulumi'l-Kur'an*, İstanbul, Dersaadet ty.

Subaşı, Hüsrev, “*Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri*” *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Suyuti, Abdurrahman b.Kemal Celaleddin, *Dürü'l-Mensur*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1993.

- *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, Thk. Said Menduh, Beyrut, Müessesetü'l-Kütubi's-Sekafiyeti, 1424/2004

- *Tefsiru'l-Celaleyn*, Kahire, Daru'l-Hedis ty.

- *Lübabü'n-Nükul fi Esbabü'n-Nüzul*, Beyrut, Daru İhyai'l-Ulumi ty.

Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmet, *Mücemu'l-Evsat*, Kahire, Daru'l-Haremeyn ty.

Taberî, Muhammed b. Cerir b.Yezid b. Halid, *Camiu'l-Beyan an Tevili Ayi'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l-Fikr, 1405/1985.

Tirmizi, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *Sünenü't-Tirmizi*, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabiyyi ty.

Zerkeşi, Bedruddin, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, Daru'l-Marife, 1391/1972.

Zerkani, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*, Thk. Mektebu'l-Buhusi ve'd-Diraseti, Beyrut, Daru'l-Fikr ty.

Vahidî, Ebu'l-Hsen Ali b. Ahmed, *Esbabü'n-Nüzul*, Thk. Kemal Besyoni Zağlul, Beyrut, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyyi, 1411/1991.

Yavuz, Yusuf Şevki, “*Elmalılı Muhammed Hamdi*”, *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 1988–2005.

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998-1419.

Zemahşeri, Ebu Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, *Tefsiru'l-Keşşaf*, Beyrut, Daru'l-Marifeti, 2002-142.